

Politički položaj države hrvatskih narodnih vladara prema latinskim povijesnim vrelima

Levanić, Nina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:519207>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-09**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti; smjer: nastavnički
(dvopredmetni)

Nina Levanić

**Politički položaj države hrvatskih narodnih vladara
prema latinskim povijesnim vrelima**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti; smjer: nastavnički (dvopredmetni)

Politički položaj države hrvatskih narodnih vladara prema latinskim povijesnim vrelima

Diplomski rad

Student/ica:

Nina Levanić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Ankica Bralić Petković

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nina Levanić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Politički položaj države hrvatskih narodnih vladara prema latinskim povijesnim vrelima** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 14. ožujak 2023.

Veliku zahvalnost dugujem svojoj mentorici doc. dr. sc. Ankici Bralić Petković koju, prije svega, cijenim kao osobu i znanstvenicu, a bez koje ovaj rad ne bi bio ovo što jest. Hvala Vam na iskrenim savjetima, podršci, strpljenju i svakom osmijehu, ne samo prilikom izrade rada, već i tijekom studija. Bila mi je čast pisati ovaj rad pod Vašim mentorstvom.

Također zahvaljujem i drugim profesoricama i profesorima na Odjelu za klasičnu filologiju na savjetima, motivaciji i druženju tijekom studiranja.

Zahvaljujem svim prijateljima na nezaboravnim trenucima koji su mi olakšali boravak u Zadru. Hvala vam, cure, što ste mi upravo vi prijateljice za čitav život.

Hvala mom momku na bezuvjetnoj ljubavi i podršci. Zbog tebe sam to što jesam, ono najbolje tek nas čeka.

Na kraju, hvala mojoj obitelji, prije svega mojim roditeljima koji su oduvijek vjerovali u mene i zbog toga mi omogućili studiranje u Zadru. Zahvaljujem što su uvijek bili uz mene u sretnim i teškim trenucima. Žao mi je na "traumama" tijekom studiranja, ali bez vas ne bih postigla sve ovo i upravo vama posvećujem ovaj rad.

POLITIČKI POLOŽAJ DRŽAVE HRVATSKIH NARODNIH VLADARA PREMA LATINSKIM POVIJESNIM VRELIMA

Sažetak

Cilj je ovog rada prikazati razvoj vlasti u hrvatskoj državi ranoga srednjeg vijeka, prvotno Kneževini, a poslije Hrvatskom Kraljevstvu. Taj će razvoj biti promatran preko odnosa koje su hrvatski knezovi i kraljevi ostvarivali unutar sfera interesnog kruga koji su sačinjavale četiri ondašnje najutjecajnije sile: Bizantsko Carstvo, Franačko Carstvo, Mletačka Republika i papinstvo – i to na prostoru važnu za povezanost Istoka i srednje Europe. Razmatrat će se kako se njihov angažman i pokušaj posjedovanja vlasti na objema obalama Jadrana, ponajviše slabljenjem društvenih i političkih veza Bizanta sa zapadnim posjedima na obalama Jadrana, odrazio na hrvatsko traženje saveznika i sigurnosti u međunarodnim odnosima. Kronološki će pregled obuhvatiti razdoblje od IX. st. do stupanja ugarske dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje 1102. godine. Pri izradi koristit će se latinski diplomatski i epigrafski izvori iz bližeg zaleđa dalmatinskih gradova, papinska pisma, zapisi s crkvenih sabora, povijesne kronike te ostala relevantna vrela.

Ključne riječi: hrvatski rani srednji vijek, hrvatska domaća dinastija, srednjovjekovna država, latinska povijesna vrela

POLITICAL POSITION OF THE STATE OF CROATIAN RULERS OF HOME DYNASTY ACCORDING TO HISTORICAL SOURCES IN LATIN

Abstract

The aim of this paper is to present the development of authority in Croatian state during the Early Middle Ages, firstly in Duchy, and later in Croatian Kingdom. This development will be observed through relations that Croatian dukes and kings made within the spheres of interests in very important areas that correlated East and middle Europe. That sphere included four, at that time most powerful forces, the Byzantine Empire, Frankish Empire, Venetian Republic, and the Papacy. It will be observed how their engagement and an attempt to own both Adriatic coasts, mainly by weakening social and political relations that Byzant had with Western possessions on Adriatic coasts, reflected upon Croatian search for an ally and safety in international relations. Chronological overview will cover the period from the ninth century until the year 1102 when Arpad dynasty ascended the Croatian throne. When writing the paper, diplomatic and epigraphic sources in Latin will be used, particularly those from near hinterland of Dalmatian towns, papal letters, church council records, historical chronicles and other relevant sources.

Key words: Croatia during the Early Middle Ages, Croatian home dynasty, medieval state, Latin historical sources

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ŠIRENJE FRANAČKOG UTJECAJA NA HRVATSKIM PROSTORIMA	2
2.1. Aachenski mir i razjedinjenost teritorija	5
2.2. Ustanak Ljudevita Posavskog i <i>dux Guduscanorum/Dalmaciae/Dalmatiae atque Liburniae</i>	7
2.3. Pitanje pokrštavanja Hrvata	9
3. MISLAV	11
3.1. Natpis iz Begovače	12
4. „TIRPIMIR, DUX CHROATORUM“	13
4.1. Gottschalk i njegov zapis o Trpimiru	13
4.2. Povelja kneza Trpimira	16
5. DOMAGOJ	19
5.1. Papinska pisma upućena Domagoju	20
5.1.1. <i>Fragment pisma nastao između kraja prosinca 872. i svibnja 873.</i>	20
5.1.2. <i>Papa opominje Domagoja</i>	21
6. NAKON DOMAGOJEVE SMRTI	22
6.1. Papino pismo knezu Zdeslavu	23
7. BRANIMIR (879. – 892.)	24
7.1. Papinska pisma	25
7.1.1. <i>Crkveno pitanje</i>	25
7.2. Kameni fragmenti	27
8. MUNCIMIR	30
8.1. Fragment arhitrava i zabata oltarne pregrade	32
9. TOMISLAV	33
9.1. „Metodova doktrina“. Crkveni sabori	35
9.2. Funkcija bana. Podaci o Tomislavovim nasljednicima	36
10. „HELENA FAMOSA“ I MIHAEL KREŠIMIR II.	36
10.1. Epitaf kraljice Jelene	37

10.1.1. Restitucija i prijevod teksta. Karakteristike epitafa.....	38
11. STJEPAN I. DRŽISLAV (969. – 996./997.) I PROBLEMATIKA TITULATURE	40
11.1. Natpis iz Kapitula kod Knina	41
12. SREDIŠNJA VLAST NAKON STJEPANA DRŽISLAVA.....	42
12.1. Svrgnuće Svetoslava Suronje. Ivan Đakon o pohodu mletačkog dužda.....	42
12.2. Krešimir III. i Stjepan II.....	44
13. PETAR KREŠIMIR IV. (1058. – 1074.).....	45
13.1. Vanjskopolitičke prilike i crkvena reforma	46
13.2. Značaj vladarskih isprava	47
13.3. Nestanak kralja.....	51
14. DMITAR ZVONIMIR (1075. – 1089.)	51
15. NAKON SMRTI „POSLJEDNJEG KRALJA HRVATA“	54
16. ZAKLJUČAK	56
LITERATURA.....	58

1. UVOD

Rad temeljem vrela na latinskom jeziku ispituje način na koji se mijenjao politički položaj srednjovjekovne države domaće dinastije i njegov odraz na razvitak hrvatskog identiteta. Važno je istaknuti da je riječ o srednjovjekovnoj državi koja se ne smije poistovjećivati sa suvremenim terminom, odnosno s institucijama koje upravljaju suvremenom državom. U usporedbi s mnogobrojnim izvorima iz kasnijih razdoblja, čini se da je izvora za ranosrednjovjekovnu povijest premalo, ali oni ipak daju odgovore na određena pitanja, iako su mnogi podaci, kao što će se vidjeti u radu, temeljeni na pretpostavkama. Ipak, povijest se ne bi trebala temeljiti na pretpostavkama, već je potrebno ukazati na važnost izvora i shvatiti njihovu poruku. Također, na umu valja imati da su određeni izvori sačuvani u prijepisima iz kasnijih stoljeća, tj. nastali su s određenim vremenskim odmakom, što je upućivalo na oprezniji pristup pri iščitavanju.

U radu je korištena opsežna znanstvena literatura iz područja hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti. Upravo zbog mnogobrojnosti članaka, koji najviše doprinose novim znanstvenim spoznajama i zbog čega se interpretacija događaja mijenja, odlučeno je dati pregled hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti od IX. st. do 1102. godine. Drugim riječima od vremena kada datiraju prvi spomeni o djelovanju slavenske elite na području zaleđa dalmatinskih gradova pa do stupanja u personalnu uniju s Ugarskim kraljevstvom putem Zaključenih sporazuma (*Pacta conventa*), kada službeno završava razdoblje hrvatskoga ranog srednjeg vijeka.

Objedinjavanju, uspoređivanju i opisivanju doprinijela je izvorna građa iz Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (*Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*; dalje: CD I). Od literarnih izvora, koji nisu u potpunosti relevantni jer ih možda potpisuje više autora ili su subjektivni, korištena je Povijest Solinske (Splitske) crkve (*Historia Salonitana*; dalje: HS) Tome Arhiđakona (1200. – 1268.), zatim prijevodi O upravljanju Carstvom (*De administrando imperio*; dalje: DAI) bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (945. – 959.) te *Ljetopis popa Dukljanina* (dalje: LJPD). Odnos između hrvatskih vladara i Mlečana ispitan je na temelju Venetske kronike (*Chronicum Venetum*) čiji je autor Ivan Đakon (940. – 1009.), inače tajnik mletačkog dužda Petra II. Orseola (991. – 1009.). Također su franački kroničari zabilježili dragocjene podatke o širenju i utjecaju franačke vlasti na hrvatske prostore krajem VIII. i tijekom IX. stoljeća. Naravno, pri proučavanju, prevođenju, ali prvenstveno tumačenju navedenih izvora valja

imati na umu podrijetlo autora, njegove političke interese, ali i perspektivu iz koje piše. S obzirom na malobrojnost izvora, ne bi se trebalo zaboraviti na interdisciplinarni pristup i, prije svega, arheološke ostatke koji doista i dokazuju ono što je napisano u pisanim izvorima. Rad se zasniva, kao što je već spomenuto, na pisanim izvorima, dok su u materijalnu građu uključeni epigrafski zapisi koji sadrže imena hrvatskih vladara. Također, rad ne bi bio potpun bez sučeljavanja različitih, ujedno i novijih interpretacija, ali i vlastita razmišljanja o pojedinim događajima.

2. ŠIRENJE FRANAČKOG UTJECAJA NA HRVATSKIM PROSTORIMA

Ovaj dio rada ukratko iznosi podatke o vremenu prodora franačkog utjecaja na hrvatske prostore kao i njegove posljedice. Naime, tijekom druge polovice VIII. st. franačka se vlast proširila južno od Alpa te su na taj način Franci, pod vodstvom franačkog kralja Karla Velikog (768. – 771.; car od 800. – 814.), došli u susjedstvo Avarskog Kaganata i Bizantskog Carstva (Slika 1.).¹ Naravno, takav rasplet događaja nije odgovarao Avarima ni Bizantincima protiv kojih su Franci zaratili. Godine 778. osvojili su Istru, dok je konačan kraj rata protiv Avara donijela 796. godina, što znači da su Franci zavladao međuriječjem između Drave i Save.² U takvim se okolnostima spominje donjopanonski knez Vojnomir koji je priznao franačko vrhovništvo, čemu svjedoče i Anali Franačkog Kraljevstva (*Annales regni Francorum*), ali nije poznato kojim je Slavenima knez pripadao.³ Također, Francima je pobjeda nad Avarima omogućila stvaranje tzv. satelitskog dijela ili bolje rečeno „tampon zone“ pomoću koje su mogli nadzirati, a usput se i približiti bizantskim posjedima. Slaveni su priznali franačko vrhovništvo uz uvjet biranja kneza iz njihova reda. Istočna pogranična područja Franačkog Carstva, organizirana kao kneževine (grofovije) na čijem je čelu bio knez, kako Budak navodi, uključujući i dijelove pokorena langobardskog kraljevstva, nadzirana su od furlanskog markgrofa.⁴ Međutim, nagli utjecaj Karla Velikog nije se svidio bizantskom caru i njegovoj univerzalnoj vlasti. Sukob se, između dviju sila, posebno zaoštrio kada je papa Leon III. (795. – 816.) okrunio Karla Velikog za cara u Rimu na Božić 800.

¹ Budak, 1994: 15.

² Budak, 1994: 15-16.

³ Budak, 1994: 15.

⁴ Furlanski markgrof Kadaloh (800. – 819.); Budak, 1994: 15.

godine.⁵ U tom je trenutku papa pronašao moćnog saveznika, ali prije svega i zaštitnika, čemu su uvjetovali njegovi odnosi s bizantskim carom i činjenica da je bizantski autoritet bio narušen.⁶ Krunidba Karla Velikog poistovjećena je s obnovom Zapadnoga Rimskog Carstva (zapadnoeuropski prostor bio je, od 476., rascjepkan na manje dijelove), čemu svjedoči i termin *renovatio imperii*.⁷ Nova je prijestolnica bio grad Aachen, a Karlo je postao *Romanum gubernans imperium*.⁸ Osim toga, krunidba je usko povezana s daljnim razvojem događaja između Franačkog i Bizantskog Carstva.

Bizantski se car smatrao poglavarom svih kršćana, a svoj je imperij nastojao očuvati preko važnih strateških točaka.⁹ Prvenstveno se misli na Veneciju i dalmatinske gradove koji su doprinijeli razvitku trgovine i olakšali komunikaciju prema Ravenskom egzarhatu.¹⁰ Nicifor I. (802. – 811.) imao je razloga za brigu jer su dijelovi između istočnojadranske obale (osim gradova i otoka), rijeka Raše, Vrbasa i Cetine bili pod franačkim vrhovništvom do 810.¹¹ (Slika 2.), a ta su područja bila naseljena Slavenima.¹²

Zanimljivo je ponašanje zadarskog biskupa Donata u franačko-bizantskom sukobu koji je, iako je stolovao u Zadru koji je bio pod bizantskim suverenitetom i činio je jedno od najvažnijih bizantskih uporišta na Jadranu, smatrao da je bolje pristati uz Karla.¹³ Sudjelovao je u mirotvornoj misiji u Konstantinopolu odakle se s vratio s relikvijama sv. Anastazije (Stošije), a nedugo nakon toga, boravio je na Karlovu dvoru.¹⁴ Nakon što je glavni Karlov

⁵ Papa Leon III. i Karlo dogovorili su se o krunidbi godinu dana prije samog događaja, što svjedoči o povezanosti između Karolinga i papinstva (*Hrvati i Karolinzi: Petnaest godina poslije* – međunarodni znanstveni skup).

⁶ McKitterick, 1983: 70.

⁷ Gračanin, 2018: 210.

⁸ Ančić, 2018: 26.

⁹ Bizantsko Carstvo bilo je nasljednikom „rimskog imperija“ te je car kao vrhovni vladar Istočnoga Rimskog Carstva htio vladati cijelim teritorijem koji je bio pod vlašću rimske države. Termin Bizantskog Carstva tek se poslije počeo koristiti, točnije od vremena prosvjetiteljstva kada su suvremenici, poput Montesquieua, smatrali da Carstvo nije dostojan baštinik rimske kulture i imperija (Ostrogorski, 2006: 416; Shepard, 2018: 1-23).

¹⁰ Ravenski egzarhat označava vojno-upravno područje Bizantskog Carstva na čijem je čelu egzarh (lat. *exarchus*), a sjedište mu je bilo u Ravenni. Osnovan je zbog bolje obrane, a egzarh je bio nadležan za bizantske posjede u Italiji i sjevernom Jadranu (Ostrogorski, 2006: 526). Padom Ravenskog egzarhata (751.), Venecija se nametnula kao nova sila u posredničkoj trgovini (v. Goldstein, 1995: 183).

¹¹ Tijekom VII. st. Slaveni su se naselili na istarski poluotok. Proširenjem franačkog utjecaja, franačka vlastela je utjecala na reorganizaciju društvenih odnosa prema feudalnom tipu, što nije odgovaralo probizantski orijentiranim istarskim građanima. Godine 804. sazvan je Rižanski placit gdje su se građani žalili na vojvodu Ivana koji je u ime Franaka upravljao Istrom i zlorabio svoj položaj. Spor je riješen u korist građana, a zaključci mogu poslužiti za istraživanje i razumijevanje franačkoga upravnog aparata. Prema zapisniku Rižanskog placita, Basić zaključuje da je u društvenu strukturu istarskog poluotoka uklopljen franački tip funkcioniranja društva, gdje je Crkva imala jednu od glavnih uloga pri formiranju kraljevske vlasti (više v. Basić, 2015: 427-462; Levak, 2015: 371-396).

¹² Budak, 1994: 10-15.

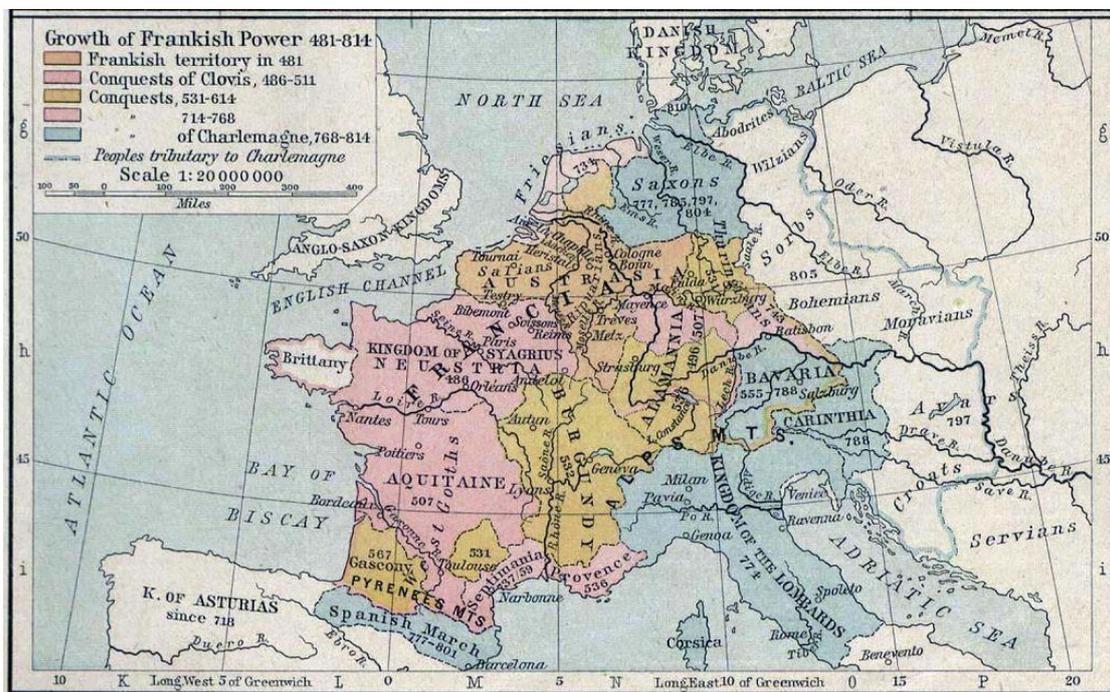
¹³ Budak, 1994: 15.

¹⁴ Na Karlovu je dvoru uz biskupa Donata bio i zadarski vojvoda Pavao. Njih su dvojica, kao *legati Dalmatarum*, zajedno s Karlom problematizirali budući status Venecije i Dalmacije. Basić tvrdi da se njihov legitimitet, a prvenstveno legitimitet crkvene osobe nije bazirao na podršci predstavnika svih dalmatinskih gradova koji bi u

zapovjednik, italski kralj Pipin umro te je Nicifor I. poginuo u ratu protiv Bugara, Bizantsko je i Franačko Carstvo odlučilo sklopiti ugovor o kojem je riječ u nastavku rada.

Slika 1. Prikaz širenja franačke vlasti do 800. godine i njihovi susjedi

Slika 2. Franački posjedi do 814. godine

suprotnom bili zacijelo prisutni na dvoru. Upravo se iz te diplomatske misije zaključuje koliko su priobalni gradovi bili politički nejedinstveni (Basić, 2015: 440). O karoliškom utjecaju u Zadru svjedoči izgradnja crkve Sv. Trojstva koja je od XV. st. poznatija kao crkva sv. Donata (Više v. Jurković, 2000: 175-189).

2.1. Aachenski mir i razjedinjenost teritorija

U anglosaksonskom govornom području Aachenski mir rijetko se naziva mirom, već se češće koristi pojam ugovora. Pregovori su, naime, trajali 810. – 813., a rezultirali su ugovorom koji je sklopljen 811. ili 812. godine.¹⁵ Za potrebe rada koristit će se kod nas uvriježen termin Aachenskog mira zbog toga što sile koje su sklopile ugovor nakon njega nisu više ratovala. Nasljednik bizantskog cara Nicifora I. postao je Mihael I. Rangabe (811. – 813.) koji je poslao svoje legatske u Aachen s namjerom sklapanja mira.¹⁶ To je bio jedini način na koji su se vladari mogli međusobno priznati i podijeliti interesne zone. Goldstein navodi da su Bizantinci priželjkivali mir jer im je prijetila snažna srednjovjekovna država Bugara, dok je s druge strane Karlo očekivao priznanje naslova cara od bizantskog cara.¹⁷ Prema Shepardu, karolinški je dvor pristao na mir na temelju nepotpunih, ali i pogrešnih informacija, što je potaknulo elitu da nastavi s provedbom svojih planova.¹⁸ Drugim riječima, stvarna je vlast sve više dolazila u ruke elite (plemstva). Mir je vjerojatno bio dovoljan da zadovolji obje strane, ali i da „sačuva“ određene napetosti. O miru svjedoče sljedeći navodi iz franačkog izvora:

„Niciforus/Niciphorus imperator post multas et insignes victorias in Moesia/Mesia provincia commisso cum Bulgaris/Burgaris proelio/prelio moritur; et Michael gener eius imperator factus legatos domni imperatoris Karoli, qui ad Niciforum missi fuerunt, in Constantinopoli suscepit et absolvit. Cum quibus et suos legatos direxit, Michaellem scilicet episcopum et Arsafium atque Theognostum protospatharios, et per eos pacem a Niciforo inceptam confirmavit. Nam Aquisgrani, ubi ad imperatorem venerunt, scriptum pacti ab eo in ecclesia suscipientes more suo, id est Greca lingua, laudes ei dixerunt, imperatorem eum et basileum appellantes. Et revertendo Romam venientes in basilica sancti Petri apostoli eundem pacti seu foederis libellum a Leone papa denuo susceperunt.“¹⁹

(Car Nicifor pogiba nakon mnogih i značajnih pobjeda u provinciji Meziji poduzevši rat s Bugarima; a Mihael, njegov zet, kada je postao carem, zaprimio je i otpustio u Konstantinopolu poslanike gospodina cara Karla, koji su bili poslani k Niciforu. Uputio je s njima i svoje poslanike, dakako biskupa Mihaela i protospatarije Arsafija i Teognosta te je preko njih potvrdio mir koji je započeo Nicifor. Naime, Ahenjani, kada su stigli k caru, primajući od njega pismo mira u crkvi prema svom običaju, to jest na grčkom jeziku, pjevali su mu *laude*, nazivajući ga carem i bazilejem (kraljem). Zatim, pri povratku u Rim, dolazeći u baziliku svetog Petra Apostola, primili su još jednom isti spis mira ili saveza od pape Leona.)²⁰

Prema odredbi može se zaključiti da su pregovori trajali određeno vrijeme i prije nego što je Mihael I. postao carem, što znači da je za ostvarenje mirovnog ugovora bilo potrebno nekoliko godina.²¹ Također, mirovni se pregovori mogu povezati s mirotvornom misijom zadarskog biskupa Donata, kojemu je svakako trebalo vremena za oba putovanja.²² Osim

¹⁵ Ančić, 2018: 25.

¹⁶ Ostrogorski, 2006: 117.

¹⁷ Goldstein, 1995: 146.

¹⁸ Shepard, 2018: 13.

¹⁹ Rački, 1877: 314 prema Pertz, G. H. 1895. *Annales regni Francorum, inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*. Njemačka: Hahn.

²⁰ Čitav rad sadrži vlastite prijevode izvorne građe.

²¹ Ančić, 2018: 25-43

²² Zadarski vojvoda Pavao obnašao je funkciju vojnoga i civilnog upravitelja cjelokupne Dalmacije koja je bila pod bizantskom vlašću (Basić, 2015: 440).

toga, obje su strane, s vremena na vrijeme, morale slati izaslanstva zbog očuvanja mira. Konačno, značaj odredbe još je veći zbog toga što je Karlo priznat kao car i bazilej od Bizantinaca. Međutim, kod takva tumačenja valja uzeti u obzir dvosmislenost izvora, tj. aspekt iz kojeg autor izvora piše navedene obavijesti. Naime, Goldstein smatra da je Einhard bio subjektivan te je svog vladara htio prikazati kao onog koji u potpunosti zaslužuje carski položaj.²³ Odredbe Aachenskog mira zauzimaju posebno mjesto u hrvatskom ranom srednjem vijeku jer se događa trajna podjela hrvatskog teritorija. Također, odredbe mira čine jednu od okosnica znanstvenih rasprava. Kako je već spomenuto, Bizantsko i Franačko Carstvo podijelila su interesne sfere čija je crta razgraničenja, unatoč tomu što nije precizno određena u izvoru, dotaknula i hrvatske prostore. U trenutku sklapanja mira, svako je Carstvo moglo zadržati one posjede koji su tada bili pod njihovim vrhovništvom, ali valja napomenuti da je tada, kako Shepard navodi, bilo puno važnije primiti liturgijsko priznanje od Bizanta negoli riješiti problem razgraničenja.²⁴ Einhard je napisao:

„(...) Tum (tunc) Saxoaniam, quae quidem Germaniae pars non modica est et eius quae a Francis incolitur duplum in lato habere putatur, cum ei longitudine possit esse consimilis, postquam utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmaciam, exceptis maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit.“²⁵

((...) Tada je Sasku, koja, zaista, nije bila malen dio Germanije, a smatra se da ima dvostruku širinu od one koju nastanjuju Franci, kojoj može biti slična po duljini, nakon obje (i jedne i druge) Panonije i susjedne Dacije na drugoj obali Dunava, također, Istru i Liburniju te Dalmaciju, uz izuzetak priobalnih gradova, njih je prepustio konstantinopolskom caru na posjedovanje, zbog prijateljstva i saveza povezana s njim.)

Franačka vrela koriste nazivlja bivših rimskih provincija (Slika 3.), ali nije poznato jesu li autori poznavali prostor o kojem su pisali.²⁶ Međutim, vidljivo je da je teritorijalna podjela nekadašnjih rimskih provincija imala određen utjecaj u oblikovanju, ali i imenovanju srednjovjekovnih prostornih i političkih zajednica na hrvatskim prostorima.²⁷ Iako se čini da je Aachenskim mirom Bizant zadržao svoju dominaciju zbog ključnih točaka istočnojadranske obale, dok su u dalmatinskom zaleđu „sazrijevali“ vojvode iz redova Slavena, ali pod franačkim vrhovništvom, ipak valja razmotriti je li bizantska vlast bila stvarna u dalmatinskim gradovima. Općenito, tradicija prenosi da se teritorij pod bizantskim vrhovništvom naziva bizantskom Dalmacijom, ali za potrebe ovog rada koristit će se termin Dalmacija. Dakle, pod bizantskom su vlašću gradovi dalmatinske obale, ali i otoci. S druge strane, u zaleđu su najprije djelovala ratna plemena koja su se poslije, zahvaljujući franačkom

²³ Goldstein, 1992: 157.

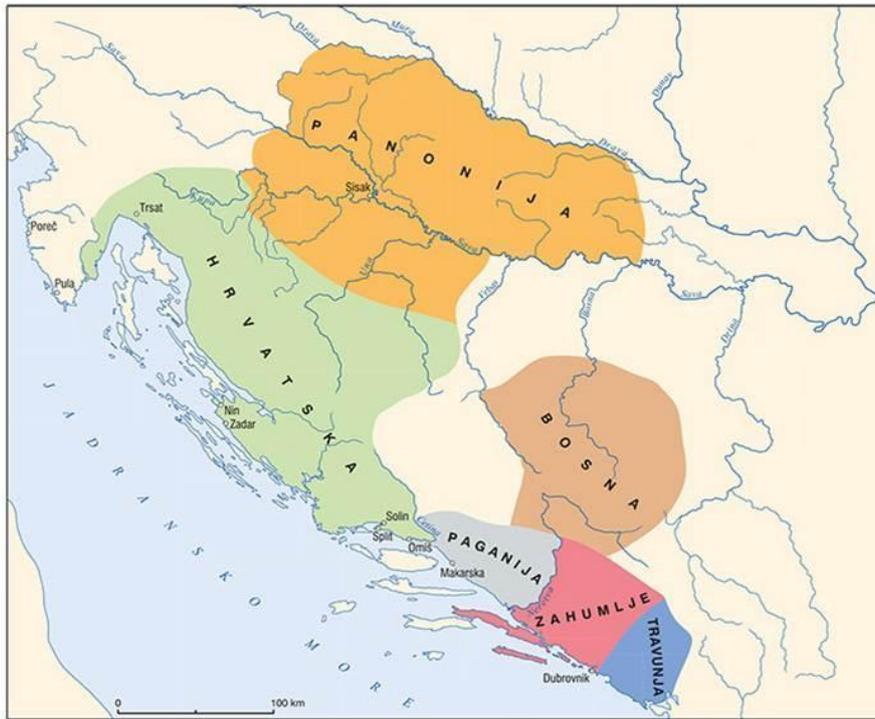
²⁴ Shepard, 2018: 4.

²⁵ Rački, 1877: 315 prema *Vita Karoli Magni*. 1863. Njemačka: Buchner.

²⁶ Katičić navodi da se u tome reflektira karolinška renesansa (Katičić, 1993: 37-38). Klaić smatra da se rimsko nazivlje ustalilo (Klaić, 1975: 66).

²⁷ Rapanić, 2000: 37-38.

pokroviteljstvu, transformirala u vazalnu kneževinu.²⁸ Hrvatski prostor, u ranome srednjem vijeku, pokazuje dva, kako Raukar navodi, glavna geopolitička kretanja iz jezgre srednjovjekovne države i to prema sjeveru i jugu, tj. prema području Panonije (između rijeka Drave i Save) i Jadranu.²⁹ Kako će se moći vidjeti u nastavku, hrvatski su vladari shvatili važnost obaju područja, međutim s vremenom se primjećuje njihova usmjerenost k Jadranu, čiji će se razlozi nastojati pojasniti.

Slika 3. Sklavinije (od sjevera prema jugu: Donja Panonija, Primorska Hrvatska, Bosna, Paganija, Zahumlje, Travunija)

2.2. Ustanak Ljudevita Posavskog i *dux Guduscanorum/Dalmaciae/Dalmatiae atque Liburniae*

Karlo Veliki preminuo je 814. godine, a naslijedio ga je sin Ludovik Pobožni (814. – 840.) koji je iste godine obnovio mir s Bizantskim Carstvom. Ovaj dio ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti slabo je dokumentiran sve do trenutka kada je Ljudevit, knez Donje Panonije, pokušao ujediniti Slavene sve do Karantanije i na taj se način pobuniti protiv franačkog vrhovništva.³⁰ Međutim, da nije bilo Ljudevita i njegova ustanka, možda se u tom trenutku ne bi ni znalo da je postojao Borna, knez Primorske Hrvatske. Ovaj dio rada iznosi određene dijelove ustanaka uz navode franačkih vrela. Dakle, tijekom godine 819. krajnji istok Franačkog Carstva uznemirio je ustanak Ljudevita Posavskog, čiji razlozi nisu sasvim

²⁸ Ančić, 2018: 29.

²⁹ Raukar, 1997: 21.

³⁰ Budak, 1994: 17-18.

jasni iako je, vjerojatno, povodom bio loš odnos spomenutog markgrofa Kadolaha koji je bio nadređen Ljudevitu.³¹ Kada je Ludovik Pobožni stigao u Herstal, zaprimio je ondje poslanstva različitih naroda: „Erant ibi aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet et Bornae, ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciberant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudewiti, ducis Pannoniae inferioris, qui res novas moliens Cadolaum comitem et marcae Foroiuliensis praefectum crudelitatis atque instolatie accusare conabatur“.³²

U franačkom izvoru zanimljivo je pratiti promjenu Bornine titulature, odnosno područja i zajednica nad kojima ima autoritet kao vojvoda / knez. Pri prevođenju titule *dux* valja izložiti određena stajališta znanosti. Naime, uglavnom se prihvatio prijevod „knez“. Također, određeni dio znanstvenika prihvatio je prijevod „vojvoda“, no s obzirom na to da nijedna od navedenih titula ne sadrži u potpunosti značenje titule *dux*, neki autori predlažu prijevod „vladar“.³³ U radu se koristi uvriježena titula kneza.

Čitajući redove franačkog izvora, važno je istaknuti da su Guduskani prvi skupni identitet koji se pojavljuje u izvorima, a vezan je za hrvatske prostore.³⁴ Iako su obojica priznavali franačko vrhovništvo, tj. bili su franački dužnosnici, Ljudevit im je odlučio otkazati svoju vjernost, dok je Borna, s druge strane, odlučio iskoristiti svoju vjernost Francima. Već je sljedeće godine Ljudevit, preko svojih poslanika zatražio mir uz određene uvjete koje car nije prihvatio. U međuvremenu je Kadolah umro od groznice, a njega je naslijedio Balderih.³⁵ Iako su se, u sukobu protiv Balderiha, Ljudevitu priključili Slaveni iz Karantanije, Borna je stigao do Donje Panonije i time prisilio Ljudevita na reakciju, a bitka između njihovih postrojbi odvila se na rijeci Kupi, čemu svjedoči izvor u kojem je Borna tituliran kao knez Dalmacije.³⁶ Borna je izgubio u toj bitci jer su mu Guduskani otkazali vjernost, ali se spasio

³¹ Valja napomenuti da franački izvori ekspedicije protiv donjopanonskog kneza Ljudevita bilježe latinskim izrazom za rat – *bellum* (Ančić, 2000b: 252-298).

³² Ondje su bili i poslanici drugih naroda, naime, Abodrita i Borne, kneza Guduskana i, Timočana koji su se nedavno odvojili od bugarskog savezništva i približili našoj zemlji, kao i Ljudevita, kneza Donje Panonije, koji je, poduzimajući prevrat, nastojao optužiti vojvodu Kadolaha i prefekta (markgrofa) Marke Furlanske za okrutnost i oholost (Rački, 1877: 320 prema Louis. 1749. *Vita Hludowici Pii imperatoris, Caroli Magni filii*).

³³ Brković, 2011: 102 prema Barada, 1938: 66-67.

³⁴ Postoji mnogo teorija o tome koje su prostori Guduskani naseljavali. Neke od teorije su razvili i zagovarali Skok, Katičić, Lučić i drugi. Etnonim Guduskana poistovjećivao se sa županijom po imenu *Gutzeka/Gutzeska* koju spominje DAI u X. stoljeću. Dugo se vremena mislilo da je to etnonim za Gačane, odnosno stanovnike uz rijeku Gacku u današnjoj Lici. Međutim, u novije je vrijeme Karbić ponudio rješenje prema kojemu je riječ o stanovnicima rječice Guduče smještene kod Bribira. Također je pretpostavka još više potkrijepljena činjenicom da je Bribir u blizini mora te je kao takav bogat rimskom tradicijom, što ga čini idealnim mjestom za sjedište vladara (Gračanin, 2012: 49-69).

³⁵ „Exercitu vero de Pannonia reverso, Cadolah, dux Foroiuliensis, febre correptus in ipsa marca decessit. Cui cum Baldricus esset subrogatus (...)“ (Rački, 1877: 322 prema Louis. 1749. *Vita Hludowici Pii imperatoris, Caroli Magni filii*).

³⁶ „(...) Borna vero, dux Dalmaciae (...)“ (Rački, 1877: 321).

uz pomoć svojih pretorijanaca. Godine 820. Borna je boravio kod cara Ludovika gdje se odlučivalo o daljnjim postupcima prema Ljudevitu. Međutim: „Interea Borna dux Dalmatiae atque Liburniae defunctus est, et petente populo atque imperatore consentiente nepos illius nomine Ladasclavus successor ei constitutus est.“³⁷ Pomoću ovih podataka moguće je procijeniti način nasljeđivanja. Naime, vjerojatno se radi o nasljednoj vlasti za koju je Ladislav trebao dobiti carev pristanak ili u suprotnom, pristanak roda velikaša kojemu je pripadao. Što se tiče Ljudevita, njega je dao pogubiti Bornin rođak Ljudemisle kod kojeg se Ljudevit sakrio pred franačkom ekspedicijom.³⁸ Na kraju, već je spomenuto da je Bizant bio zaokupljen Bugarima, dok je franački utjecaj oslabio ponajviše zbog Karlove smrti. Upravo će takva situacija pogodovati vazalima rubnih područja koji će s vremena na vrijeme stjecati veći autoritet nad određenim teritorijem i zajednicama.

2.3. Pitanje pokrštavanja Hrvata

Širenje franačke vlasti podrazumijevalo je i širenje kršćanstva ako se radilo o poganskim krajevima, dok su već kristijanizirana područja prihvaćala crkvenu organizaciju prema franačkim pravilima.³⁹ Kada je riječ o pokrštavanju Hrvata, znanstvenici su, u početku istraživanja, razvili dva osnovna mišljenja. Teorije se mogu podijeliti na dalmatinsku (rimsku ili bizantsku) i franačku. Naime, određeni su znanstvenici na temelju *DAI* smatrali da početak procesa pokrštavanja valja smjestiti u VII. st. kada su Hrvati prihvatili kršćanstvo na poticaj bizantskog cara Heraklija. Međutim dobar dio znanstvenika smatra da su Hrvati prihvatili kršćanstvo od svećenika dalmatinskih gradova. Osim navedenog, određeni dio struke razvio je mišljenje prema kojemu su Hrvati pokršteni od franačkih misionara tijekom IX. stoljeća. Prihvaćanje kršćanstva u Hrvata, ponajprije elite, a zatim i zajednice, višestoljetan je proces

³⁷ U međuvremenu je Borna, knez Dalmacije i Liburnije, umro, a na zahtjev naroda i carev pristanak, njegov je nećak, po imenu Ladislav, imenovan njegovim nasljednikom (Rački, 1877: 325 prema Louis. 1749. *Vita Hludowici Pii imperatoris, Caroli Magni filii*).

³⁸ Više o sudbini Donje Panonije: Budak, 1994: 18.

³⁹ Prema Ančić, 2000a: 97.

Prve konkretnije vijesti o kršćanstvu na hrvatskim prostorima datiraju iz druge polovice III. st., ali na umu valja imati da je rimska provincija Dalmacija bila pod jačim vjerskim utjecajem zbog svoga geografskog položaja. Nadalje, seoba Slavena tijekom VII. st. uzrokovala je određenu krizu zbog prekida trgovine i važnih prometnica. Ono po čemu se slavensko naseljavanje hrvatskih prostora razlikuje od ostatka Europe jest da su Slaveni nametnuli svoj jezik te se relativno brzo asimilirali sa starosjediocima (Romanima) u okruzima gradova, agerima ili kotarima. To ujedno i objašnjava zbog čega su dalmatinski gradovi sačuvali latinsku pismenost i tzv. vulgarni (govorni) latinski jezik, iako se ne aludira na to da je Dalmacija bila izolirana od zaleđa zbog toga što političke granice u današnjem smislu te riječi nisu postojale, već se govori o utjecaju koji je imao franački i bizantski vladar ili Slaveni. U spomenutim je područjima za očekivati da je proces prihvaćanja kršćanstva bio brži nego što se to događalo u zaleđu dalmatinskih gradova (Više v. Katičić, 1998: 238-288; Rapanić, 2000: 38-42).

čije je ostvarenje ovisilo o raznim vjerskim središtima i utjecajima različitog intenziteta te pri tom valja razlikovati, kako Budak upozorava, prihvaćanje i stvarno usvajanje vjere.⁴⁰

Goldstein smatra da je proširenjem franačkog autoriteta na hrvatske prostore započelo razdoblje intenzivnijeg pokrštavanja od obiju sila, odnosno od Bizanta i Franaka. Prema njemu je pokrštavanje preduvjet komunikacije i općenito napretka, odnosno pokrštavanje igra ulogu posrednika u prihvaćanju pismenosti, prava, kulture i slično.⁴¹ Nadalje, Budak smatra da imena svećenika koji se pojavljuju u određenim ispravama ili epigrafskim zapisima, kao što će se moći vidjeti u nastavku rada, svjedoče o franačkom utjecaju na pokrštavanje. Franački misionari su, zajedno s utjecajima iz priobalnih gradova, bili zaslužni za intenzivniju gradnju i opremu crkava tijekom IX. stoljeća.⁴² Ančić smatra da se pokrštavanje odvijalo iz akvilejskog središta od trenutka kada je Karlo Veliki odlučio da su sve zemlje južno od Drave pod jurisdikcijom akvilejskog patrijarha.⁴³

Vedriš je ponudio opsežnija objašnjenja po pitanju pokrštavanja. Proces kristijanizacije ovisi o mnogobrojnim faktorima, ali da bi takav proces započeo na području novonaseljenih Slavena, morao je postojati na području kasnoantičke Dalmacije. Nakon što su Slaveni postupno prihvatili kršćanstvo, kristijanizacija se događala tijekom hrvatskih narodnih vladara.⁴⁴ No izravni dokazi na temelju kojih je moguće rekonstruirati pokrštavanje Hrvata gotovo da i ne postoje, već je riječ uglavnom o vrelima koja o tome pripovijedaju tek usputno i to mnogo kasnije od samog procesa, zbog čega je važno obratiti pažnju na materijalne dokaze.⁴⁵

⁴⁰ Budak, 1994: 79.

⁴¹ Goldstein, 1992: 131-132.

⁴² U navedenom razdoblju prihvaća se *westwerk* (jedno od obilježja karolinške i predromaničke arhitekture; zapadno pročelje crkve) i zapadni liturgijski obrasci (Budak, 1994: 89-91).

Značajan lokalitet koji svjedoči o pokrštavanju Hrvata jest crkva sv. Marije u Biskupiji kod Knina, gdje se nalazio mauzolej hrvatske elite. O važnosti lokaliteta svjedoče sarkofazi u kojima su pokojnici pokapani prema poganskim i kršćanskim obilježjima. Drugim riječima, u sarkofazima je pronađen nakit, novac, ali i ratnička oprema, konkretnije karolinški mačevi i pozlaćene ostruge (Više v. Milošević, 2002.)

Budući da se ratnička oprema nije smjela izvoziti iz Franačkog Kraljevstva, vjerojatno je do slavenske elite došla kao dar, ratni plijen ili putem krijumčarenja (Ančić, 1998: 7).

Nakon toga, vrlo je važna crkva sv. Marte u Bijaćima kod Trogira u čijoj su izgradnji sudjelovali franački, tj. akvilejski misionari (Više v. Jelovina, 1999: 97-107). Također, neke od važnijih starokršćanskih crkava su ona u Rižinicama kod Solina, zatim crkva sv. Križa u Ninu, crkva sv. Marije na Gospinu otoku u Solinu i crkva sv. Spasa kod izvora rijeke Cetine.

⁴³ Ančić, 2016: 228.

⁴⁴ Prva etapa kristijanizacije traje od IV. do kasnog V. st., a inicijatori su pojedinci. U sljedećoj, planskoj fazi vidljiva je nadogradnja i izgradnja crkava, a traje od VI. do ranog VII. stoljeća. O kristijanizaciji svjedoče i sakralne građevine, predromanička arhitektura koja dokazuje franački, tj. sjevernoitalski utjecaj čime se Vedriš priklanja franačkoj teoriji o pokrštavanju Hrvata (Vedriš, 2015: 174-176).

⁴⁵ Vedriš, 2015: 177-187.

3. MISLAV

O događajima nakon kneza Borne, pa i njegova nećaka Ladislava, izvori uglavnom ne otkrivaju puno. Drugim riječima, nije poznato kako se razvijao prostor Primorske Hrvatske, što možda navodi na zaključak da su izvori uglavnom zaokupljeni drugim događajima ili da se prostor mirno razvijao. Konkretnije informacije pojavile su se tijekom vladavine kneza Mislava i sukobu Neretljana s Mlečanima. Neretvanska kneževina ili Paganija bila je susjedna kneževina Hrvatskoj, također podijeljena na županije, a zauzimala je teritorij od rijeke Cetine do Neretve, uključujući otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet (Slika 3.). Sljedeći navodi preuzeti su iz Venetske kronike Ivana Đakona. Imajući u vidu stoljeće u kojem je kroničar Ivan Đakon živio, njegovi se navodi svakako moraju uzeti s dozom opreza zbog toga što je pisao posredno, služeći se starim kronikama.⁴⁶

Iako pod bizantskim suverenitetom, Venecija je, padom Ravenskog egzarhata, preuzela ulogu sile koja se bavila trgovinom i gusarenjem, što nije odgovaralo poganskim, neretljanskim gusarima.⁴⁷

Goldstein tumači da Aachenski mir nije ničim obvezao Neretvane, a ni Hrvate te da je s vremenom osjećaj franačke vlasti sve više nestajao. Međutim, Venecija, kao nominalni bizantski podanik, pozivala se na mir u njoj pogodnim situacijama pa je tako prihvaćala bizantsko shvaćanje pomorskog prava prema kojemu je more u vlasti države. Iz tog je razloga poricala pravo nad plovidbom, ali i gusarenjem, ne samo Slavenima već i drugim strancima.⁴⁸

Gusarenje je, prije svega, bilo važno zbog osiguravanja prihoda. Ivan Đakon je, za godinu 839. napisao da je dužd Petar Tradenik (836. – 864.) krenuo „(...) Sclavoniam belliciosis navibus expugnaturam adivit. Sed ubi ad locum, qui vocatur Sancti Martini curtis perveniret, pacem cum illorum principe Muisclavo nomine firmavit“.⁴⁹

Princeps Mislav posredovao je u sukobu između Neretljana i Mlečana. Ako je dužd Petar Tradenik odlučio pokoriti istočnojadransku obalu, zasigurno je htio na taj način otvoriti lakši put prema Konstantinopolu i dragocjenoj robi s Istoka. Što se tiče Mislava, njegovo je podrijetlo nepoznato, odnosno nije sigurno je li bio u rodu sa svojim prethodnicima. Ono što

⁴⁶ Klaić, 1975: 41.

⁴⁷ Ivan Đakon navodi da je oko 830. jedan od Slavena s neretljanskog otoka stigao k duždu Ivanu Patricijaku s namjerom sklapanja mira te da se pokrstio. Iako podaci ne govori mnogo zbog čega se mir sklapao, ipak su dragocjene informacije o „piratskom umijeću“ koje Ivan spominje, ali i o pokrštanju Slavena (Rački, 1877: 334).

⁴⁸ Usp. Goldstein, 1995: 185-186.

⁴⁹ Ratnim brodovima prema Sklavoniji koju je kanio pokoriti. No, kada je stigao do mjesta koja se zove Selo sv. Martina, sklopio je mir s njihovim prvakom po imenu Mislav (Rački, 1877: 335).

svakako nadilazi obavijesti o spomenutim sukobima tiče se pokrštavanja Hrvata.⁵⁰ Svjedoci o intenzivnu pokrštavanju jesu predromanička umjetnost, zatim pogrebni običaji, ali i epigrafski natpisi na latinskom jeziku, što je vidljivo u nastavku rada.

3.1. Natpis iz Begovače

Istraživanjem srednjovjekovne nekropole na lokalitetu Begovača kod Zadra koja se nalazila oko sakralne građevine te pregledom ulomaka crkvenog namještaja, točnije arhitrava oltarne pregrade, uočen je fragment na kojem se spominje antroponim *Moisclavus*. Pregled dosadašnjih istraživanja, ali i najnovija rješenja ponudio je Ivan Josipović.⁵¹ Temelj sakralne građevine bila je antička gospodarska kuća (lat. *villa rustica*).⁵² U jednom od fragmenata Delonga je prepoznala antroponim iz skupine složenih dvočlanih imena koja sadržavaju završni morfem *-slav*, ali i tragove okomite haste jednog slova koja je prethodila riječi *...oiscl...* (Slika 4.) te je na temelju toga zaključila da se radi o antroponimu *Moisclavus*.⁵³ Budući da se prepoznaje sintagma */...un/a cvm co/niuge.../*, Delonga zaključuje da je lokalni hrvatski velikaš, zajedno sa svojom ženom, bio pokrovitelj gradnje ili opreme crkve u Begovači u drugoj polovici IX. stoljeća.⁵⁴ Zbog likovno-morfoloških karakteristika, Jurković je zaključio da arhitrav pripada tzv. Klesarskoj radionici iz vremena kneza Trpimira.⁵⁵ Josipović je na temelju rekonstrukcije oltarne pregrade, zaključio da arhitrav spominje kneza Mislava čije je ime upotrijebljeno kao verbalna datacijska formula.⁵⁶ Prema tome, radi se o najstarijem poznatom epigrafskom natpisu koji spominje hrvatskog vladara. Vjerojatno je, pripadnik elite zajedno sa svojom suprugom, a tijekom vladavine kneza Mislava, obnovio raniju ranokršćansku crkvu te je opremio novim crkvenim namještajem.⁵⁷

⁵⁰ Jedna od najstarijih crkava na području mlade hrvatske kneževine je crkva sv. Jurja na Putalju (Kaštel Sućurac), čiju je gradnju financirao knez Mislav (Više v. Burić, 1983: 147-163).

⁵¹ Josipović, 2012, 129-148.

⁵² Josipović, 2012: 131.

⁵³ Delonga, 1990: 104-107.

⁵⁴ Delonga, 1990: 104-107.

⁵⁵ Klesarsku radionicu prvi je definirao Jakšić na temelju ulomaka arhitrava na kojemu je sačuvano ime kneza Trpimira, odnosno Mislavova nasljednika (Više o karakteristikama Klesarske radionice v. Josipović, 2012: 136 prema Jakšić, 1986: 48-49).

⁵⁶ Usporedio je antroponim s natpisa u pisanim vrelima te zaključio da se sličan pojavljuje kod Ivana Đakona i u diplomatskom dokumentu kneza Trpimira (Josipović, 2012: 146-147).

⁵⁷ Josipović, 2012: 146-147.

Slika 4. Ulomak arhitrava koji sadrži dio imena kneza Mislava (preuzeto iz Josipović, 2012: 139)

4. „*TIRPIMIR, DUX CHROATORUM*“

Sredinom IX. st. dva carstva, Franačko i Bizantsko, veoma su slaba.⁵⁸ Vladari rubnih područja Carstava su, zbog kriznih situacija matičnih područja, odlučili iskoristiti situacija kako bi proširili svoj autoritet. U tom se kontekstu pojavljuje knez Trpimir, čije je ime, u usporedbi s ranijim razdobljima, posvjedočeno u nekoliko vrela, a to su spisi benediktinca Gottschalka koji je boravio na Trpimirovu dvoru, zatim zapisi imena hodočasnika u Čedadskom evanđelistaru (*Evangeliarium Civaldense*), epigrafski zapis i jedan diplomatski dokument.⁵⁹

4.1. Gottschalk i njegov zapis o Trpimiru

Tradicionalna godina kojoj se pripisuje početak Trpimirove vladavine jest 846., međutim novija historiografija u svojim različitim analizama i istraživanjima smatra da je Trpimir vladao i ranije što će se moći vidjeti u nastavku ovog dijela rada.⁶⁰ On je, svakako, vladar iz čijeg će roda proizaći velik dio preostalih hrvatskih vladara. Prije nego se takve tvrdnje potkrijepe, najprije će se objasniti što je napisao benediktinac Gottschalk (*Gotescalcus*; 808. – 867.) o Trpimiru. On je, naime, zagovarao učenje o predestinaciji temeljeno na spisima sv. Augustina koje nalaže da je Bog pri rođenju svakog čovjeka predodredio njegov put nakon smrti, što su mu njegovi suvremenici zamjerali. Nakon što je

⁵⁸ Le Goff, 1998: 65-66; Ostrogorski, 2006: 127-164.

⁵⁹ Prema navodima iz *DAI*, u 31. glavi spominju se Hrvati i bugarski knez Mihael Boris (852. – 889.) čija se vladavina poklapa s razdobljem kneza Trpimira, ali i Domagoja. Budak navodi da je Karlo Čelavi podmitio Mihaela Borisa s namjerom da za njega osvoji dio Panonije koja je bila pod vlašću njegova brata, Ludovika Njemačkog. Do sukoba očito nije došlo te se bugarski knez nije spustio do Trpimira. Klaić je u pravu kada tvrdi da vojni uspjesi nisu odraz veličine kao ni dokaz njenih stalnih i stvarnih granica, već je riječ o dvama protivnicima koji dijele interesno područje (Klaić, 1975: 22; 230).

⁶⁰ Matijević Sokol, 2010a: 10-11. Prema tome se i godine vladavine kneza Mislava moraju uzeti u obzir.

tijekom 846. otjeran s dvora furlanskog grofa Eberharda, morao se negdje skloniti.⁶¹ Vjeruje se da je iste godine stigao na dvor kneza Trpimira gdje se zadržao do 848. i za sobom ostavio dragocjene podatke. Njegova ideja da se skloni na Trpimirov dvor u današnje vrijeme i dalje ostaje enigma te su znanstvenici, vjerujući Katićevim analizama i interpretacijama, tumačili to kao znak Trpimirove neovisnosti o Francima te stjecanja ugleda u zapadnoj Europi.⁶² Naravno, nisu u potpunosti pogriješili: srednjovjekovna kneževina kneza Trpimira doživljava određen uspon, o čemu svjedoče i preostala navedena vrela, ali i mnogobrojni arheološki ostaci. Razumno je pretpostaviti da se Gottschalk sklonio na dvor prvoga susjednog kneza kod kojeg je proces pokrštavanja još uvijek trajao. Katić donosi Gottschalkove navode koji su sačuvani u kodeksu 584 u *Bibliotheca Bongarsiana* u Bernu i na temelju njih izvodi navedenu interpretaciju koju su slijedili Klaić, Raukar, Goldstein i Budak, dok je Katičić ponudio opširnije komentare.⁶³ Slijedi Gottschalkov navod o Trpimiru:

„Sic nichilominus equi in acie laeti ex ea parte quam Deo dante debet victoria sequi. Quos prorsus ego ipse per Gotterscalcum filliolum meum, de equo nostro probavi. Cum enim Tripemirus, rex Sclavorum, iret contra gentem Graecorum et patricium eorum et est in ipso confinio futuri belli villa nostra, dixi illi, ut iret et quicquid regi et eius exercitui necessarium esset, sicut omnino deberet, impenderet.“⁶⁴

(Tako su, štoviše, konji u bitci sretni s one strane koju pobjeda valja slijediti po Božjoj volji. Svakako, njih sam, preko svog sina Gottschalka, o našem konju, odobrio. Kada je, naime, Trpimir, kralj Slavena, išao protiv naroda Grka i njihovih patricija, a naša je kuća bila na samoj granici budućeg rata, rekao sam mu da ide i potroši što god je potrebno za kralja i njegovu vojsku, kao što bi svakako i morao.)

Franački kroničari, analisti i drugi koristili su titulu kralja kada su opisivali barbarske vladavine, tj. *barbara regna* i njihove vladare. Dakle, poglavar na čelu zajednice bio je *rex*, a njegova se zajednica nazivala *regnum*.⁶⁵ Naravno, ovih je nekoliko redaka premalo i ne sadrže određene povijesne konstatacije koje bi navele na zaključak da je Trpimirova državna tvorevina bila neovisna o Francima i slično. Ono što je važno shvatiti jest da Gottschalk navalu Trpimira protiv naroda Grka i patricija uklapa u svoju teoriju o predestinaciji u kojoj tvrdi da životinje, u ovom slučaju konji, predosjećaju budućnost.⁶⁶

Nadalje, ne može se sa sigurnošću tvrditi tko su „Grci“ u Gottschalkovim navodima, dok je patricij bila titula koju su bizantski carevi dijelili najvišim državnim dužnosnicima.⁶⁷ Etnonim Grka, prema Rapanićevim tvrdnjama, treba tek formalno shvatiti u značenju

⁶¹ Klaić, 1975: 19.

⁶² Katić, 1932: 403-432.

⁶³ Gottschalkovi navodi dostupni su u cijelosti i Rapanić upozorava da se zaključci ne bi trebali izvoditi na temelju nekoliko rečenica, već upućuje na obradu cjelovitog teksta i komentar C. Lambota (Rapanić, 2013: 27-70).

⁶⁴ Katić, 1932: 411.

⁶⁵ Rapanić, 2013: 50-51.

⁶⁶ Rapanić, 2013: 33-39.

⁶⁷ Ostrogorski, 2006: 557.

nekadašnjeg *Graecorum imperio*,⁶⁸ a ne, kako Goldstein navodi, kao znak bizantske prisutnosti.⁶⁹ Vjerojatnije je da se Trpimir sukobio s manjim dijelom dalmatinske vojske negoli da je poveo rat protiv Splita ili Trogira.⁷⁰ Gottschalk je imenovao stanovništvo s kojim se susretao na području na kojemu je obitavao sa *homines Dalmatini* i *homines Latini*,⁷¹ što je znastvenicima poslužilo za objašnjenje stanovništva Dalmacije. Rapanić je upozorio, čitajući cjelovit tekst, da se radi o Mlečanima koji, zajedno s Dalmatincima, čine Romane.⁷² Kako su oni autohtoni stanovnici i *Romanus* u ono vrijeme znači sasvim nešto drugo, Rapanić tvrdi da Gottschalk nije imao razloga nazvati ih Romanima.⁷³ On ih, naime, razlikuje po njihovu govoru koji uspoređuje s latinskim jezikom kojim se on i njegovi suvremenici služe. To je tzv. *locutio communis/rustica*, srednjovjekovni govorni latinski koji sam po sebi nije dovoljan da bi se odredila etnička pripadnost.⁷⁴ Što se tiče *villa nostra* iz Gottschalkova navoda, Katić tvrdi da se nalazi u blizini Splita; konkretnije, smješta je u Klis koji će biti spomenut u diplomatskom dokumentu.⁷⁵

Nadalje, o procesu pokršćavanja svjedoči akvilejsko svetište Čedad (Cividale). Odatle i evanđelistar u kojem se, između ostalog, spominju imena hodočasnika, a među njima je i Trpimir (*domno Tripimiro*), zatim njegov sin Petar (*Petrus, filius domno Tripemero*) i Presila (*Presila*), koja je vjerojatno bila Petrova pratnja.⁷⁶ Budući da ovaj dio rada razmatra Gottschalka koji je bio benediktinac, valja ukazati i na natpis koji je predstavila Delonga (Slika 5.), a koji je bio dio oltarne pregrade crkve u Rižinicama pored Solina, a on glasi: PRO DVCE TREPIME/ro/ (za kneza Trpimira), a Trpimirovo je ime na natpisu iskorišteno kao dio datacije.⁷⁷ U Rižinicama je, naime, Trpimir dao izgraditi benediktinski samostan s crkvom i upravo su benediktinci, kao jedni od misionara, zaslužni za intenzivno prihvaćanje kršćanstva i prodor latinske pismenosti na dvor hrvatskih vladara.⁷⁸

⁶⁸ Rapanić, 2013: 55.

⁶⁹ Goldstein, 1992: 170.

⁷⁰ Klaić, 1975: 225.

⁷¹ Čitav tekst v. Rapanić, 2013: 57.

⁷² rapanić

⁷³ Rapanić

⁷⁴ Rapanić, 2013: 44.

⁷⁵ Trpimir je imao posjede u Klisu, Podstrani i Bijaćima (Katić, 1932: 415). Ančić sluti da bi se vila mogla nalaziti u Lepurima kod Benkovca jer se ondje nalazi arheološki objekt koji bi mogao odgovarati Trpimirovu dvoru (Ančić, 2017: 34-35).

⁷⁶ Matijević Sokol, 2010a: 9-10.

⁷⁷ Delonga, 1996: 127-129.

⁷⁸ Budak, 1994: 20.

Slika 5. Natpis kneza Trpimira iz Rižinica

4.2. Povelja kneza Trpimira

O izgradnji i opremi samostana i crkve u Rižinicama svjedoči i najstariji diplomatski dokument u Hrvata, povelja kneza Trpimira ili kako tradicija prenosi, darovnica kneza Trpimira koja se tradicionalno se datira u 852. godinu. O ovoj su ispravi napisani mnogobrojni radovi zbog mnogih njenih kontradiktornosti i činjenice da su dostupni samo njeni prijepisi iz kasnijih vremena.⁷⁹

Naime, u naraciji⁸⁰ se doznaje da je Trpimir izgradio samostan koji je htio opremiti srebrnim posuđem za koje nije imao financijskih sredstava zbog čega se obratio salonitanskom (splitskom) nadbiskupu Petru. Zauzvrat Petar u peticiji traži da Trpimir potvrdi posjede koje je splitska nadbiskupija stekla te ono što je knez Mislav, njegov prethodnik, darovao crkvi sv. Jurja u Putalju.⁸¹ Iz ovog se može zaključiti da su Trpimir i splitski nadbiskup dobro surađivali, što navodi na zaključak da se bizantska vlast u dalmatinskim gradovima slabo osjećala. Splitski nadbiskup i hrvatski knez shvatili su da je za dobrobit pa i opstanak obaju teritorija (zaleđa i obale) nužna suradnja jer su ovisili jedni o drugima.

Također, na temelju spomenutog sadržaja, proizlaze mnoga pitanja koja upućuju na zaključak da se uopće ne radi o darovnici, već o povelji, stoga se u radu koristi upravo drugi izraz. Kada je riječ o srebru, Budak navodi da nije postojao izvor, tj. rudnik plemenitih metala

⁷⁹ Najstariji prijepis potječe iz XVI. st., a čuva se u župnom uredu u Kaštel Sućurcu i zasigurno je doživio određene promjene tijekom vremena, što znači da je potrebno dobro poznavati diplomatske dokumente kako bi se utvrdila njihova vjerodostojnost. Upravo se diplomatika, kao pomoćna povijesna znanost, razvila zbog utvrđivanja vjerodostojnosti i valorizacije isprava (O falsificiranju v. Matijević Sokol, 1992: 83-90). Vjerodostojnost Trpimirove darovnice branili su Rački, Barada, Katić i drugi, dok su Švob i Klaić smatrali da je isprava falsifikat. Klaić je u *Izvorima* navela da Trpimir daruje ninskom biskupu crkvicu sv. Jurja na Putalju (Klaić, 1975: 20).

⁸⁰ Naracija je dio teksta ili korpusa isprave u kojoj se navode okolnosti koje su prethodile pravnom činu i njegovoj dokumentaciji. Redovito sadrži zasluge destinataru (osoba kojoj je namijenjen pravni čin), ali i njegovu peticiju (zahtjev); Stipišić, 1972: 149.

⁸¹ CD I: 4-6.

kojim bi se hrvatski vladar mogao opskrbiti, stoga je razumno pretpostaviti da se obratio Crkvi koja je, s vremenom, posjedovala mnogo takvih dragocjenosti.⁸² Korištenjem drugačijeg izraza za ispravu ne želi se osporiti niti oslabiti njena autentičnost, štoviše, proučavajući rezultate Olge Perić koja je ustanovila da isprava ima više jezičnih slojeva, sigurno su određeni dijelovi isprave namjerno interpolirani, ali je srž isprave zacijelo autentična.⁸³

Osim sadržaja, problematična je i datacija u ovoj ispravi. Nakon invokacije slijedi formula datacije, ali ne po kršćanskoj, već prema vladarskoj eri: „In nomine patris et filii et spiritus sancti. Regnante in Italia piissimo Lothario, Francorum rege, per indictionem XV sub die IIII Nonis Martii“.⁸⁴ Datiranje je također prema *mos Romanus*.⁸⁵ U protokolu,⁸⁶ odnosno u formuli invokacije, Matijević Sokol prepoznaje da se radi o javnoj ispravi koja je sastavljena po uzoru na franački tip diplome.⁸⁷ Nadalje, indikcija⁸⁸ se treba dodatno treba promatrati zbog višestrukog prepisivanja.⁸⁹

Znanstvenici su, naime, slijedili mišljenje Račkog koji je samo na temelju indikcije datirao ispravu u 852. godinu.⁹⁰ Međutim, u obzir se treba uzeti i već spomenuti kralj Lotar koji je iz Italije otišao odmah po smrti svog oca Ludovika Pobožnog (840.) i prepustio je svom sinu Ludoviku II., a sebe, od 844., nazvao franačkim carem. Matijević Sokol je slijedila Margetića u njegovim tvrdnjama da ispravu valja smjestiti u razdoblje od 840. do 843. godine.⁹¹ Konkretnije, Margetić je na temelju datacije isprave prema eri vladara, ali i proučavanjem Salonitanske povijesti, zaključio da je točan datum nastanka isprave 4. ožujka 840. godine.⁹² Matijević Sokol predlaže isti datum, ali 841. godinu zbog toga što je svijest o Lotaru u drugim krajevima još uvijek prisutna, a to znači da je Trpimir *cca* te godine naslijedio Mislava te ne postoje navodi koji bi potvrdili njihovu rodbinsku povezanost.⁹³

⁸² Budak, 1994: 75.

⁸³ Perić, 1984: 1-2; 165-170.

⁸⁴ Za vrijeme kraljevanja najpobožnijeg Lotara u Italiji, kralja Franaka, po XV. indikciji, na dan 4. ožujka (CD I: 4).

⁸⁵ Stipišić, 1972: 173.

⁸⁶ Protokol je uvodni dio isprave, a sastoji se od invokacije, intitulacije, inskripcije i salutacije, ali poredak dijelova može varirati od isprave do isprave (više v. Stipišić, 1972: 148).

⁸⁷ Matijević Sokol, 2010a: 12-13.

⁸⁸ Indikcija je kontrolni element datuma te se uz konkurente i epakte, najčešće javlja u hrvatskim srednjovjekovnim ispravama. Indikcija je ciklus od 15 godina, a broje se od 1. do 15. tako da svakoj godini odgovara određena indikcija. Vrste indikcije i računanje v. Stipišić, 1972: 182.

⁸⁹ Matijević Sokol, 2010a: 13-15.

⁹⁰ Matijević Sokol, 2010a: 12-13.

⁹¹ Matijević Sokol, 2010a: 12-13.

⁹² Matijević Sokol, 2010a: 12-13 prema Margetić, 2004: 1-13.

⁹³ Matijević Sokol, 2010a: 12-13.

Stoga, svakako treba poraditi na promociji 841. godine kao godine nastanka povelje kneza Trpimira pa prema tome i na donjoj granici njegova kneževanja.

Nadalje, ono što je Kostrenčića navelo da povelju proglasi „rodnim listom hrvatske države“⁹⁴ jesu sljedeći navodi: „Unde ego, licet peccator, Tirpimir, dux Chroatorum, iuuatus munere diuino (...)“.⁹⁵ Ovo je, naime, prvi spomen Hrvata u pisanom izvoru, no iako se navodi da svoju vlast duguje Bogu, mišljenje je da isprava napisana po obrascu. Također, već je spomenut način na koji su kneževi mogli vladati nekim određenim područjem te se u nastavku isprave može iščitati struktura Trpimirova dvora⁹⁶ koja ima sličnosti s franačkom upravom. Trpimir je, dakle, imao autoritet ne samo nad određenim teritorijem već i nad određenom zajednicom koja se nazivala Hrvatima. Kada je riječ o dijelu peticije, navode se servi koji su, unatoč suprotnostima s crkvenim naukom, bili potrebni za obradu zemljišnih posjeda: „(...) quod donatum est immobilibus uel mobilibus in sancta matre ecclesia... cum seruis et ancillis Stepus, Sagoleo, Chortino praesentia claritatis uestre per paginulam priuilegium sante Salonitate ecclesie dicte mancipata in aeternum permaneant (...)“.⁹⁷ Zatim, u dijelu koroboracije⁹⁸ koji glasi: „Taliter et suggestioni placiti data ad sensum spondimus et iure mansuris rebus priuilegium fieri presentem nostram deliberationem precepimus uidelicet ita dumtaxat (...)“,⁹⁹ može se povezati sa sudskom raspravom pred knezom. Osim što *suggestio* znači prijedlog, može se prevesti i kao pritužba, dok *placitum* označava sudsku raspravu pred knezom. Vjerojatno je splitska crkva bila u sporu s protivnicima koji joj nisu htjeli priznati pravo nad posjedima, pa se rasprava održala pred Trpimirom koji je bio sudac i u tome se vidi autentičnost isprave.¹⁰⁰ Osim toga, u koroboraciji se saznaje o desetini koju je salonitanskoj crkvi započeo plaćati Mislav, dok je Trpimir to nastavio.¹⁰¹ Na kraju svega navedenog, Trpimirovu ispravu valja datirati u 840. ili 841. godinu prema tvrdnjama Margetić i Matijević Sokol. Iako je isprava s vremenom doživjela promjene, vjerojatno za potrebe splitske crkve, u njenu autentičnost ne bi se trebalo sumnjati.

⁹⁴ Margetić, 2004: 1.

⁹⁵ Zato ja, iako grešnik, Trpimir, knez Hrvata, potpomognut milošću božjom... (CD I: 4).

⁹⁶ „(...) meis cum omnibus zuppanis“; „(...) Signum manu Negutia cameraro testis“ (CD I: 5-6).

⁹⁷ što je dano svetoj majci crkvi od nekretnina ili od pokretnina... sa servima i ancilama Stjepušom, Gojkom, Gortinom, neka zauvijek ostane vlasništvo svete salonitanske crkve po ispravi o privilegiju.. (CD I: 5).

⁹⁸ Koroboracija je jedna od finalnih klauzula, odnosno, formula kojom autor najavljuje sredstva i načine kojima se osiguravaju pravni učinci, trajnost i svjedočanstvo isprave (Stipišić, 1972: 152).

⁹⁹ Stoga, obećavši suglasnost na placitu, odredili smo da naše trenutno razmatranje postane privilegij po pravu preostalih stvari... (CD I: 5)

¹⁰⁰ Margetić, 2004: 3-4.

¹⁰¹ CD I: 5.

5. DOMAGOJ

Trpimir je imao trojicu sinova, Petra, Zdeslava i Muncimira, no nijedan od njih nije ga naslijedio, barem ne odmah po njegovoj smrti. Jedan od njih, točnije Zdeslav, bio je prognan u Bizant. Razlozi spomenute situacije nisu poznati, ali autori tvrde da je svađu oko „prijestolja“ odlučio iskoristiti mletački dužd Urso Patricijak, stoga se vijesti o idućem hrvatskom knezu nalaze u Venetskoj kronici, ali i u fragmentima papinskih pisama. Riječ je o knezu Domagoju čije ime nije sačuvano (ili barem nije pronađeno) na kamenim fragmentima te ga niti jedna isprava ne spominje. Tradicionalna godina početka njegova kneževanja jest 864. zbog toga što je Ivan Đakon zabilježio prve akcije političke naravi koje je poduzeo Domagoj: „(...) Praelibatus quidem Ursus dux adversus Domogoum Sclavorum principem cum navali expeditione properavit. Sed cernente eo Venetorum multitudinem, prohibuit pugnam & pacem requisivit. Deinde acceptis obsidibus dux ad Venetiam repedavit.“¹⁰² Goldstein smatra da su Domagojevi napadi na mletačku mornaricu bili učestali,¹⁰³ čemu svakako doprinose riječi prema kojima je, prema Andriji Dandolo, u mletačkoj svijesti, Domagoj ostao zapamćen kao „najgori knez Slavena“.¹⁰⁴

Povod napada dužda Ursa na Domagoja nije opisan, ali on zasigurno nije bio bezrazložan. Međutim, Ivan Đakon ubrzo nakon toga obavještava o „prijetnji“ s kojom se suočio europski teritorij sredinom IX. st., pa je odnos između Mlečana i Domagoja „gurnut“ u drugi plan. Naime, Arapi ili Saraceni, kako ih izvori nazivaju, zauzimaju kršćanske pomorske posjede, a jedan od tih posjeda je i Dubrovnik (866.), čiji su građani tražili pomoć bizantskog cara Bazilija I. (867. – 886.) koji je poslao carsku flotu pod vodstvom Nikete Orifa. Autori tumače da je slanjem pomoći Dubrovčanima Bazilije pokazao svoju inicijativu na Jadranu,¹⁰⁵ ali se može pretpostaviti da je sposoban car, čija je ideja bila obnova carske moći, poslao pomoć teritoriju i to kršćanskom koji je, iako formalno pod njegovom vlašću, bio ugrožen. Također, nakon što su Arapi pobjegli i uspjeli osvojiti luku Bari, započeo je pokušaj bizantsko-franačke suradnje zbog oslobođenja Barija.¹⁰⁶ U toj je suradnji sudjelovao i Domagoj koji je, kao vazalni podanik Franaka, bio obvezan davati vojnu pomoć u traženom trenutku. Međutim, Bazilije je povukao svoje postrojbe, dok je Ludovik, uz pomoć vojske Slavena koju su „na vlastitim lađama“ prevezli Dubrovčani, uspio 871. zauzeti Bari, što je

¹⁰² Doista, prije spomenuti dužd Urso požurio je s pomorskom ekspedicijom protiv Domagoja, prvaka Slavena. No kada je uočio mnoštvo Mlečana, zabranio je bitku i zatražio mir. Zatim, kada je prihvatio taoce, dužd se vratio u Veneciju (Rački, 1877: 364-365).

¹⁰³ Goldstein, 1995: 254.

¹⁰⁴ „Dehinc mortuo Domogi, Sclavorum pessimo duce“ (Rački, 1877: 366).

¹⁰⁵ Budak, 1994: 23; Goldstein, 1995: 253-254.

¹⁰⁶ Ostrogorski, 2006:133-135.

razljutilo bizantskog cara jer je, kako Ostrogorski navodi, „ostao praznih ruku“. ¹⁰⁷ Drugim riječima, svi su dijelili isti interes – prevlast na moru. ¹⁰⁸

Nadalje, autori su podijeljena mišljenja oko Bazilijeva osnutka teme Dalmacije, ¹⁰⁹ a vjerojatno je, prema Ančiću, koji je vođen interpretacijama Roberta Ceissa, bizantska vlast u dalmatinskim gradovima bila samo stvar simbolike. ¹¹⁰ Prema izvorima, Neretljani su zarobili papine poslanike koji su se vraćali s ekumenskog sabora u Konstantinopolu, što je Baziliju poslužilo kao izlika za osvetu, a ustvari je želio proširiti svoj utjecaj. Bizantska mornarica opljačkala je neretvansko i hrvatsko područje pa od te godine, prema izvoru, Neretljani priznaju bizantsko vrhovništvo. ¹¹¹ Navedeni događaji važni su zato što se isprepliću s vremenom Domagojeva kneževanja. Ono što otežava tumačenje izvora i interpretaciju na objektivan način jest njihovo opisivanje etničke pripadnosti. Stranim izvorima, u ovom slučaju mletačkima, nije bilo važno pravilno imenovati Slavene, već opisati dio teritorija koji oni zauzimaju, zatim navesti vladara pod čijim su autoritetom i, na kraju, sročiti posljedice događaja za njihova dužda.

5.1. Papinska pisma upućena Domagoju

5.1.1. *Fragment pisma nastao između kraja prosinca 872. i svibnja 873.*

Zbog želje za primatom u kršćanstvu, bujala je napetost između rimskog pape i patrijarha u Konstantinopolu. Posljedice njihova nadmetanja osjetili su novonaseljeni Slaveni za čiju su se crkvenu jurisdikciju borila upravo navedena dva autoriteta. ¹¹² Godine 858. patrijarh u Konstantinopolu bio je Focije (820. – 898.) koji je uživao podršku bizantskog cara Mihaela III. (840. – 867.), a zajedno su bili pokrovitelji pokršćavanja Slavena. ¹¹³ Nakon što se bugarski knez Mihael Boris pokrstio, zatražio je samostalnu crkvu s neovisnim patrijarhom, što je Focije odbio, stoga se knez obratio Rimu. ¹¹⁴ To je izazvalo žestoke reakcije u

¹⁰⁷ Bizantsko-franačka suradnja temeljila se na ugovorenom braku Bazilijeva sina Konstantina i Ermengarde, kćeri Ludovika II. i Engelberge. Ugovor ipak nije rezultirao stvarnim sklapanjem braka (Ostrogorski, 2006: 136-138).

¹⁰⁸ Klaić, 1975: 242.

¹⁰⁹ Datacija osnutka teme Dalmacije još uvijek nije usuglašena. Sama tema predstavlja vojno-pravnu oblast osnovanu ponajviše zbog obrane, a na njenu se čelu nalazio strateg (Ostrogorski, 2006: 569). Vjerovalo se da je Bazilije I. htio obnoviti vlast na Jadranu i da je to vrhunac, kako Goldstein navodi „bizantske angažiranosti“ na Jadranu (Klaić, 1975: 67; Goldstein, 2003: 28-30).

¹¹⁰ Ančić, 1999: 2-3.

¹¹¹ Goldstein, 1995: 254 prema Rački, 1877: 360-361.

¹¹² Zekan, 1990: 6.

¹¹³ O tome svjedoči dolazak Svete braće i njihovih sljedbenika na molbu moravskog kneza Rastislava (846. – 870.) koji su na novom pismu (glagoljica) predstavili Slavenima Sveto pismo (v. Klaić, 1975: 240-241).

¹¹⁴ U pozadini te molbe stoje sukobi između potomaka Karla Velikog i Ludovika Pobožnog. Također, Rastislav je upozorio Bizant na bugarsko-njemački savez, na što je bugarski car odlučio nasilno pokrstiti Borisa koji tada prima ime Mihael (Brković, 2001: 31; Klaić, 1975: 241).

Konstantinopolu, gdje su biskupi i Focije prokleli papu, ali zbog krivog učenja jer se pravi razlog, kako Klaić tumači, morao sakriti.¹¹⁵ U vrijeme Focijeva raskola dalmatinski gradovi pristaju uz Konstantinopol, dok Hrvatska Kneževina pristaje uz Rimsku crkvu, a vjerojatno je tih godina osnovana biskupija u Ninu. Nakon što je bizantski car postao Bazilije I., Ignacije, Focijev prethodnik, ponovno je postavljen za patrijarha. Na VIII. ekumenskom crkvenom saboru u Konstantinopolu (869. – 870.) vrhovno pravo crkvene vlasti priznato je patrijarsima u Rimu, Konstantinopolu, Aleksandriji, Antiohiji i Jeruzalemu. Budući da papa Hadrijan II. (867. – 872.) nije htio pristati uz Borisove želje, srednjovjekovna Bugarska vraća se pod crkvenu jurisdikciju Konstantinopola.

U tom kontekstu može se promatrati i fragment pisma pape Ivana VIII. (872. – 882.) upućena knezu Domagoju, datirana krajem 872. te sredinom 873. godine. Nakon što je otklonjena arapska opasnost, papa i patrijarh ponovno se nadmeću za primat, ali ovog puta diplomatskim putem, što se najbolje vidi u pismima pape Ivana VIII. koji je nastojao kršćanskom svijetu vratiti ugled i pod svoju jurisdikciju pridobiti Hrvatsku, Dalmaciju i Bugarsku.¹¹⁶ Papa je napisao: „Ad mentem reducimus, qualiter Greca falsitas Bulgarorum nobis iure pertinentem patriam per Ignatium, quam nos recuperaveramus, occupare non timuit. Qui frequenter ob hoc excommunicatus non solum non quievit, verum etiam illuc quemdam scismaticum sub nomine archiepiscopi destinavit.“¹¹⁷ Iako su ovi navodi tek fragment pisma, može se iščitati jasan papin stav o crkvenoj jurisdikciji konstantinopolskog patrijarha nad Bugarskom. Pretpostavka je da papa htio upozoriti Domagoja na „shizmu“ pod koju je potpala srednjovjekovna Bugarska, sugerirajući mu tako da ostane vjeran Rimskoj crkvi te da se ustvari radilo o pitanju primata u kršćanstvu.

5.1.2. *Papa opominje Domagoja*

Sljedeće papino pismo može se shvatiti kao opomena jer papa traži od Domagoja da poduzme određene mjere protiv gusara koji „napadaju kršćane“ u kneževo ime. Povjesničari su na različite načine tumačili fragmente ovog pisma pa je tako npr. Vjekoslav Klaić smatrao da su Hrvati napali Romane, tj. domorodačko stanovništvo primorskih gradova.¹¹⁸ Međutim, novije interpretacije smatraju da je riječ o gusarenju i sukobima između Mlečana i Hrvata te

¹¹⁵ Sabor se održao 867. u Konstantinopolu te je događaj poznatiji kao Focijev raskol /shizma (Klaić, 1975: 241).

¹¹⁶ Registar svih pisama pape Ivana VIII., pisanih uglastom beneventanom, sačuvan je u prijepisu koji je nastao tijekom IX. st. i to u skriptoriju Monte Cassina, inače matičnom benediktinskom samostanu te se čuva u Vatikanskoj biblioteci (Zekan, 1990: 7-8).

¹¹⁷ Prisjećamo se kako se grčka laž nije bojala zauzeti nama po pravu pripadajuću zemlju Bugara preko Ignacija, koju smo mi bili vratili. On, često zbog toga ekskomuniciran, ne samo da nije mirovao, već je ondje odredio nekog shizmatika pod imenom nadbiskupa (CD I: 9).

¹¹⁸ Klaić, 1981: 79.

Goldstein ističe da je Domagoj poticao gusarenje.¹¹⁹ Već je napomenuto da su gusarenjem bili osigurani prihodi i egzistencija. Dake, hrvatski se vladar, u tom trenutku, barem u dugoročnom smislu, nije mogao baviti nekim drugim poslom koji bi mu osigurao zadovoljavajuću svotu novca ili robe. Ako je vjerovati recentnijim interpretacijama, Mlečani su smatrali da im Domagoj predstavlja veliku prijetnju, a papa se u tom rivalstvu našao kao posrednik, odnosno kao mirotvorac koji hrvatskog vladara navodi kako da ispravno postupa. Stoga je u svom pismu, datiranu 874./875. godine, napisao kako želi da Domagoj djeluje „(...) ut contra marinos latrunculos, qui sub pretextu tui nominis in christicolos debachantur (...)“.¹²⁰

Također, sudeći prema broju pisama koje je papa uputio Domagoju, može se zaključiti da hrvatski vladari sve više pristaju uz Rim iz nekoliko mogućih razloga. Franačka vlast u dalmatinskom zaleđu, kao i bizantska vlast u priobalnim gradovima i otocima, zasigurno ostaje samo u svijesti, tj. tradiciji. Na teritoriju na kojem vladaju, hrvatski vladari vjerojatno se iz godine u godinu počinju ponašati kao tipična srednjovjekovna vlastela koja shvaća da novu korist mogu izvući samo ako pristanu uz moćnoga političkog „igrača“, a to je papinstvo. Nadalje, Diplomatički zbornik donosi i drugi fragment pisma za istu godinu u kojem je riječ o urotnicima koji su željeli ubiti Domagoja jer su bili nezadovoljni njegovom politikom, odnosno pristajanjem uz Rim. Sumnja se da su urotu organizirali pristaše bizantskog cara. Budući da ih je Domagoj otkrio, odlučio ih je pogubiti, ne obazirući se na zamolbe svećenika Ivana koji ga je, prema papinu nalogu, molio da im poštedi živote privremenim progonstvom.¹²¹ Time je još jednom potvrđeno da se Domagoj nije obazirao na upozorenja ili opomene i da je bio čvrst u naumu da zadrži teritorij u svojim rukama.

6. NAKON DOMAGOJEVE SMRTI

Okolnosti Domagojeve smrti nisu jasne, ali su, prema mletačkim izvorima, poznate okvirne godine njegove smrti. Također, starija je historiografija na pogrešan način protumačila navode izvora, tvrdeći da je Domagoja naslijedio njegov sin Iljko,¹²² međutim na umu valja imati jezične promjene u latinitetu tijekom stoljeća. Mihailo Dinić objasnio je da se radi o pogrešci, odnosno da je izvorni latinski navod *illico* što znači „ondje“, zbog čega je

¹¹⁹ Klaić, 1981: 79; Goldstein, 1995: 225.

Andrija Dandolo napisao je: „Lodovicus pius imperator tunc Veronae obiit...“; „Tunc Sclavorum pessime gentes et Dalmacianorum Ystriensem provinciam depredare ceperunt; quatuor videlicet urbes ibidem devastaverunt, id est: Umacus, Civitas Nova, Sipiaries atque Ruinius.“ (Rački, 1877: 365).

¹²⁰ (...) morskih razbojnika, koji pod okriljem „njegova“ (Domagojeva) imena navaljuju protiv kršćana (...); (CD I: 11).

¹²¹ CD I: 11.

¹²² Šišić, 1990: 360 prema Rački, 1877: 366 („Illico Sclavorum princeps ad depopulationem terrarum maritimarum Istriae potenter advenit.“; „Eo tempore Yllicus Sclavoniae princeps.“).

prihvaćeno mišljenje da Iljko nije povijesna osoba.¹²³ Nadalje, godine 878. Bizantsko Carstvo moglo je intervenirati na hrvatskim prostorima zato što je Domagoj preminuo i napokon postaviti svoju „marionetu“ na željenu poziciju: „(...) His diebus Sedesclavus, Tibimiri ex progenie, imperiali fultus presidio Constantinopolim veniens, Sclavorum ducatum arripuit, filiosque Domogoi exilio trusit.“¹²⁴ Ako je vjerovati caru Konstantinu VII. Porfirogenetu, njegov je djed Bazilije pretvorio Dalmaciju u temu te je odredio da dalmatinski gradovi plaćaju tribut hrvatskom, zahumskom i travunijskom knezu, od čega je hrvatski knez dobivao najveću svotu.¹²⁵ Međutim, imajući u vidu mnogostruke autore DAI i razlog zbog kojeg je on napisan, navedene su činjenice upitne. Pretpostavka je da je određenim dijelom Zdeslav bio probizantski orijentiran, ali nije bio politički aktivan u mjeri u kojoj su bili njegovi prethodnici jer bi u suprotnom zacijelo bilo puno više obavijesti. Ako se na umu ima Aachenski mir, onda je probizantski vladar značio povredu tog mira čije su se odredbe mogle ostvariti samo ako je bizantski car imao dovoljno financijske mogućnosti kako bi održao taj sustav.

6.1. Papino pismo knezu Zdeslavu

Zdeslav je još jedan knez kojemu se papa Ivan VIII. obratio svojim pismom. Naime, papa upozorava i zapovijeda Zdeslavu da omogući siguran prolaz njegovu poslaniku koji putuje u Bugarsku kralju Mihaelu Borisu: „(...) precipimus atque mandamus, ut... presentem legatum, quem ad gentem Uulgarorum dirigimus, saluum atque incolumem uenire faciatis usque ad dilectum filium nostrum Michaellem (...)“.¹²⁶ Zbog čega je papa poslao pismo, može se samo pretpostaviti, ali je možda htio odvratiti Zdeslava od bizantskog cara i dio elite „natjerati“ na djelovanje protiv probizantske orijentacije. Je li se papin poslanik zaista susreo sa Zdeslavovim podanicima i je li Zdeslav uopće bio živ da bi primijetio da stranac prolazi njegovim teritorijem, nije poznato, ali je papino pismo bilo svakako upozorenje.

Zdeslav se nije dugo zadržao na svojoj poziciji, a Ivan Đakon donosi ime novoga hrvatskog kneza i, ako je vjerovati, okolnosti u kojima je Zdeslav preminuo: „His diebus

¹²³ Klaić, 1972: 25 prema Dinić, 1938: 77-86. Također se uz njegovo ime nalaze podaci o gusarenju i pustošenju istarskih gradova kao što su Umag, Novigrad, Sipar, Rovinj pa je mišljenje da se u Kronici radi o pogrešnoj dataciji, tj. da se gusarenje u toj dataciji treba poistovjećivati s vladavinom Domagoja.

¹²⁴ Tih je dana, Zdeslav, iz Trpimirova roda, potpomognut od cara, stižući u Konstantinopol opsadom, zgrabio kneštvo Slavena, a Domagojeve sinove otjerao u prognostvo (Rački, 1877: 373).

Unatoč tomu što se Ivan Đakon prvenstveno fokusirao na mletačkog dužda, dobiva se dojam da se osjećao dužnim najprije istaknuti događaje u susjedstvu.

¹²⁵ U temi Dalmaciji nalazili su se Osor, Krk, Rab, Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik, Kotor i neka manja mjesta (Klaić, 1975: 243).

¹²⁶ (...) zapovijedamo i nalažemo da... učinite da ovaj prisutni poslanik, kojeg smo uputili prema narodu Bugara, dođe zdrav i čitav sve do našega voljenog sina Mihaela (CD I: 12).

quidam Sclavus nomine Brenamir interfecto Sedesc(l)avo ipsius ducatum usurpavit.“¹²⁷ Iz navoda mletačkog kroničara zaključuje se da je Branimirova rodbinska povezanost s prethodnim knezovima nepoznata. Također, nisu imenovani konkretni Slaveni kojima je Branimir pripadao.

7. BRANIMIR (879. – 892.)

Obavijesti o knezu Branimiru mogu se pronaći u raznim pisanim, ali i materijalnim vrelima. Općenito je vrijeme njegova kneževanja vrlo dobro dokumentirano u odnosu na njegove prethodnike zbog toga što je bio veoma politički, ali kulturno aktivan.¹²⁸ Starija je historiografija njegovu državnu tvorevinu smatrala neovisnom,¹²⁹ što nije u potpunosti točno. Radi se o vazalnoj vjernosti koja općenito, prožima međuljudske odnose i način funkcioniranja tadašnjeg društva. Konkretnije, vazalna vjernost povezuje vladare međusobno ili, u Branimirovu slučaju, povezuje papu s drugim vladarom.¹³⁰

Ančić tvrdi da se ne radi o klasičnom odnosu seniora i vazala, već na samo poštovanje i vjernost samog odnosa. U tom je smislu, vazalni odnos prema papi bio jedan od najpogodnijih jer su obje strane imale koristi od takvog odnosa. Papinstvo je proširilo utjecaj te je pomoglo hrvatskom knezu u uspostavi vlasti barem na crkvenom planu, što je bio preduvjet, kako Ančić ispravno tvrdi, da kneževa vlast postane „općeprihvaćena“.¹³¹

Budući da je postao hrvatskim knezom nasilnim putem, što nije neuobičajeno za srednji vijek, Branimir je legitimitet vlasti zatražio od pape, odnosno od osobe koja se činila najmanje štetnom. Papa je, naravno, jedva dočekaao proširiti svoj utjecaj, čemu svjedoče njegova pisma upućena Branimiru, hrvatskom kleru i ninskom biskupu Teodoziju. Određeni dijelovi pisama predstaviti će se u nastavku rada i staviti u dublji povijesni kontekst. Također će biti predstavljeni kameni fragmenti na kojima je posvjedočeno Branimirovo ime i što se pomoću njih može zaključiti o hrvatskom identitetu.

¹²⁷ Tih je dana neki Slaven po imenu Branimir (Brenamir), ubivši Zdeslava, prisvojio njegovu vlast (kneštvo) (Rački, 1877: 374).

¹²⁸ Iz vremena kneza Branimira ne postoji sačuvan diplomatski materijal, ali o njegovu darivanju svjedoči povelja ugarsko-hrvatskog kralja Gejze II. iz 1158. godine. Kralj je potvrdio Branimirovu darovnicu prema kojoj je Splitska crkva imala u svom vlasništvu selo Srinjine (Basić, 2015: 445).

¹²⁹ Klaić, 1975: 250-259; Šišić, 1925: 376-393.

¹³⁰ Klaić, 1975: 250-251.

¹³¹ Usp. Ančić, 2002: 314-317.

7.1. Papinska pisma

Pismo pape Ivana VIII. kojim se obraća „dilecto filio Branimir“¹³² zasigurno je jedno od najpoznatijih papinskih pisama hrvatskog ranosrednjovjekovlja. Historiografija ga je tumačila kao međunarodno priznanje hrvatske države.¹³³ Takvo priznanje valja shvatiti tek u metaforičkom smislu jer u ranome srednjem vijeku međunarodno priznanje nije postojalo. Jedna od ključnih razlika između Branimira i njegovih prethodnika jest njegovo izravno obraćanje papi. Papa navodi da je „na dan Gospodinova Uzašašća“¹³⁴ blagoslovio njega, njegov narod i svu Branimirovu zemlju.“¹³⁵ Uz popratne liturgijske citate, koji nisu novost u pismima pape Ivana VIII., dobiva se dojam mirnoće, ali i izvrsne diplomacije s objiju strana. Osim Branimira u pismu se spominje i svećenik Ivan po kojemu je Branimir poslao papi pismo: „Relegentes nobilitatis tue litteras, quas per Iohannem uenerabilem presbiterum communem fidelem nobis mandasti (...)“.¹³⁶ Svećenik Ivan vjerojatno je ista osoba koje se uputila papi kako bi intervenirao u Domagojevim postupcima prema urotnicima.

Istog datuma datirana su pisma upućena „Omnibus uenerabilibus sacerdotibus et uniuerso populo“¹³⁷ te „Theodosio, uenerabili diacono et dilecto sancte ecclesie Nonensis.“¹³⁸ Kako Klaić navodi, papa Ivan VIII. u crkvenom pogledu je potpuni pobjednik jer je u Moravskoj odobrio Metodovo učenje; zatim šalje poslanika u Bugarsku u nadi da će pridobiti njihova vladara te je na dan Uzašašća blagoslovio hrvatskog kneza kao suverena svog naroda i teritorija.¹³⁹

7.1.1. Crkveno pitanje

Vladavinu kneza Branimira u stopu prati i biskup Teodozije čije će ime biti spomenuto još nekoliko puta u papinim pismima. Zekan tvrdi da je upravo Teodozije imao jednu od ključnih uloga kada je u pitanju formiranje, jačanje i razvitak mlade kneževine, odnosno u sređivanju političkih akcija prema priobalnim gradovima i prema crkvenim institucijama.¹⁴⁰ Unatoč veselju s kojim je papa dočekaio Branimirovu molbu, čini se da se Branimir koristio papinom zaštitom samo u određenim, njemu prigodnim situacijama. Branimir i Teodozije smatrali su ispravnim da sami imenuju biskupe i to po pravu koje im je davao akvilejski

¹³² Voljenom sinu Branimiru (CD I: 14).

¹³³ Budak, Raukar, 2005: 117; Klaić, 1975: 251.

¹³⁴ 21. svibnja 879. godine

¹³⁵ „Nam in die ascensionis domini... benediximus tibi et omni populo tuo omnique terre tue (...)“ (CD I: 15).

¹³⁶ Čitajući pismo tvoje plemenitosti, koje si nam poslao po poštovanom svećeniku, zajedničkom pouzdaniku, Ivanu (CD I: 14).

¹³⁷ Svim časnim svećenicima i čitavom narodu (CD I: 13).

¹³⁸ Teodoziju, časnom đakonu i izabraniku svete ninske crkve (CD I: 15-16).

¹³⁹ Klaić, 1975: 252.

¹⁴⁰ Zekan, 1990: 12.

patrijarhat koji je bio povezan s ranosrednjovjekovnom hrvatskom kneževinom otkad se franačka vlast proširila početkom IX. stoljeća.¹⁴¹ Na taj način, iz nepoznata razloga, Branimir i Teodozije zanemarili su papin zahtjev prema kojem bi ninski biskup trebao stići u Rim radi posvećenja, već su potvrdu i posvetu zatražili od akvilejskog patrijarha.

“Ideo monemus sagacitatem tuam, ne in quamlibet partem aliam declines et contra sacra uenerabilium patrum instituta episcopatus gratiam recipere queras (...)”, “(...) quatenus et ipse ab apostolica sede, que caput et magistra est omnium ecclesiarum dei, episcopalem consecrationem per nostre manus impositionem Christo annuente percipias.”¹⁴²

(Stoga upozoravamo tvoje oštroumlje da ne pristaješ uz koju drugu stranu i protiv svetih uredbi časnih otaca i da ne tražiš primiti milost biskupije (...), (...) da i sam od apostolske stolice, koja je glava i učiteljica svih Božjih crkava, primiš biskupsko posvećenje polaganjem naše ruke prema Kristovu dopuštenju.)

Samo nekoliko dana nakon spomenutih pisama papa je napisao novo pismo datirano 10. lipnja, ali ovog puta ono je bilo upućeno „Reverentissimis et sanctissimis episcopis Vitali Iadransis, Dominico Absarensi ceterique episcopis Dalmatinis seu Iohanni archipresbitero sancte Sedis Salonitane omnibusque sacerdotibus et seniorius populi, habitatoribus Spalatensis ciuitatis atque Zadarensis ceterorumque ciuitatum.”¹⁴³ Pismo je doživljeno kao svojevrsno upozorenje da novoizabrani biskup može dobiti blagoslov samo Svete Stolice ili će biskupi biti ekskomunicirani: „Quod si forte hanc nostram apostolicam ammonitionem, immo canonicam preceptionem pro nichilo ducentes ad sedem apostolicam Romane ecclesie redite et inde secundum antiquam normam consecrationem episcopalem sacrumque pallium recipere contemperitis, omni ecclesiastica uoc communiione scitote penitus excommunicandos.”¹⁴⁴ Nažalost, dokaz o odgovoru na papino pismo ne postoji, pa se njihove reakcije mogu pretpostaviti i, kako kaže Klaić, pitanje biskupa, a kasnije i nadbiskupa nije se tako lako rješavalo.¹⁴⁵ Osim toga, takvo papino obraćanje biskupima navodi na zaključak da je Dalmacija politički i crkveno bila orijentirana prema Bizantskom Carstvu, ali to je i dalje upitno. Tim se pismima papa neprestano želi uvjeriti u vjernost prema Rimskoj crkvi kako bi postigao duhovni te poslije politički autoritet nad zajednicama.

Oko 886. umro je splitski nadbiskup Marin kojeg spominje i Toma Arhiđakon: „(...) Marinus archiepiscopus fuit tempore Caroli regis et Branimiri ducis Sclauonie (...)”¹⁴⁶

¹⁴¹ Ančić, 2016: 228-230.

¹⁴² CD I: 16.

¹⁴³ Prečasnim i presvetim biskupima, Vitalu zadarskom, Dominiku osorskom i ostalim dalmatinskim biskupima te Ivanu nadsvećeniku svete salonitanske stolice i svim svećenicima i seniorima (starješinama) narodnim, stanovnicima Splita i Zadra i ostalih gradova (CD I: 16).

¹⁴⁴ Ako biste slučajno ovu našu apostolsku opomenu i kanonsku zapovijed, podcjenjujući prezreli da se vratite apostolskoj stolici Rimske crkve i da odavde, prema starom propisu, primite biskupsko posvećenje i sveti palij, znajte da ćete biti izopćeni iz svakog crkvenog zajedništva (CD I: 17).

¹⁴⁵ Klaić, 1975: 255.

¹⁴⁶ Marin bijaše nadbiskup za kralja Karla i slavenskog kneza Branimira (HS, XIII, 3).

Franački car je bio Karlo Debeli (880./881.–887.). Nakon Marinove smrti Branimir i Teodozije djelovali su zajedno s namjerom da Teodozije postane splitski nadbiskup. Budući da je papa Ivan VIII. ubijen u atentatu 882. godine, obavijesti o daljnjim događajima mogu se donekle rekonstruirati na temelju pisama koje potpisuje papa Stjepan V. (885.–891.).¹⁴⁷ On se obraća akvilejskom patrijarhu Walpertu, koreći ga što je potvrdio splitskog biskupa (nadbiskupa) Teodozija. Isto tako se obraća Teodoziju koji, prema kanonskim pravilima, nije smio kao biskup zadržati dvije crkve i premjestiti se u drugu.¹⁴⁸ Pažnju valja obratiti na ideju povezivanja dalmatinskih gradova i hrvatskog zaleđa, barem na crkvenoj razini, što je uistinu bio velik korak prema ujedinjenju teritorija i učvršćenju Branimirove vlasti.

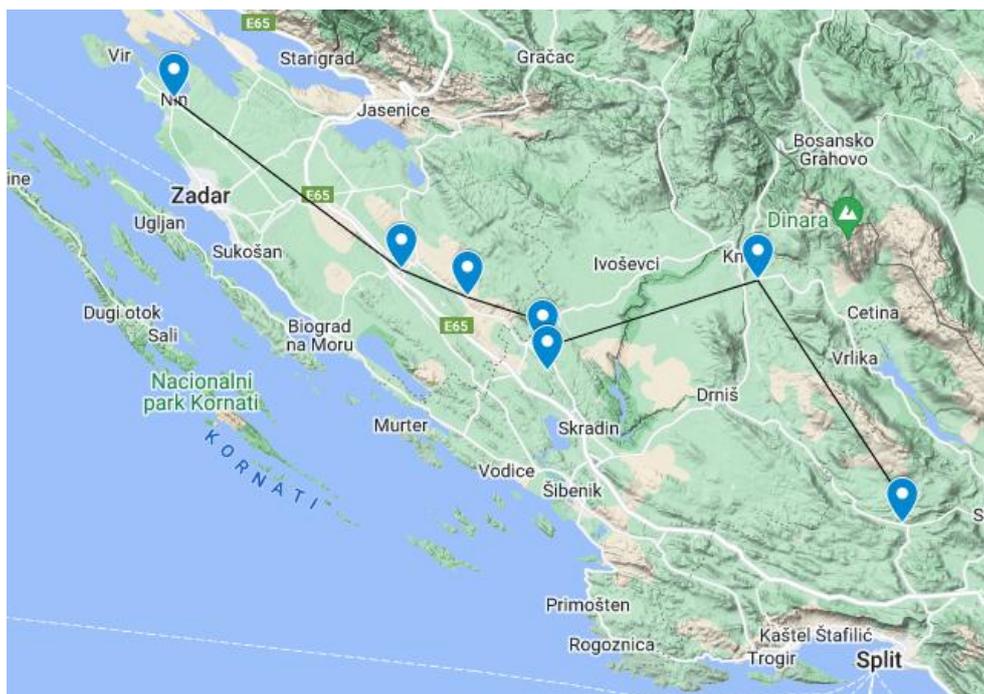
7.2. Kameni fragmenti

Duhovnost, proces pokrštavanja, umjetnost i, prije svega, latinska pismenost vidljivi su u crkvenim, uglavnom privatnim objektima koji su podignuti za kneza Branimira. Crkvena graditeljska djelatnost, za što je bila potrebna znatna količina novca, uočava se u dalmatinskom zaleđu. Osim ostataka crkvice, dokaze o njihovoj gradnji predstavljaju kameni natpisi koji su dio crkvenog namještaja, točnije arhitrava i zabata oltarnih pregrada. Otkriveno je, naime, sedam natpisa (Slika 6.), a za potrebe ovog rada predstaviti će se četiri natpisa koji pokazuju u kojim se sve područjima osjećao Branimirov utjecaj. Ostaci crkvenih objekata „leže“ uz glavne prometnice rimskog razdoblja, što pridonosi zaključku o komunikacijskom kontinuitetu između romanskog stanovništva u priobalnim gradovima i stanovništva u njihovu zaleđu. Zbog bogatih arheoloških ostataka, može se tvrditi da je proces pokrštavanja bio na svom vrhuncu upravo tijekom IX. st., odnosno za kneza Branimira. Osim na kamenim fragmentima, ime Branimira i njegove supruge Maruše posvjedočeno je u Čedadskom evanđelistaru, što je dokaz da je ovaj hrvatski vladar njegovao tradiciju hodočašćenja u Akvilejski patrijarhat. Karolinškom minuskulom zapisano je *Branimero comiti; Mariosa cometissa*.¹⁴⁹

¹⁴⁷ O'Malley, 2009: 79.

¹⁴⁸ CD I: 20-21.

¹⁴⁹ Ako je Branimir bio *dux*, onda se očekuje da je i njegova supruga nosila isti naslov – *ducissa*. Titula *comes* karolinškog je podrijetla i ta osoba bila je gospodarom privatnog veleposjeda, dok je *dux* bio kraljevski upravitelj. Basić upozorava da se dvojni naslovi pojavljuju upravo na rubnim dijelovima Carstva (više v. Basić, 2015: 445).

Slika 6. Lokacije Branimirovih natpisa (Nin, Šopot kraj Benkovca, Lepur kod Lišana Ostrovičkih, Otres kod Bribira, Bribirska glavica, Ždrapanj kod Skradina, Biskupija kod Knina, Gornji Muć)

Prvi natpis (Slika 7.) koji spominje Branimirovo ime nastao je tijekom 888., što je vidljivo prema dataciji po kršćanskoj eri na samom natpisu.¹⁵⁰ Crkveni objekti bili su uglavnom privatni pa je vjerojatno pokrovitelj, tj. donator crkvice u Muću bio pripadnikom elite ili crkvenog osoblja.¹⁵¹ Donatori su izgradili privatne zadužbine za spas svoje duše. Natpis je dio arhitrava oltarne pregrade, izrađen je od vapnenca, a prepoznatljiv je prema pleteru u motivu tzv. „pereca“, a potpisuje ga tzv. Benediktinska klesarska radionica.¹⁵² Mnogi su znanstvenici predlagali kako pravilno čitati natpis, ali je uglavnom, uz određene preinake, prihvaćeno čitanje koje je predložio Rački.¹⁵³

Natpis iz Šopota kraj Benkovca (Slika 8.) spominje Branimirovo ime u službi donatora. Branimir se, naime, naziva „knezom Hrvata“, pa je to najstariji spomen hrvatskog imena posvjedočen na kamenom fragmentu, što ovaj natpis čini jednim od najvažnijih među našim epigrafskim svjedočanstvima. Osim toga, Branimir svjesno izražava svoj identitet i način vladanja nad zajednicom „Hrvata“, što znači da se postupno oblikovao najraniji hrvatski identitet. Takav se identitet ne smije povezivati s etničkom pripadnošću, zato što, tijekom

¹⁵⁰ Natpis je pronađen 1871. u Muću u crkvi sv. Petra Apostola. Iako je djelovalo više klesarskih radionica, recentna literatura, uz spomenutu, navodi još i Dvorsku klesarsku radionicu (*Hrvatska u vrijeme kneza Branimira*: 15).

¹⁵¹ *Hrvatska u vrijeme kneza Branimira*: 27.

¹⁵² *Hrvatska u vrijeme kneza Branimira*: 26.

¹⁵³ *Hrvatska u vrijeme kneza Branimira*: 26.

srednjeg vijeka, izražavanje pripadnosti određenoj zajednici nije nužno uključivalo etnički element, već je označavalo da je zajednica pod vlašću jednoga, zajedničkog vladara. Na idućima dvama natpisima (Slika 9., Slika 10.) Branimirovo ime dijelom je datacije. Zanimljivo je ime ninskog opata Teudeberta (Slika 9.) koje upućuje na njegovo franačko podrijetlo. Dakle, riječ je o franačkom misionaru koji je djelovao na hrvatskim prostorima.

Slika 7. Natpis iz Gornjeg Muća

Restitucija i prijevod teksta (Slika 7.):

BRANIMIRI ANNOR(vm) CHR(ist) SACRA DE VIRG(ine) CARNE(m) VT SV(m)PS(it) S(vnt) DCCCLXXX ET VIII VIQ(ve) INDIC(tio).

(U vrijeme kneza Branimira, godina je otkada je Krist uzeo tijelo od svete Djevice 888. i šeste indikcije.)

Slika 8. Natpis na arhitravu i zabatu iz Šopota

Restitucija i prijevod teksta (Slika 8.):

BRANIMIRO COM(ite) DUX CRUATORUM COGIT(avit)...

(Vojvoda Branimir, knez Hrvata, namjeravao je...)

Slika 9. Natpis na arhitravu oltarne pregrade u Ninu

Rekonstrukcija i prijevod teksta (Slika 9.):

(...t)TEMPORIBUS DOM(i)NO B(ra)NNIMERO DUX SLCAUORUM(...) EGO THEUDEBERTUS ABBA(s) PRO REMEDIO ANIME MEE FIERI ROG(avi) (...) QUIS LEGET ORET PRO ME PEC(c)ATORE.

(U vrijeme gospodina Branimira, kneza Slavena... Ja, opat Teudebert, za spas svoje duše zamolio sam da se izradi... Tko bude čitao, neka moli za mene grješnika.)

Slika 10. Natpis na arhitravu ograde svetišta iz Ždrapnja kod Skradina

Restitucija i prijevod teksta (Slika 10.):

IN NOMINE DOMINI TEMPORE DOMNO (Br)ANIMERO DVCE(m) CLAVITNORV(m) EGO PRISTI(na) IVPANVS C(vm)... ...MEA (a)EDIFICAVIM(us)... ...EVT D MA(rie) BEAT(e) PRO PECATORE ME (?)

(U ime Gospodina, za vrijeme gospodina Branimira, kneza Slavena, ja, župan Pristina sa... svojom... izgradili smo... Blažene Marije za mene grješnika)

8. MUNCIMIR

Nakon Branimira, titula kneza pripala je Muncimiru koji je bio, kako tradicija prenosi, posljednji Trpimirov sin. Goldstein smatra da je Muncimir nastavio provoditi politiku sličnu Branimirovoj, ali je svjestan da je ograničen izvorima jer, za razliku od njegova prethodnika, nema pisama papinske kancelarije te su arheološki ostaci izuzetno malobrojni, što tumači mogućnošću da se izgradnja crkvenih objekata u Muncimirovo vrijeme odvijala manjim intenzitetom negoli u Branimirovo.¹⁵⁴ Uz povijesni kontekst, poglavlje iznosi diplomatski

¹⁵⁴ Goldstein, 1995: 270.

dokument kojim je Muncimir potvrdio povelju svojih prethodnika i fragment zabata oltarne pregrade iz ostataka crkvice sv. Luke u Uzdolju kod Knina.

Drugi najstariji diplomatski dokument u Hrvata jest Muncimirova potvrđnica iz 892. godine kada se datira početak Muncimirove vladavine. Vjerujući u rodbinsku povezanost Trpimira i Muncimira, o Muncimirovoj potvrđnici nije moguće govoriti bez usporedbe s Trpimirovom poveljom. Unatoč tomu što nije sačuvana u originalu, autori o ispravi nisu pretjerano problematizirali. Prije svega, valja navesti razloge zbog kojih je uopće i došlo do izdavanja potvrđnice.¹⁵⁵ Naime, ninski biskup Aldefreda, čije ime sugerira franačko podrijetlo, osporio je splitskom nadbiskupu Petru, nasljedniku Teodozija, vlasništvo nad crkvom sv. Jurja na Putalju, govoreći: „(...) Non ita habetur, sed nostre potius ecclesiae dominio detinetur, quoniam non in ecclesia sanctorum Domnii et Anastasii, ut dicitis, possidenda, sed ipsius presuli fruenda ad tempus tradita est.“¹⁵⁶ Nakon toga se doznaje da se spor dogodio pred Muncimirovim sudom jer slijedi intitulacija koja je spojena s devocijskom formulom koja je, zajedno s dijelom naracije i pertinencije, uklopljena u dispoziciju isprave:

„His ita habentibus conperto placuit mihi Muncimiro, diuino munere iuuatus Croatorum dux, residerenter paterno solio, diuino spiramine, communi consilio cum meis cunctis fidelibus et primatis populi omnis opposita et pretermissa contentione dictam iam sancti Georgii ecclesiam in sanctorum martyrum Domnii et Anastasii cum omni suo introitu et exitu subiugare priuilegio cum seruis et ancillis, campis et vincis, pratis et siluis, cuncta mobilia et immobilia omnia.“¹⁵⁷

(Doznajući da je to tako, odlučio sam ja, Muncimir, milošću Božjom pomognut knez Hrvata, prebivajući na očinskom tlu božanskim dahom, zajedničkom odlukom sa svim svojim vjernima i prvacima cijelog naroda, suprotstavivši se i zaobišavši prepiranje, već spomenutu crkvu sv. Jurja (crkvi) svetih mučenika Dujma i Anastazija sa svakim njenim ulazom i izlazom (sc. prihodom i troškom) podvrgne privilegiju sa servima i ancilama, poljima i pašnjacima, livadama i šumama, svim ukupnim pokretninama i nekretninama.)

Iz prethodnih navoda vidljivo je da se Muncimir naziva knezom Hrvata, što je možda potvrdom spomenutog oblikovanja identiteta ili toga da je isprava pisana po obrascu.

Uz pristanak velmoža, Muncimir je potvrdio darivanja svojih prethodnika, a Brković tvrdi da je to učinio zbog bolje afirmacije u tadašnjem svijetu i zbog političkih ciljeva. Budući da svaki novi vladar, ovisno o svojim preferencijama, može i ne mora potvrditi povelju, tj. darivanja svojih prethodnika, jednim se dijelom može pristati uz prvotno mišljenje ninskog

¹⁵⁵ Prijepis Muncimirove potvrđnice sačuvan je u župnom uredu u Kaštel Sućurcu te potječe iz XVI. stoljeća. Mjesto izdavanja isprave navedeno je prije koroboracije, a to se dogodilo pred vratima crkve sv. Marte u Bijaćima. Dakle, Bijaći su mjesto gdje su izdane prve dvije isprave mlade hrvatske kneževine (CD I: 23).

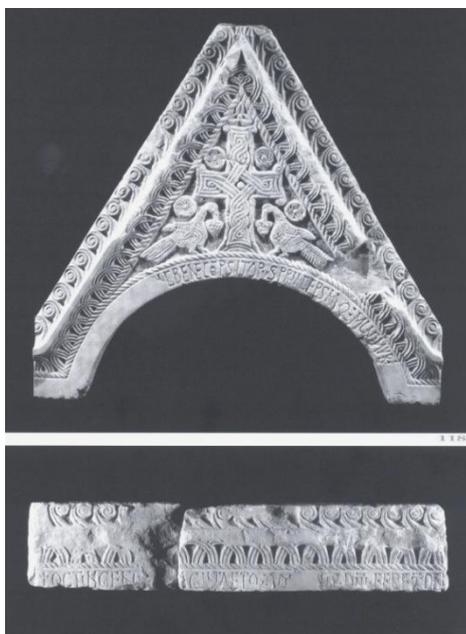
¹⁵⁶ Nije tako, nego se radije zadržava u posjedu naše crkve, jer crkvi svetog Dujma i svetog Anastazija, kao što kažete, nije predana na posjedovanje, već na uživanje do vremena njena biskupa (CD I: 23).

¹⁵⁷ CD I: 23.

biskupa. Konkretnije, darivanja ili prodaja događala se unutar iste državne zajednice, što je bio „glavni kamen spoticanja“ između ninskog i splitskog biskupa.¹⁵⁸

8.1. Fragment arhitrava i zabata oltarne pregrade

Natpis s imenom kneza Muncimira (Slika 11.) pronađen je u Uzdojlu kod crkve sv. Luke, iako određen dio autora smatra da je titular crkve sv. Ivan. Zanimljivo je da je na tom natpisu Muncimirova titula *princeps*, dok je datacija prema kršćanskoj eri i to 895. godina. Takvo datiranje, kako Matijević Sokol zaključuje, dokaz je koliko je hrvatska kneževina povezana sa zapadom i koliko je utjecajna latinska pismenost na kamenim i pisanim vrelima.¹⁵⁹

Slika 11. Natpis na zabatu i arhitravu s imenom *princepsa* Muncimira

Restitucija i prijevod teksta:

+ OCTINGENTI (non)AGINTA ET Q(ui)NQ(ue) (an)NOR(um) D(omi)NI FERE
T(er) DE(n...)

(...hu)NC BENE CO(m)PSIT OPVS PRINCEPS NA(m)Q(ue) MUNCIMYR (...)¹⁶⁰

+ 895. ... ovo je dobro djelo dao, naime, izraditi knez Muncimir

¹⁵⁸ Usp. Brković, 2011: 109-111; CD I: 23.

¹⁵⁹ O paleografsko-epigrafskim i stilskim elementima v. Matijević Sokol, 2009: 149-158.

¹⁶⁰ Prema Delonga, 1996: 157.

9. TOMISLAV

Vrela koja bi potvrdila Tomislavovu vladavinu su malobrojna, što se ne bi moglo tvrditi za stručnu literaturu i znanstvene članke koji raspravljaju o spomenutoj povijesnoj osobi. Unatoč tomu što dio znanstvenika smatra da je Tomislav naslijedio svog oca Muncimira 910. godine,¹⁶¹ ne postoji pisani dokaz koji bi potvrdio njihovu rodbinsku povezanost. Nekoliko je titula koje se javljaju uz ovoga hrvatskog vladara, što će predstaviti ovaj dio rada, no promjene u titulaturi vladara tijekom srednjeg vijeka nisu toliko važne na narodnome koliko na latinskom jeziku. Ipak, historiografija obraća pažnju na titulaturu kako bi bolje objasnila i povezala događaje. U korespondenciji s papinskom kurijom, vladar dobiva istu titulu kojom se obratio papi. S obzirom na to da se bizantski car smatra poglavarom svih kršćana, on se, u korespondenciji s drugim vladarima, njima obraća titulom nižeg ranga. Stvarna vlast određenog vladara temelji se na procjeni vlada li on u svoje ili u ime drugog vladara te koliko je sposoban ubirati porez.¹⁶² Osim spomenutoga, navest će se kakva je bila međunarodna atmosfera koja je okružila ovoga hrvatskog vladara.

Iz godine 910. spominje se Tomislavova titula kneza kojom ga oslovljava i Toma Arhiđakon: „(...) Iohannes archiepiscopus fuit anno Domini nongentesimo quartodecimo tempore Tamislaui ducis.“¹⁶³ Godine 925. papinska kancelarija obraća se Tomislavu nazivajući ga kraljem. Nadalje, iako se zbog navoda koji postoje u *Ljetopisu popa Dukljanina* smatralo da je Tomislav svladao planinski lanac Dinarida kako bi se mogao boriti protiv Mađara, vrelo nije u potpunosti relevantno zbog mnogih kontradiktornosti. Nepoznati autor naveo je: „(...) Regnante Thomislavo Ungarinorum rex nomine Attila¹⁶⁴ promovit exercitum, ut debellaret eum. Rex autem Thomislavus, fortis iuvenis et robustus bellator, plurima bella cum eo commisit et semper eum in fuga convertit.“¹⁶⁵ Ako su se uopće sukobili Mađari i Tomislav, nije poznato gdje se sukob dogodio. Unatoč tomu što je dio struke smatrao da je

¹⁶¹ Budak, 1994: 31; Goldstein, 1995: 274.

¹⁶² Prema Beucu, na prostoru hrvatske kneževine razvila se srednjovjekovna država patrimonijalnog, patronalnog i dominikalnog tipa. Što se tiče patrimonija, Beuc tvrdi da se nikada nije razvio slobodan izborni sustav u popunjavanju prijestolja jer je većina vladara iz roda Trpimirovića. Načelo izbornosti primjenjivalo se u situacijama kada je kandidat bio bez nasljednog prava. Patronalni karakter podrazumijeva shvaćanje da je vladar izvor vlasti i da sve državne funkcije pripadaju njemu. On, naime, ima svoje podanike koji mu duguju vjernost, dok on štiti pravni poredak. Dominikalni karakter očituje se u vladaru kao vrhovnom gospodaru zemlje i ljudi na toj zemlji što znači da ima pravo ubirati poreze ili da bude gost na teret podložnika (Beuc, 1985: 43-46).

¹⁶³ Ivan je bio nadbiskup, godine Gospodnje 914., za vrijeme kneževanja Tomislavova (HS, XIII, 1-3).

¹⁶⁴ Historiografija tumači ovo ime kao Arpad. Klaić spominje da su mađarski autori tvrdili da je ugarski kralj Ladislav (1077. – 1095.) bio prvi Arpadović koji je prešao rijeku Dravu (Klaić, 1975: 277-278).

¹⁶⁵ Za vrijeme vladanja (kraljevanja) Tomislava, kralj Ugra po imenu Atila¹⁶⁵ pokrenuo je vojsku kako bi ga svladao. No kralj Tomislav, hrabar mladić i snažan ratnik, zametnuo je s njim mnoge bojeve i uvijek ga natjerao u bijeg (LJPD, XII).

time Tomislav ujedinio hrvatsko zaleđe i Panonsku Hrvatsku, nije poznato koliko je svoj utjecaj mogao zadržati u udaljenim područjima zbog tehničke i financijske podrške.

Već je spomenuto da je Bizant bio pod pritiskom srednjovjekovne države Bugara. U vrijeme kneza Tomislava, bugarski vladar bio je Simeon (893. – 927.) koji je ambiciozno krenuo u osvajanje čitava Balkana, ali i Bizanta čiji je car bio Konstantin VII. Porfirogenet (959. – 959.). Obojica su, prema političkim prilikama, doveli na srpsko prijestolje čovjeka po svojoj mjeri. Tomislav je pak shvatio da vještim taktiziranjem može izvući korist te je pristao uz bizantsku stranu i pružio utočište srpskim knezovima, kao npr. Petru Gojnikoviću (892. – 917.) i Zahariji (oko 920. – 924.).¹⁶⁶ Nakon što je Simeon pobijedio Srbe, konačno je odlučio poslati vojsku i na hrvatski teritorij. Na granici Hrvatske i Srbije (Raške) u imotskoj županiji, hrvatska vojska je bugarskom vođi Alogoboturu zadala presudan poraz, ali je stvarni mir sklopljen tek 927. godine i to papinom zaslugom. Takav rasplet događaja dokazuje kako je Tomislav uistinu znao kakve su vanjskopolitičke prilike i kako treba pravilno izabrati stranu koja će mu pružiti zaštitu. Bizantski car, Tomislavov suvremenik, u svom djelu ne navodi nijedan podatak o Tomislavu, već govori o vojnoj moći koju je Hrvatska tad imala: „100.000 pješaka, 60.000 konjanika, 80 velikih (sagena) i 100 manjih (kondura) lađa.¹⁶⁷ Svakako su brojke pretjerane i na umu valja imati da je samo sloj najbogatijih mogao sebi priuštiti posjedovanje konja i potrebnu opremu.¹⁶⁸

U vezi s posljedicama sukoba na odnos bizantskog cara i Tomislava, Budak tvrdi da je Tomislav dobio titulu konzula, što dokazuje citatom iz *Historia Salonitana maior*:¹⁶⁹ „Tempore Joannis pape sanctissimo, consulatu peragente in provintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamisclao rege et Michaelo in suis finibus presidente duce“,¹⁷⁰ pa time i upravu nad Dalmacijom, no takvo što ne upućuje na to da je bizantska Dalmacija ušla u sastav Hrvatske.¹⁷¹ Klaić navodi da je ponekad teško odgonetnuti čega je Tomislav zaista bio konzul jer je bizantski car vrlo rado dijelio časti, ali to nije značilo da je istovremeno ustupao vlast istima.¹⁷² Ipak, Margetić tumači da se titula konzula odnosi na bizantskog cara, što se ujedno i poklapa s vremenom kada je Carstvo bilo na vrhuncu svoje moći tijekom X. stoljeća.¹⁷³ Osim

¹⁶⁶ Granice tadašnje Srbije navedene su u 30. glavi DAI (v. Klaić, 1975: 282).

¹⁶⁷ Klaić, 1975: 284.

¹⁶⁸ Goldstein, 1995: 292; Raukar, 1997: 38.

¹⁶⁹ Tijekom XVI. st. nepoznat je autor preradio Tomino djelo (Klaić, 1975: 26)

¹⁷⁰ U vrijeme presvetog pape Ivana, dok je konzul bio u provinciji Hrvata i krajevima Dalmacija, kralj Tomislav, a vojvoda Mihael (CD 1: 34).

¹⁷¹ Budak, 1994: 32.

¹⁷² Klaić, 1975: 292; Goldstein, 1985: 36.

¹⁷³ Margetić, 2000: 171-172.

toga, oporuka zadarskog priora Andrije iz 918. proturječi navodnoj Tomislavovoj vlasti u Dalmaciji.¹⁷⁴

9.1. „Metodova doktrina“. Crkveni sabori

Tomislav je, zajedno sa zahumskim knezom Mihaelom, uputio pismo papinskoj kuriji zbog crkvene jurisdikcije i općenito crkvenog nauka. Zbog toga je godine 925. u Splitu održan pokrajinski crkveni sabor kojemu je glavni cilj bio uspostavljanje crkvene metropolije. Važno vrelo za proučavanje crkvenih saboru u Splitu jest spomenuta *Historia Salonitana maior*. Glavni kandidati za metropolita bili su splitski biskup Ivan, zadarski biskup Formin i ninski (hrvatski) biskup Grgur. Osim njih na saboru su bili prisutni i ostali predstavnici biskupija (dijeceza) – osorski, krčki, rapski, stonski, dubrovački i kotorski biskup.¹⁷⁵

Papa je jedva čekao proširiti svoj utjecaj te je poslao pismo, datirano 925. godine, u kojem se obraća Tomislavu, oslovljavajući ga kraljem, i zahumskom knezu Mihaelu.¹⁷⁶ Zbog papina tituliranja tradicija je prenosila da je Tomislav prvi hrvatski kralj, ali da je on to zaista bio, onda bi postojale obavijesti o lokaciji krundibe na kojoj bi bili prisutni određeni svjedoci. Nadalje, osim spomenutih razloga sazivanja sabora, važno je shvatiti i njihovu pozadinu.

Naime, papa Ivan X. (914. – 928.) htio je suzbiti bogoslužje na narodnom jeziku, tj. „Metodovu doktrinu“, dakle djelovanje sljedbenika braće Konstantina i Metoda. Glavno „oružje“ u pokrštavanju poganskih naroda bilo je pismo glagoljica i narodni jezik. Iako se ninski biskup Grgur često smatra borcem za narodni jezik, promatrajući rasprostranjenost glagoljaških natpisa (rubni dijelovi, tj. Kvarnersko otočje, područje oko Dubrovnika), možda je biskup bio pristaša bogoslužja na latinskom jeziku.¹⁷⁷ Međutim, Goldstein smatra da na crkvenom saboru nije moglo biti spora oko glagoljice i slavenskog bogoslužja jer su popove glagoljaše svi biskupi tolerirali, a to svjedoči činjenicom da političke granice nije bilo pa ništa nije moglo spriječiti kontakte takve vrste.¹⁷⁸ Splitska nadbiskupija uzdignuta je na rang metropolije jer se oslanjala na kasnoantičku baštinu Solina.¹⁷⁹ Grgur se žalio na spomenutu odluku, a svoj konačan odgovor dobio je za vrijeme novog pape Leona VI. koji je predložio da se sazove još jedan sabor na kojemu će sporna pitanja biti riješena.¹⁸⁰ Godine 928. održao se sabor na istom mjestu kao i prethodni i to pred papinim poslanikom Madalbertom. Pitanja oko kojih se raspravljalo ticala su se opsega novih biskupija. *Historia Salonitana maior*

¹⁷⁴ V. CD I: 25-28.

¹⁷⁵ Budak, 1994: 32.

¹⁷⁶ CD I: 34.

¹⁷⁷ Goldstein, 1985: 37.

¹⁷⁸ Goldstein, 1995: 208.

¹⁷⁹ CD I: 31.

¹⁸⁰ Budak, 1994: 33; Klaić, 1975: 302.

otkriva da je na saboru bio prisutan hrvatski vladar, ali ga ne imenuje i ne otkriva njegov stav, a pretpostavka je da možda nije imao pravo glasa jer se raspravljalo o crkvenim pitanjima. U konačnici Grguru su bile ponuđene tri biskupije: sisačka, skradinska i delmitanska za koju nije jasno gdje se nalazila. Na kraju papa je odlučio da Grgur može otići samo u Skradin, ali nije poznato je li on to doista i učinio. Osim toga, splitska i zadarska dijeceza proširile su se prema teritoriju hrvatskog zaleđa, a Budak smatra da je to prvi put da su dalmatinski gradovi zaista „osjetili“ pripadnost zaleđu, što predstavlja još jedan korak prema političkom ujedinjenju.¹⁸¹

9.2. Funkcija bana. Podaci o Tomislavovim nasljednicima

Opisujući spomenutu vojnu moć Hrvatske, imenuju se i manje teritorijalne jedinice u kojima su živjeli Hrvati. Naime, riječ je o 11 županija: Hlivno, Cetina, Imota, Pliva, Pset, Primorje, Bribir, Nin, Knin, Sidraga, Nina, dok je hrvatski ban vladao Krbavom, Likom i Gackom.¹⁸² Beuc zaključuje da je ban bio vladarov namjesnik za određeno područje te je njegova funkcija novost u odnosu na prethodna razdoblja.¹⁸³ Nadalje, autori se slažu da je Tomislava naslijedio Trpimir II. koji je imao sina Krešimira. Njihova se imena, naime, spominju u kontekstu dolaska nekoga „pobožnog čovjeka Martina iz Franačke koji je trebao blagosloviti Hrvate“, a obojica su titulirani kao arhonti, što odgovara ranije spomenutoj konstataciji o komunikaciji između bizantskog cara i drugih vladara.¹⁸⁴

Da je ban imao određenu funkciju svjedoče i navodi o banu Pribini u kontekstu nasljeđivanja nakon što je Krešimir I. preminuo. Naime, ban Pribina pogubio je Krešimirova sina Miroslava koji je vladao četiri godine. Na temelju pisanih i materijalnih vrela, znanost je uspjela rekonstruirati vladare koji su preuzeli titulu nakon Miroslava, što je vidljivo u sljedećem poglavlju rada.

10. „HELENA FAMOSA“ I MIHAEL KREŠIMIR II.

Ono što uvelike pomaže pri daljnjem pregledu hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti jest poglavlje iz Povijesti solinske crkve i epitaf kraljice Jelene. XVI. poglavlje donosi priču

¹⁸¹ Budak, 1994: 33.

¹⁸² Županije predstavljaju oblik političko-administrativne strukture i najstariju teritorijalnu podjelu. Na njihovim teritorijima razvijala se populacija čiji se arheološki ostaci datirani krajem VIII. i početkom IX. stoljeća. Tijekom IX. st. nositelji života žive u točno određenu teritoriju i koriste etnonim „Hrvati“. Navedeni teritorij formiran je prema granicama starijih političkih i crkvenih struktura koje su se s vremenom prilagodile geografskim cjelinama (usp. Basić, 2015: 443).

¹⁸³ Uglavnom je prihvaćeno mišljenje da titula bana potječe od avarske riječi *bajan*, što znači „vladar horde“, a podrijetlo riječi ne bi trebalo čuditi ako se vjeruje da su Hrvati naseljavali rubne dijelove Avarskog kaganata (Beuc, 1985: 48-49).

¹⁸⁴ Klaić, 1972: 44-45.

naslova „De promotione Laurentii archiepiscopi“¹⁸⁵ u kontekstu vladavine kralja Dmitra Zvonimira, o kojemu će biti kasnije riječi u radu. Naime, splitski nadbiskup Lovro tražio je od kralja Zvonimira da Splitskoj crkvi vrati crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu sa svim njihovim dobrima, što je kralj i učinio. Nakon toga slijede navodi o kraljici Jeleni i vjerojatno njenu suprugu Krešimiru II. za kojeg znanost vjeruje da je zauzeo prijestolje nakon Miroslava:

„Has siquidem ecclesias edificavit et dotavit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas. Que ob reuerentiam regalium sepulchrorum concesse fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria ecercebant. Ibi namque magnificus uir Cresimirus rex, in atrio uidelicet basilice sancti Stephani, tumulatus est cum pluribus aliis regibus et reginis.“¹⁸⁶

(Crkve je izgradila i obdarila neka kraljica Jelena, darujući ih splitskoj stolici u posjed po trajnom pravu. Bile su predane nekim redovnicima na vrijeme zbog štovanja kraljevskih grobova, a oni su za njih neprekidno obavljali poslove službe. Naime, ondje je, u atriju bazilike svetog Stjepana, pokopan uzvišeni muž, kralj Krešimir zajedno s mnogim drugim kraljevima i kraljicama.)

Da su Tomini navodi vjerodostojni potvrdila su arheološka istraživanja koje je godine 1898. započeo don Frane Bulić sa svojim suradnicima na Gospinu otoku u Solinu, uz tamošnju župnu crkvu koja je očito bila mauzolej hrvatskih vladara.¹⁸⁷ Možda bi navod „neka kraljica Jelena“ prošao tek usputno zapažanje da tijekom istraživanja nisu otkriveni fragmenti nadgrobne ploče koja spominje Jelenino ime. Epitaf kraljice Jelene jedini je pouzdano identificiran vladarski epitaf iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka.¹⁸⁸

10.1. Epitaf kraljice Jelene

Epitaf (Slika 12.) je pronađen u stotinjak fragmenata, što je otežalo restituciju teksta, ali postoje fragmenti čiji lako čitljivi dijelovi upućuju na ime pokojnice i dataciju.¹⁸⁹ Također je iz restitucije teksta vidljivo da je Jelena supruga kralja Mihaela i majka kralja Stjepana. Historiografija je prihvatila Šišićevo mišljenje da je Jelena supruga kralja Krešimira II. koji se u ispravama naziva *Cresimir maior*, a koji je, prema dataciji na epitafu – 976. godina – bio pokojan, dok je te godine Jelena preminula.¹⁹⁰ Možda je, potaknut navedenim *maior*, Toma Arhiđakon atributirao Krešimira s *magnificus*. Međutim, znajući da prezire sve što je izvan zidina, Toma ne bi tako olako „davao komplimente“. Poveznica se može tražiti u Jeleninu podrijetlu. Naime, postoji teorija da je ona iz poznate zadarske obitelji Madijevaca, a temelji

¹⁸⁵ O promaknuću nadbiskupa Lovre (HS, XVI, 1-3).

¹⁸⁶ HS, XVI, 17.

¹⁸⁷ Goldstein, 1995: 314.

¹⁸⁸ Matijević Sokol, Sokol, 2010b: 416.

¹⁸⁹ Matijević Sokol, Sokol, 2010b: 417.

¹⁹⁰ Kralj Petar Krešimir IV. potvrđuje darovnicu svog predaka kralja Krešimir II. koji je samostanu sv. Krševana u Zadru darovao posjed u Diklu (Šišić, 1914: 1-93 prema CD I: 105).

se na darovnici kralja Petra Krešimira IV.¹⁹¹ Također je prihvaćeno Šišićevo mišljenje da se Stjepan, kraljičin sin na epitafu, u ispravama naziva Držislavom.¹⁹² U nastavku se promatra restitucija teksta te se daje njegov prijevod uz određene sugestije struke. Jednako tako, predstaviti će se određene epigrafsko-onomastičke karakteristike epitafa.

10.1.1. Restitucija i prijevod teksta. Karakteristike epitafa

Natpis je napisan rimskom kapitalom uz karakteristike uncijale merovinškog i karolinškog doba. Rendić-Miočević tome još dodaje i oblike poluuncijalnog pisma.¹⁹³ Također, natpis zauzima prostor od osam brazda koje su, prema Buliću, do kraja ispunjene slovima, osim one posljednje.¹⁹⁴ Prvotna restitucija teksta, koju je utvrdio Bulić, poslužila je autorima za varijacije. Uz Bulićevu ističe se i Šišićeva restitucija, dok su Delonga, Rendić-Miočević, Rapanić, Suić i drugi pokušali na različite načine analizirati i interpretirati epitaf.¹⁹⁵

Bulić je u prvi redak postavio fragment na kojem je vidljivo ime *Helena*.¹⁹⁶ Nakon toga u drugom se redu nalaze neki od najvažnijih podataka, a to su imena dvojice kraljeva te njihova rodbinska povezanost s Jelenom. Ono što je zanimljivo jest da se ne navode zajednice ili teritoriji nad kojima njih dvojica vladaju, kao što se moglo vidjeti u kamenim fragmentima ranijih vladara. Nadalje, ne postoji puno fragmenata kojima bi se ispunili treći i četvrti red epitafa, što znači da se nagađanja razlikuju od autora do autora.¹⁹⁷ Zatim, peti redak ukazuje na dataciju, tj. godinu s epaktama,¹⁹⁸ konkurentama,¹⁹⁹ indikcijom i fazom mjeseca. Epakte su na epitafu pravilno zabilježene.²⁰⁰ Sačuvan je samo početak osmog retka, a sadrži adhortacije prolazniku da se pomoli Bogu za Jeleninu dušu. Rendić-Miočević tvrdi da postoje elementi

¹⁹¹ Nikolić, 2003: 146-147.

¹⁹² Šišić, 1914: 1-93.

Iako, ovakvo mišljenje navodi na upotrebu dvostruke onomastičke formule, Rendić-Miočević tvrdi da su kršćanska i narodna imena upotrebljavana alternativno, a ponekad i prema specifičnoj formuli (*qui et... nuncupor*) zbog povezivanja imena (Matijević Sokol, Sokol, 2010: 418 prema Rendić-Miočević, 1982: 219-231).

¹⁹³ Bulić, 1901: 214; Rendić-Miočević, 1982: 220-222.

¹⁹⁴ Bulić, 1901: 214.

¹⁹⁵ Delonga, 1996: 285-286; Matijević Sokol, 1997: 239-256; Rapanić, 1999: 15-39; Suić, 1984: 15-39.

¹⁹⁶ Slovo A klesano je na način koji je karakterističan, kako Bulić i Rendić-Miočević zaključuju, samo za klesara Jelenina epitafa. Osmi redak epitafa sadrži uncijalno E koje se ponavlja četiri puta. Također je vidljiva uporaba ligatura kod spajanja slova T i E. Zatim, prisutne su abrevijature i suspenzije poput *materq.*, *pupillo.*, *viduar.* za *materque*, *pupillorum*, *viduarum* (Bulić, 1901: 215-216; Rendić-Miočević, 1982: 220-221).

¹⁹⁷ V. bilj. 197.

¹⁹⁸ Epakte pokazuju u kojoj je fazi Mjesec dana 22. ožujka, označuju se brojevima od 0-28. Razlika u broju epakte između pojedine godine iznosi 11 jer je ista razlika između lunarne i solarne godine. (više v. Stipišić, 1972: 182-183).

¹⁹⁹ Konkurente označavaju koji je dan u tjednu 24. ožujka, a dani u tjednu se bilježe brojkama 1-7. Prema Stipišićevu primjeru, ako su određene godine konkurente 7, onda je 24. ožujka bio subota jer je subota posljednji dan u tjednu. Kada se radi o običnoj godini, onda se broj povećava za 1, a dok je prijestupna godina onda za 2. (više v. Stipišić, 1972: 183).

²⁰⁰ Stipišić, 1972: 183.

metra koji prati formulu s ranokršćanskih sepulkralnih natpisa. Smatra se da uklesana slova na epitafu pokazuju sličnost s epigrafskom školom iz koje su potekli drugi natpisi koji su spomenuti u radu, a to su Branimirov natpis iz Muća i Muncimirov natpis iz Uzdolja, oba datirana u IX. stoljeće.²⁰¹ Tome valja još dodati i natpis kralja Držislava koji datira u X. st., a koji će biti predstavljen u nastavku rada.²⁰² Dakle, pronalazak epitafa kraljice Jelene potvrđuje vjerodostojnost Tome Arhiđakona kao povijesnog izvora. Osim toga, važnost epitafa je u njegovim paleografskim, leksičkim, kronologijskim, onomastičkim, ali i genealoškim karakteristikama.

Slika 12. Fragmenti epitafa

(in hoc) (t)UMULO Q(ui)ESCIT HELENA FAMO(sa) (quae fui)T UX(o)R MI-
 HAELI MATERQ(ue) STEFANI R(egis) (pacemque) (obt)ENUIT REGNI.VIII IDUS M(ensis)
 OCT(obris) (in pac)E HIC OR(dinata) FUIT AN(no) AB INCARNA(tione) (Domini) DCCCCLXXVI
 IND. IV CICL(o) L(un) V. (ep) XVII (ciclo sol) V LUN. V. (conc)URRENTE VI.
 ISTAQ(ue) VIVENS FU(it) REGN(i) MATER FUIT PUPILOR(um) TUTO(rque) VIDUAR(um) ICQUE
 ASCPICIENS
 VIR ANIME DIC MISERERE DEUS.²⁰³

(U ovom grobu počiva slavna Jelena koja je bila žena Mihaela / i majka kralja Stjepana. Vladala je kraljevstvom. Osmog dana prije Ida / oktobarskih ovdje je u miru pokopana, 976. godine od Gospodinova utjelovljenja / indikcije četvrte, petog mjesечеva kruga, 17. epakte, petog sunčeva kruga koji se poklapa sa šestim. / Ona je, tijekom života bila kraljicom, postala je majkom siročadi i zaštitnicom udovica. Čovječe, koji gledaš / reci: Bože, smiluj se duši.)

²⁰¹ Rendić-Miočević, 1982: 220-222.

²⁰² Rendić-Miočević, 1982: 220-222.

²⁰³ Rapanić, 1987: 142.

11. STJEPAN I. DRŽISLAV (969. – 996./997.) I PROBLEMATIKA TITULATURE

U kontekstu popisa splitskih nadbiskupa o kojima postoji spomen, Toma Arhiđakon zapisao je obavijest o Držislavu za kojeg se vjeruje da je sin kraljice Jelene koji se na epitafu spominje kao kralj Stjepan: „Ab isto Dirscisclauo ceteri successores eius reges Dalmatie et Chroatie appellati sunt. Recipiebant enim regie dignitatis insignia ab imperatoribus Constantinopolitanis et dicebantur eorum eparchi siue patricii. Habebant namque ex successione sue originis patrum et proauorum dominium regni Dalmatie et Chroatie.“²⁰⁴ Prema Margetiću, hrvatski vladari nosili su titulu kralja Hrvatske i Dalmacije koja je bila potvrđena od papinske kancelarije, a ne od bizantskog cara. Također, Toma se vjerojatno služio drugim vrelima koja su obavijestila da je Držislav bio eparhom²⁰⁵ i patricijem Dalmacije; stoga je prema vlastitu nahođenju naveo obavijesti o kraljevskoj tituli.²⁰⁶ S time se slaže i Ančić koji tvrdi da se zasigurno nešto promijenilo u odnosu hrvatskog vladara i bizantskog cara, ali da znakovi kraljevskog dostojanstva nisu imali jednako značenje na Zapadu i u Bizantskome Carstvu.²⁰⁷ O okolnosti zbog kojih se promijenio taj odnos može se nagađati, ali svakako valja objasniti kakve su bile vanjskopolitičke prilike koje bi uopće navele bizantskog cara da Držislava počasti određenim naslovom. Iako bi bilo razumno pretpostaviti da je to bilo zbog Držislavove vojne pomoći protiv Bugara, o tome bi zasigurno izvijestili izvori i, prije svega, bizantski izvori.

Nakon smrti bizantskog cara Ivana Cimiska (969. – 976.), bizantska središnja vlast je oslabjela, tj. počelo je razdoblje građanskih ratova te su se određeni dijelovi Carstva htjeli

²⁰⁴ Od toga Držislava ostali njegovi nasljednici nazivani su kraljevima Dalmacije i Hrvatske. Primali su, naime, znakove kraljevskog dostojanstva od konstantinopolskih careva i nazivali su se njihovim eparsima ili patricijima. Naime, dominij (vlast) nad kraljevstvom Dalmacije i Hrvatske imali su prema nasljedstvu podrijetla svojih očeva i predaka (pradjedova) (HS, XIII, 3-4).

²⁰⁵ Funkcija eparha opadala je ravnomjerno s padom moći Carstva. U Rimskome Carstvu eparsi su bili namjesnici pokrajine, ali i drugi službenici čiji je latinski ekvivalent bila funkcija prefekture. Temeljna eparhova zadaća bila je pravne naravi: sudski poslovi, sustav nadzora i sigurnosti u Konstantinopolu. Od druge polovice X. st. služba eparha postaje počasna (više v. Ostrogorski, 2006: 529).

²⁰⁶ Margetić, 1994: 18.

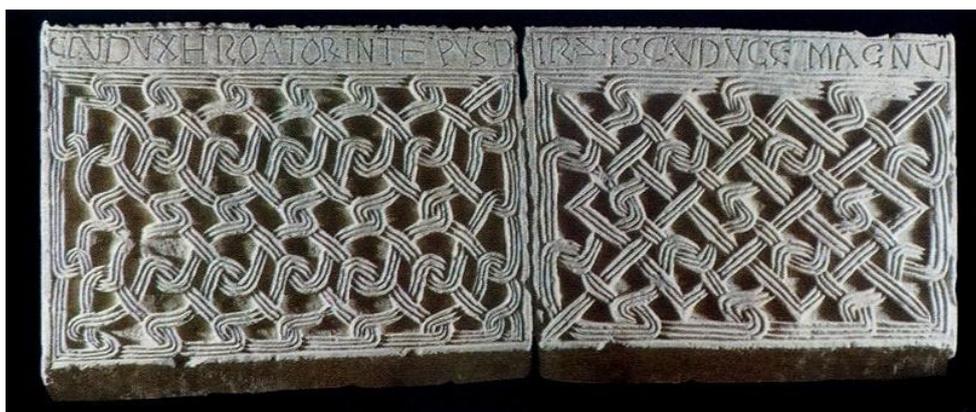
Goldstein smatra, vođen mišljenjima Nade Klaić, da je Toma Arhiđakon naveo titulu kralja zbog boljeg razumijevanja obavijesti (Goldstein, 1995: 334). Šišić u potpunosti vjeruje u autentičnost Tominih navoda, što objašnjava proširenjem autoriteta nad određenim teritorijem, a ne samo nad zajednicom. Tomu se priklanja i Budak, a poveznicu vidi u promjeni Bornine titulature, o čemu je govoreno u početku ovog rada. Promatrajući promjenu u odnosu Borne i Franaka, Budak tvrdi da se promijenio odnos hrvatskog vladara i bizantskog cara te da je teritorijalna vlast hrvatskog vladara proizlazila iz toga što je bila dana voljom bizantskog cara (Budak, 2014: 55-56; Budak: 1994: 36 prema Šišić, 1990: 469).

²⁰⁷ Toma je očito koristio suvremena vrela u kojima je bio zastupljen pojam *eparchia*, što u prijevodu znači provinciju. Imajući na umu definiciju eparha, zaključuje se da Držislav nije mogao dobiti ni titulu ni funkciju eparha jer ni jedno ni drugo nije postojalo pa se, prema Ančiću, nije moglo ni dijeliti. Takva je titula bila prestiž za strance i nije imala veze sa stvarnom vlašću, što se može povezati s ranijim tvrdanjama o tituliranju ili davanju počasti od bizantskog cara (usp. Ančić, 2020: 13-25).

osloboditi bizantske vlasti, a to se posebno odnosilo na srednjovjekovnu državu Bugara i njena novog cara Samuila (997. – 1014.), čije je teritorijalno proširenje bilo slično Simeonovu. U takvoj je situaciji Stjepan Držislav pristao uz Bizant, što je možda rezultiralo davanjem počasne titule. Kod Držislava se sklonio Samuilov rođak Pincije, a prema ispravi je podigao crkvu sv. Mihovila u Solinu i darovao joj određene zemlje.²⁰⁸ Stoga, u tom kontekstu valja shvatiti Stjepanovu titulu kralja odnosno eparha.²⁰⁹ Mišljenje je da navedena titula svakako svjedoči o uspostavi bližih odnosa s priobalnim gradovima.

11.1. Natpis iz Kapitula kod Knina

Iz vremena Stjepana Držislava sačuvane su dvije kamene ploče (Slika 13.).²¹⁰ Prema natpisu koji je uklesan u jednu od kamenih ploča, Stjepanova titula *dux magnus* iskorištena je kao dio datacije, dok je na drugoj kamenoj ploči titula *dux Hroatorum* te se vjeruje, unatoč tomu što osoba nije precizno imenovana, da se radi o Svetoslavu, Stjepanovu sinu i prijestolonasljedniku.²¹¹ Osim Svetoslava Stjepan je imao još dvojicu sinova, Krešimira i Gojslava. Ako se promatra isključivo titulatura, odnosno da je titula kneza nižeg ranga od titule kralja, onda se dolazi do zaključka da je natpis stariji od Jelenina epitafa. Osim toga, lokacija pronalaska kamenih ploča svjedoči o tome koliko je hrvatski vladar i dalje bio povezan s Kninom, unatoč tome što se mauzolej hrvatskih vladara premjestio iz Knina u Solin. Kamene ploče krasi troprutasti pleter, dok je na njihovim gornjim rubovima uklesan natpis. One su dijelovi ogradne strane propovjedaonice ili ambona.²¹²

Slika 13. Kamene ploče iz Kapitula

²⁰⁸ Postoje različita mišljenja o autentičnosti isprava koje u Pincijevo ime ili u ime njegova sina nešto daruju crkvi sv. Mihovila u Solinu. Usp. CD I: 46-47; 51-54.

²⁰⁹ Ostrogorski, 2006: 173-178.

²¹⁰ Ploče su pronađene u ostacima crkve sv. Bartula u Kapitolu kod Knina (više v. Budak, 1999: 241-249).

²¹¹ Goldstein vjeruje da su navedene titule i razdioba vlasti pod utjecajem Bizanta (Goldstein, 1995: 333). Takvo što se ne može u potpunosti prihvatiti jer Goldstein ne navodi dokaze ovakvoj tvrdnji.

²¹² Burić, 1988: 91-117.

Restitucija i prijevod teksta:

CLV DUX HROATOR(um) IN TE(m)PUS D... a IRZISCLAV DUCE MAGNU

Knez Hrvata, dok je Držislav bio veliki knez

12. SREDIŠNJA VLAST NAKON STJEPANA DRŽISLAVA

12.1. Svrgnuće Svetoslava Suronje. Ivan Đakon o pohodu mletačkog dužda

Prema primogenituri najstariji sin ima prednost u nasljeđivanju vlasti. Također je bila moguća podjela vlasti među svim sinovima. Primogenitura je najčešće označavala da nasljednik nasljeđuje titulu, ali i posjede. Osim toga, ona je umanjila opasnost od raspada kraljevstva na manje dijelove, ali je bila i okidačem za sukobe među braćom, što je vidljivo nakon smrti Ludovika Pobožnog. Stjepan Držislav odredio je najstarijeg sina Svetoslava, zvana Suronja za nasljednika, što nije odgovaralo njegovoj mlađoj braći Krešimiru III. i Gojslavu, a labavu središnju vlast iskoristio je mletački dužd Petar II. Orseolo (991. – 1009.) koji je vješto sklapao trgovačke ugovore i dobivao različite privilegije. Angažmanom Venecije na istočnojadranskoj obali, jedan dio hrvatske elite krajem X. i početkom XI. st., kao što će se moći vidjeti, sudjelovao je u diplomaciji putem dogovorenih bračnih veza, što je uobičajeno jer su se na taj način gradile tzv. „društvene mreže“ (eng. *network*).²¹³

Ovaj dio rada iznosi navode Ivana Đakona koji opisuje pohod mletačkog dužda prema istočnojadranskoj obali. Čitav se opis, kao i cijela Kronika, mora promatrati s dozom opreza iz nekoliko razloga. Prema Ortalliju, kroničar pažljivo odabire riječi i opisuje događaje prema potrebi države.²¹⁴ Povezanost između njega i mletačkog dužda najviše je doprinijela herojskom opisu dužda i negativnoj konotaciji hrvatskoga (slavenskog) vladara. Također, s obzirom na blizinu godine Ivanove smrti i godine početka duždeva pohoda, očekivalo bi se da je kroničar, zbog opsežnosti obavijesti koje donosi, bio prisutan pri samom pohodu. Međutim, situacija je upravo suprotna te, unatoč tomu što povod pohoda nije preciziran, ne znači da se određene informacije ne mogu iskoristiti, ali valja istaknuti da se radi o mletačkoj perspektivi događaja nakon smrti Stjepana Držislava.

Odmah na početku kroničar navodi da je: „(...) dux a Croatorum Sclavorum oppressione suos potenter liberavit; quibus etiam solitum censum primus dare interdixit“,²¹⁵

²¹³ Pojam „društvenih mreža“ u povijesti se upotrebljava kada se stvara mreža kontakata između određenih osoba diplomatskim putem. Između ostalog, razmatraju se način na koji se takvi kontakti održavaju, u kojim situacijama se koriste i slično.

²¹⁴ Ortalli, 2004: 66.

²¹⁵ Dužd je svoje moćno oslobodio od hrvatskih Slavena te je prvo zabranio da njima plaćaju uobičajen porez (Rački, 1877: 424).

ali nije sasvim jasno na koji se porez točno misli. Postavlja se pitanje kako su Mlečani mogli uspostaviti nadzor nad područjem koje je pod stvarnim ili prenesenim autoritetom hrvatskog vladara ili autoritetom bizantskog cara. Kroničar dalje nastavlja da je „(...) circa haec namque tempora Croatorum iudex propter interdictum sibi census a duce in Veneticos lesionis molestiam exercere conatus est.“²¹⁶ Također kroničar tvrdi da „illis namque temporibus in Dalmacianorum confinio non plus quam Jateranenses cives Veneticorum ducis ditioni obtemperabant, quod Croatorum ac Narentanorum principes crebro affligere soleant (...).“²¹⁷ Osim toga, prema kroničaru čitav je narod Dalmacija „(...) Petro Veneticorum duci suis in internunciis hoc demandaverunt, quod si ipse venire aut exercitum mittere vellet, qui eos a Sc(l)avorum severitate liberaret (...).“²¹⁸

Nakon toga, kroničar započinje herojski opis duždeva putovanja od sjevera prema jugu istočnojadranske obale. Stanovništvo, svećenstvo i biskupi priobalnih gradova kao da su jedva dočekali prisegnuti na vjernost duždu.²¹⁹ Ortalli je, prema Margetićevu mišljenju, iznio tvrdnju koja je najvjerojatnija kada je riječ o odnosu Bizanta i Venecije, a to je da se paralelno događa smanjenje mogućnosti bizantske intervencije na Jadranu i rast moći Venecije. Ipak, ako se promatra opisana ekspedicija, onda se na umu trebaju imati zajednički venetsko-bizantski interesi koji su potaknuli ovakvu akciju koja je bila korisna za obje strane.²²⁰ Andrija Dandolo, mletački kroničar i dužd iz XIV. st., dodao je podatak da je Petar krenuo uz dopuštenje bizantskog cara, što bi se onda poklapalo s Ortallijevom interpretacijom i s činjenicom da je Venecija još uvijek priznavala nominalnu bizantsku vlast.²²¹ Iako je, prema kroničarovim riječima, kralj Hrvata zatražio mir, dužd nije popuštao s politikom osvajanja gradova. Tih je godina hrvatski kralj bio Krešimir III., što se može zaključiti prema opisu Trogira gdje je dužda dočekao Svetoslav: „Sclavorum etiam regis frater Surigna nomine aderat, qui condam fraterno dolo deceptus regni amiserat diadema. Ipse namque non modo sacramenti vinculo se eidem duci associavit, verum etiam Stephanum puerulum, karissimam sobolem suam, sibi pro obside commendavit.“²²² Podatak o davanju sina kao taoca ne treba

²¹⁶ U to vrijeme, knez (sudac) Hrvata nastojao nanijeti štetu Venecijancima zbog toga što mu je dužd uskratio porez (Rački, 1877: 424).

²¹⁷ U ono vrijeme, na granici Dalmacija, samo građani Zadra (zadarski građani) bili podložni vlasti mletačkog dužda, što su prvaci Hrvata i Neretljana običavali neprestano oslabjeti... (Rački, 1877: 425).

²¹⁸ Čitav je narod Dalmacija... od Petra zahtijevao da, ako bi želio sam doći ili poslati vojsku, kako bi ih oslobodio od strogosti Slavena... (Rački, 1877: 425).

²¹⁹ Rački, 1877: 425-426.

²²⁰ Ortalli, 2004: 71-72.

²²¹ V. bilj. 45 kod Goldstein, 1995: 342.

²²² Prisutan je bio i brat kralja Slavena po imenu Suronja, koji je izgubio krunu kraljevstva prevaren bratovom izdajom. Naime, on ne samo da se povezao s duždem lancem prisege, već je i dječaćića Stjepana, veoma draga svog potomka, povjerio kao taoca (Rački, 1877: 427).

iznenaditi jer je to bila potvrda saveza. Nakon što su mu se uspješno predali stanovnici Splita, Korčule i Lastova, *pietatis amator* krenuo je natrag prema Veneciji obilazeći gradove koji su mu, bez ikakva otpora, prisegnuli na vjernost te je time sebi priskrbio titulu *dux Veneticorum atque Dalmatinorum*. Osim toga, u Kronici postoji podatak o Petrovim kćerima „(...) quarum prima Hicelam nomine Stefano Sclavorum regis filio (...)“.²²³ Iz toga je braka nastala pobočna loza Trpimirovića, tzv. Svetoslavići.²²⁴ Iako izvori daju malo podataka o Stjepanu, autori smatraju, vođeni Dandolovim navodima, da je ugarski dvor pokušao postaviti Stjepana II. na prijestolje, međutim nema potkrijepa za takve informacije.²²⁵ Također, navodno su Arpadovići stvorili novu političku jedinicu, tzv. banat ili dukat slavonski koji je očito bio namijenjen Svetoslavićima te će igrati bitnu ulogu u daljnjem razvitku događaja.²²⁶

12.2. Krešimir III. i Stjepan II.

Petra II. Orseola na mjestu dužda naslijedio je njegov sin Oton koji je htio potvrditi prisegu vjernosti od priobalnih gradova, međutim nije stigao dalje od Raba. Godine 1026. obitelj Orseolo istjerana je iz Venecije, što je potaknulo Krešimira III. da pokuša zavladata gradovima koji su položili prisegu vjernosti. Vjerojatno je Krešimir očekivao da bizantski car neće reagirati, no nakon što je Gornju Dalmaciju izdvojio kao zasebnu temu sa sjedištem u Dubrovniku, Bazilije II. poslao je na Krešimira langobardskog katepana Bazilija Bojoana.²²⁷ Iz dviju različitih kronika, koje Krešimirovo ime donose u novom obliku, doznaje se da je 1024. „(...) transfretavit Bugiano in Chorvatia, et comprehendit ipsam patrocissam uxorem Cismigi, et direxit illam Constantinopolim.“²²⁸ Osim nje, u Konstantinopol je poslao i njena sina. Krešimir je, prema Budakovim tvrdnjama, uspio u svojim namjerama uz pomoć ugarskog dvora koji su preko ugarsko-venetskih bračnih veza, točnije Arpadovića s Orseolima, možda htjeli potaknuti da se istočnojadranski gradovi pobune protiv nove patricijske obitelji u Veneciji.²²⁹ Oko 1030. Krešimira III. je navodno naslijedio njegov sin Stjepan II. koji se oženio Hicelom. Pretpostavlja se da mu je u tome pomogao ugarski dvor, ali nema potkrijepa za takve informacije.²³⁰ Također, navodno su Arpadovići stvorili novu

²²³ Od kojih se prva Hicela ujediniila u častan brak sa sinom kralja Slavena po imenu Stjepan (Rački, 1877: 430).

²²⁴ Klaić, 1975: 332-333.

²²⁵ Klaić, 1975: 333 prema Šišić, 1914: 484.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Budak, 1994: 39-40. Podjela Dalmacije na Gornju (*Superior*) i Donju (*Inferior*) javlja se u izvorima tijekom X. stoljeća. Biskupije u Gornjoj Dalmaciji bile su od 732. pripojene dračkoj arhiepiskopiji sve do Samuilovih osvajanja (Klaić, 1975: 334-335).

²²⁸ Bojoan prešao u Hrvatsku, zatočio samu gospodaricu, suprugu Krešimira te je poslao u Konstantinopol (Rački, 1877: 434).

²²⁹ Budak, 1994: 39.

²³⁰ Klaić, 1975: 333 prema Šišić, 1914: 484.

političku jedinicu, tzv. banat ili dukat slavonski koji je očito bio namijenjen Svetoslavićima.²³¹ Stjepan je iza sebe ostavio dva sina, Krešimira i Gojslava o kojima je riječ u nastavku rada.

13. PETAR KREŠIMIR IV. (1058. – 1074.)

Razdoblje sljedećega hrvatskog kralja započelo je tipičnim srednjovjekovnim dinastičkim nasiljem. Unatoč tomu, radi se o jednom od najvažnijih hrvatskih kraljeva čije je vrijeme izrazito dobro dokumentirano, ponajprije diplomatskom građom, i to ispravama koje je sam dao sastaviti ili je spomenut u nekim drugim ispravama. Također se spominje u papinskoj poslanici i nalogima papinskih poslanika. Riječ je o Petru Krešimiru IV., a pretpostavlja se da je naslijedio svog oca na hrvatskom prijestolju oko 1058. godine. Uspoređujući broj izvora sa spomenima prethodnih vladara, koji istraživaču daju veliku mogućnost pretpostavki koje se na kraju ne mogu sa sigurnošću potkrijepiti dokazima, može se reći da izvori o ovome kralju predstavljaju izuzetak. Ovaj dio rada ukratko će predstaviti najbitnije točke njegove vladavine uz popratne citate iz isprava u kojima se mogu uočiti elementi oblikovanja identiteta. Posebno poglavlje promatra vanjskopolitičke prilike uoči i tijekom vladavine te objašnjava način na koji one utječu na razvoj Krešimirova kraljevstva.

Obavijest o Petru Krešimiru IV. nalazi se u Korčulanskom kodeksu koji potječe iz XII. st., a sadrži dijelove određenih tekstova. U jednom od tekstova zapisano je da je „Alexander II (...) audiuit de Cressimiro Chroatorum principe, quod dolo necari fecisset Goisslaum fratrem suum, misso apocrisario Mainardo religiosum scilicet virum, qui sua sagacitate, si ita res haberetur, inquireret. Qui veniens satisfactionem accepit ab eo, iurans cum duodecim suis iuppanis non se teneri illo crimine. Ipse autem reconcillatus iterum adeptus est principatus illius terre a parte sancti Petri apostoli.“²³²

Ovdje valja obratiti pažnju na papina poslanika i pravnu terminologiju. Očito se papinstvo tijekom XI. st. dovoljno uzdiglo da je steklo pravo miješati se u politička zbivanja. Znanstvenici su te navode tumačili na različite načine, a u radu se iznosi Margetićevo mišljenje koji je objasnio pravne srednjovjekovne termine.²³³ Budući da je prema Margetiću

²³¹ Ibid.

²³² Aleksandar II. čuo o Krešimiru, vladaru Hrvata, da je prijevarom ubio svog brata Gojslava, zbog toga je poslao poklisara Majnarda, pobožnoga, dakako, čovjeka koji je trebao svojim oštroumljem ispitati je li se to tako dogodilo. Kada je došao, dobio je od njega (Krešimira) opravdanje, zaklinjući se sa svojih dvanaest župana, da nije dijelom tog zločina. Zatim je sam, pomiren, opet dobio vlast te zemlje od svetoga Petra apostola (Margetić, 2000: 73 prema Foretić, 1956: 23-44).

²³³ Prema Foretiću, navodi su bili nejasni zbog toga što su se mogli dvosmisleno shvatiti. Prema njemu, Petar Krešimir je prisegnuo da neće „ustrajati u grijehu“ ili je prisegnuo da nije dio ubojstva. Takva je prisega,

vijest u potpunosti pouzdana, zanima ga kakvo je pravo primijenio papin poslanik prilikom suđenja hrvatskom vladaru, odnosno je li se radilo o starome hrvatskom pravu ili modificiranu rimskom pravu ili o nekome trećem pravnom sustavu. Prema germanskome i slavenskom pravu, optuženik je prisegnuo zajedno s dvanaesticom prisežnika, što navodi na zaključak da se prema spomenutom pravu sudilo Petru Krešimiru.²³⁴ Uspoređujući srednjovjekovne pravne spise, ponajviše iz *Liber Papiensis*, koji su nastali u otprilike isto vrijeme kada je Petar Krešimir zauzeo prijestolje, Margetić istražuje termin *dolo*. Zaključuje da u drugim pravnim spisima, zbog čije se vremenske i prostorne blizine srednjovjekovnoj hrvatskoj državi treba očekivati sličan pravni sustav, taj termin označava nešto „bezrazložno i neopravdano“.²³⁵ Stoga, papin poslanik nije došao istražiti potvrdu ubojstva jer se ono svakako dogodilo, već je htio doznati način, odnosno je li ono bilo *dolo* ili ne. Petar Krešimir mogao je tvrditi što želi na takvu optužbu, a ishod suđenja bio je unaprijed utvrđen, što je uvelike pomoglo hrvatskom vladaru. On je zbog optužbe ostao bez kraljevske titule, ali je prisegom ponovno bio jednako tituliran i to od papinstva, čijem se utjecaju bilo teško oduprijeti, osobito tijekom XI. st., što će se posebno vidjeti u Krešimirovu odnosu s Crkvom. Njegova je prisega imala dodatnu težinu i potvrdu zbog prisege dvanaestorice župana.²³⁶

13.1. Vanjskopolitičke prilike i crkvena reforma

Svjetovna vlast sve se više uplitala u crkvene poslove, smatrajući da ima pravo utjecati na izbor biskupa. U napetosti između crkvene i svjetovne vlasti uključuju se i Normani, odnosno novopridošlice protiv kojih je papa Leon IX. (1049. – 1054.) tražio saveznika. Na taj je poziv „upomoć“ rimsko-njemački car Henrik III. (1046. – 1056.) ostao ravnodušan te se više zadovoljio činjenicom da se uz njegovu podršku izmijenilo nekoliko papa koji su bili pristaše clunyjevske reforme.²³⁷ Valja shvatiti da odnos papinstva i cara više nije onakav kakav je bio u vrijeme Karolinga, koji su papi pomogli u suzbijanju Langobarda. Također,

svakako, doprinijela izmirenju pape i hrvatskoga kralja koji je dobro surađivao s Crkvom. Dvanaestorica župana možda su bili predstavnici, tj. poglavari dvanaest hrvatskih plemena. Barada je ponudio drugi prijevod ablativa *dolo*. Tvrdi da je Krešimir prijevarom ubio brata Gojslava. S obzirom na čin ubojstva, prema Baradi, Krešimir je bio možda izopćen, ali nakon zakletve je *reconciliatus*, pa je time ponovno dobio naslov hrvatskog vladara. (Margetić, 2000: 73 prema Barada, 1957: 186; Foretić, 1956: 23-44).

²³⁴ Razumno bi bilo pretpostaviti da je, dolazeći u susjednu državnu tvorevinu, papin poslanik sudio prema pravu koje je karakteristično za taj teritorij i zajednicu. Promatrajući srednjovjekovno rimsko pravo, optuženik se mogao osloboditi optužbe, ako nisu postojali dokazi, tzv. prisegom očišćenja koju je sam polagao (Margetić, 2000: 74-75).

²³⁵ To je ubojstvo koje pravni sustav ne odobrava ili tzv. *ex levi causa* ili *sine causa*. „Dolozno“ ubojstvo označava da je netko, tko nije smio organizirati ubojstvo, ipak to učinio te je takva optužba bila usmjerena protiv Petra Krešimira (Margetić, 2000: 83-84).

²³⁶ Margetić, 2000: 84.

²³⁷ Pripadnici samostana Cluny promovirali su povećanje istinske pobožnosti, zatim su zagovarali celibat, potpuno produhovljenje Crkve i provođenje kanonskog prava (Pirenne, 2005: 74).

uplitanje svjetovne vlasti u crkvene prilike upravo je ono što je Crkvu dovelo u sukob s Carstvom.

Papa se s istom molbom obratio bizantskom caru Konstantinu IX. Monomahu (1042. – 1054.) koji nije mogao adekvatno reagirati zbog napada novih naroda na Bizantsko Carstvo.²³⁸ Nasuprot Leonu IX. stajao je jednako ambiciozan patrijarh u Konstantinopolu po imenu Mihajlo Celularije.²³⁹ U njihovoj pozadini stoji želja za primatom u kršćanstvu, što je otvorila liturgijska pitanja koja su potjecala još iz vremena Focija, zbog čega suradnja Rima i Konstantinopola u borbi protiv Normana nije bila moguća.²⁴⁰ Upravo su ta pitanja bila povod onomu što povijest poznaje kao veliki crkveni raskol, 1054. godine, kada se Crkva trajno podijelila na Istočnu i Zapadnu.²⁴¹ U godinama nakon raskola, uz Hildebrandovu pomoć, na mjesto pape došao je Nikola II. za čijeg je pontifikata, točnije 1059. godine, održan Lateranski koncil koji je definirao zabranu braka za svećenike (nikolaitizam) i simonije za svećenstvo (kupovanje crkvenih položaja) te odredio da papu bira zbor kardinala. Stoga, u godinama koje su uslijedile nakon raskola, pape su ustrajali u tzv. borbi za investituru.²⁴² U borbi za investituru posebno se istaknuo Hildebrand, odnosno papa Grgur VII. (1073. – 1085.) čiji će vazali postati i Normani.²⁴³ U tom kontekstu treba promatrati i dolazak papina poklisara Majnarda na područje Hrvatskog Kraljevstva. Majnard je predvodio splitski crkveni sabor koji je trebao potvrditi odluke Lateranskog koncila. Osim predviđenih odluka, jedna se ticala „slavenskih“ svećenika koji su mogli obavljati bogoslužje samo ako bi naučili latinski jezik.²⁴⁴ S obzirom na broj sačuvanih darovnica upućenim samostanima, čini se da je Petar Krešimir bio branitelj crkvene reforme, što se može vidjeti u nastavku rada.

13.2. Značaj vladarskih isprava

Isprave Petra Krešimira važne su zbog proučavanja jezičnih promjena u latinitetu, zatim zbog antroponomastičkih i genealoških osobina te zbog proučavanja toponima.²⁴⁵ Osim toga, pružaju određene povijesne podatke. Što se tiče sadržaja isprava, vidljivo je da je Petar Krešimir darivao benediktinske samostane ili je potvrđivao darovnice svojih predaka koje

²³⁸ Na mjesto Arapa stigli su Turci Seldžuci, a umjesto Bugara i Rusa pojavili su se stepski narodi Pečenezi, Uzi i Kumani (Ostrogorski, 2006: 194-195).

²³⁹ Ostrogorski, 2006: 194-195.

²⁴⁰ Pitanja su se ticala dvostrukog proizlaženja Duha Svetoga, subotnjeg posta, zabrane svećeničkog braka, upotrebe kvasnog odnosno beskvasnog kruha (Ostrogorski, 2006: 194-195).

²⁴¹ Ostrogorski 194-195.

²⁴² Njihove mjere u provođenju borbe za investituru i nisu bile u skladu s crkvenim načelima (Pirenne, 2005: 79).

²⁴³ Klaić, 1975: 365.

²⁴⁴ CD I: 94-96.

²⁴⁵ Više v. Bralić, 2010; Kolar, 2022.

uglavnom nisu sačuvane.²⁴⁶ Ovaj dio rada citira određene dijelove isprava uz povijesni komentar. Osim navedene uloge, iz isprava se može vidjeti da je Petar Krešimir prodavao nekretnine i bio sudac, što u potpunosti odgovara ulogama srednjovjekovnog vladara u kojemu se objedinjuje čitav niz funkcija. Osim toga, u ispravama su navedena mjesta njihova izdanja, što navodi Gračanina na pomisao da su kraljevi omiljeni gradovi bili Nin, Biograd i Šibenik.²⁴⁷

U povelji samostana Sv. Petra na Rabu spominje se „(...) Crouatia Dalmatieque regnum domino gubernante Petro.“²⁴⁸ To je prvi put da se spominje kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije u cjelini u nekome diplomatskom dokumentu.²⁴⁹ Nakon toga, iste godine, odnosno 1060., datirana je isprava koja postoji u više prijepisa, a riječ je o darovnici kojom Petar Krešimir daruje neke privilegije i otok Žirje samostanu sv. Ivana u Biogradu. Konkretnije: „(...) uesterque monasterii sit absolutus ab omni fiscali tributo, excepto, quod gratia karitatis in sollempnitate eiusdem ecclesie episcopo loci ipsius agnus unus et ampulla uini largiens tribuatur.“²⁵⁰ Ovo je obećano pred Majnardom, istim poslanikom koji je sudio Krešimiru za dolozno ubojstvo. Osim nekoliko župana, u povelji se spominje i ban Gojčo.²⁵¹ U drugoj verziji ove darovnice, Krešimir navodi da je „(...) Stephani regis filius, diuina fauente clemencia rex Dalmacie Chroacieque (...)“²⁵² Kraljevska vladarska titula jedan je od najvažnijih elemenata u ovoj ispravi.²⁵³

Osim samostana sv. Ivana, Petar Krešimir potvrdio je darivanja svojih predaka samostanu sv. Krševana u Zadru.²⁵⁴ Jedna od isprava navodi: „Ego Cresimir, qui alio nomine uocor Petrus, Chroatorum rex Dalmatinorumque, notifico omnibus, quod iustum mihi uidetur, ut statusa parentum meorum antiquorum non cassentur macime illa, que ad salutem eorum pertinent animarum.“²⁵⁵

²⁴⁶ Petar Krešimir podupirao je samostane Sv. Ivana Evanđelista i Sv. Tome u Biogradu, zatim Sv. Marije i Sv. Krševana u Zadru, Sv. Petra na Rabu i Sv. Stjepana u Splitu.

²⁴⁷ Gračanin, 2019: 58-59.

²⁴⁸ Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije kojim upravlja gospodin Petar (CD I: 85-86).

²⁴⁹ Kralj je potvrdio osnutak samostana novom poveljom iz 1070. godine (CD I: 114-115).

²⁵⁰ Vaš je samostan oslobođen svih poreznih davanja, osim što će se zbog milosti uoči blagdana predati po jedno janje i bocu vina biskupu iste crkve (CD I: 88).

²⁵¹ Neki autori su bana poistovjećivali s Krešimirovim bratom Gojslavom, ali je takvo mišljenje odbačeno (Barada, 1957: 199-200; Klaić, 1975: 352). Također, u izvorima nije definirano kojim je područjem ban upravljao, ali se može pretpostaviti, po uzoru na ranije navode, da je riječ o području Like, Gacke i Krbave.

²⁵² Sin kralja Stjepana, milošću Božjom kralj Dalmacije i Hrvatske (CD I: 89).

²⁵³ Krešimirova titula uključuje *rex* i dvije teritorijalne, tj. političke cjeline. Osim toga, kako Gračanin navodi, u Krešimirovo vrijeme dogodio se prijelaz s etničkoga na teritorijalno načelo u kraljevskoj tituli (Gračanin, 2020: 55).

²⁵⁴ Sačuvane su dvije isprave, jedna je iz 1066./67., a druga iz 1069. godine.

²⁵⁵ Ja, Krešimir, koji se drugim imenom zovem Petar, kralj Hrvata i Dalmatinaca, objavljujem svima, da mi se čini pravednim, da se ne krše zakoni mojih starijih predaka, a ponajviše oni koji se odnose na spasenje njihovih duša (CD I: 105).

„Comperimus namque in gestis proavi nostri Cresimiri maioris, quod pro remedio anime sue tradidisse monasterio sancti Chrisogoni territorium aliquod in loco, qui dicitur Hyculus, a quercu, que stat supra uallem Raiosam, usque ad stafilum, qui hac de causa situs est in treuio, quod est contra Sablatam, perpetuo posidendum, quod tutum possessoribus suis mansit tempore ipsius et filii eius Dirzislai et eorum potentibus banis, uidelicet Pribyne et Godemiri, et temporibus Suataslao et eius fratrum, silicet Cresimiri et Goyslai, et filii eius regi Stephani, patris mei, fauentibus nobilibus banis, eorum qui fuere temporibus; hi sunt: Varda, Bostrenhe et Stephanus Prasca. Unde sancimus eorum sancciones a nobis roboratas perpetuo permanere.“²⁵⁶

(Otkrili smo, naime, u djelima našeg pradjeda Krešimira Starijeg da je za spas svoje duše predao samostanu sv. Kršavana neko zemljišta na mjestu koje se zove Diklo, od hrasta koji stoji iznad Bijesne doline, sve do kamena međaša koji zbog toga postavljen na tropuću, koje je nasuprot Zablaća, u trajan posjed koji je ostao siguran svojim posjednicima za vrijeme njega i njegova sina Držislava i njihovih moćnih banova, Pribine i Godemira, kao i za vrijeme Svetoslava i njegove braće, dakako Krešimira i Gojzlava i njegova sina, kralja Stjepana, moga oca, za vrijeme plemenito naklonjenih banova koji su postojali u njegovo vrijeme, a oni su: Gvarda, Božeteh i Stjepan Praska. Stoga, određujemo da njihove odredbe, osnažene od nas, trajno ostanu na snazi.)

Nadalje, iz ove potvrdnice može se uočiti red nasljeđivanja od Mihaela Krešimira II. sve do Petra Krešimira IV. Također, pomoću ove potvrdnice moguće je zaključiti sadržaje starijih darovnica ili potvrdnica koje nisu sačuvane. Petar Krešimir jasno pokazuje da je itekako svjestan svojih predaka, ali i njihovih titula koje je naslijedio što ga čini „čuvarom dinastičkog pamćenja“²⁵⁷ te uvelike doprinosi oblikovanju njegova identiteta.

Osim potvrdnice Petar Krešimir daruje samostanu sv. Krševana otok Maun, što je vidljivo iz isprave datirane u 1069. godinu. Hrvatski kralj proširio je svoju vlast na more, stoga upravo ova isprava označava prekretnicu u vladarskim ispravama i vlasti hrvatskog kralja: „Igitur quia deus omnipotens terra marique nostrum prolongauit regnum, decreuimus et promcto animo stabiliuimus monasterium sanctissimi Grisogoni martiris, cuius uenerabile corpus infra eiusdem ciuitatis menia requiescit, prediis atque possessionibus honorare.“²⁵⁸ More i kopno sjedinjeni su u jednoj osobi, što svjedoči o stabilnosti države, ali i teritorijalnoj politici. Političko širenje prema istočnojadranskoj obali koje je započeto još od Trpimira, ostvareno je za Petra Krešimira i njegova nasljednika.²⁵⁹ U tom kontekstu valja promatrati osnutke novih obalnih gradova kao što je Šibenik, ali i Krešimirovo pokroviteljstvo za izgradnju benediktinskih samostana čime kralj iskazuje svoj utjecaj i vlast. Konkretni navodi koji se tiču darivanja: „(...) donamus tibi beatissimo Grisogono, martiri glorioso, et per te domino Petro, tue sancte aule digno sabbati, nostram propriam insulam in nostro Dalmatico

²⁵⁶ CD I: 105-106.

²⁵⁷ Gračanin, 2019: 58.

²⁵⁸ Dakle, budući da je svemogući Bog proširio naše kraljevstvo na kopno i more, odlučili smo spremnom dušom i učvrstili smo da samostan presvetog mučenika Krševana, čije časno tijelo počiva pod zidinama istog grada, počastiti posjedima (CD I: 113).

²⁵⁹ Raukar, 1997: 49.

mari sitam, que uocatur Mauni, cui ex orientali parte adiacet insula (...).²⁶⁰ Od genealoških podataka, u darovnici se spominje djed Krešimir i otac Stjepan.²⁶¹

Historiografija je, poput ostalih događaja u hrvatskoj povijesti, tumačila Krešimirov autoritet nad morem na različite načine. Rački misli da je Krešimir zavladao Dalmacijom uz pristanak bizantskog cara. Margetić smatra da je *regnum Croatiae et Dalmatiae* kao politički pojam proizašao iz suradnje papinstva i težnje hrvatskog kralja da proširi svoj utjecaj na obalne gradove.²⁶² Ančić je, analizirajući odnos Bizanta i hrvatskog vladara tijekom X. i XI. st. na području grada Zadra, zaključio da se, uspostavom vlasti u Zadru, hrvatski kralj oslanjao na lokalnu oligarhiju, koju naziva „potomcima priora Andrije“. Samostani i crkve bili su čvorišta lokalnih oligarhija, a kralj se nameće kao njihov patron i na taj način osigurava kapital. On je to mogao učiniti jer bizantski car nije više mogao financijski poduprijeti sustav putem kojega je uspostavljao kontrolu nad strateškim točkama, među kojima je bio i Zadar, a koje su vodile prema Veneciji, gdje su patricijske obitelji ojačale i preuzele kontrolu nad razmjenom dobara.²⁶³ Također valja napomenuti da je posjed najčešći dar u darovnici tijekom srednjeg vijeka, a on ujedno čini i okosnicu bogatstva.²⁶⁴

Osim rasprave o autentičnosti isprava, znanost je raspravljala o odnosu opatice Čike i Petra Krešimira. Naime, Čika je ostala udovica, nakon čega se odlučila povući u samostan sv. Marije u Zadru koji je sama osnovala. Redovništvo joj je pomoglo u očuvanju materijalne baštine koju je stekla u braku i nakon njega. Dakle, osim muškog samostana sv. Krševana, Petar Krešimir daruje Sv. Mariju nekim posjedima te je uzima pod svoju zaštitu. Iako je isprava o kraljevskoj zaštiti falsifikat, u njoj stoji da je Krešimir „(...) filius Stephani regis (...)“,²⁶⁵ a spominje se i Čika, koju Krešimir oslovljava sa „(...) soror mea (...)“.²⁶⁶ Te navode valja shvatiti u prenesenom značenju, odnosno u duhovnom smislu, iako je starija historiografija doista smatrala da su Petar Krešimir i Čika u srodstvu.²⁶⁷

²⁶⁰ Darujemo tebi, preblaženi Krševane, slavni mučeniče, a preko tebe gospodinu Petru, dostojnom opatu tvoje svete aule, naš vlastiti otok smješten u našem dalmatinskom moru, koji se zove Maun, kojemu otok leži s istočne strane (...)“ (CD I: 113-114).

²⁶¹ „(...) aui mei beate memorie Cresimiri egis patrisque mei regis Stephani in Elisio campo feliciter quiescentis (...)“ (CD I: 113).

²⁶² Margetić, 2000: 89-92.

²⁶³ Ančić, 2020: 13-52.

²⁶⁴ Darivanjem tolikih posjeda vladari su slabili svoj položaj u seniorsko-vazalnom odnosu, pogotovo ako su posjed darovali kao beneficij, tj. u punom vlasništvu bez ikakvih obveza. Posjedi su pojedincima omogućili da se osamostale i napreduju u raznim javnim službama koje su uključivale županske, kaštelanske i satničke časti koje su postale nasljedne (Gračanin, 2019: 57-58).

²⁶⁵ Sin kralja Stjepana (CD I: 102).

²⁶⁶ Sestra moja (CD I: 102).

²⁶⁷ Krvno srodstvo Petra Krešimira i Čike dogodilo bi se da se njena majka Vekenega preudala za hrvatskog kralja nakon što joj je preminuo prvi muž Dujam, Čikin otac. Ipak ne treba zaboraviti na srodstvo preko djedova Madija i Krešimira III. (Gračanin, 2019: 56).

13.3. Nestanak kralja

Petar Krešimir IV. posljednji se put spominje u ispravi koja je datirana u 1073. godinu. Iako je starija historiografija smatrala da je umro prirodnom smrću, ipak se prihvatilo mišljenje da je neimenovani hrvatski kralj u ispravi nadbiskupa i papinskog poslanika Girarda Sipontskog zapravo Petar Krešimir.²⁶⁸

Isprava započinje datacijom: „In anno MLXXV ab incarnatione domini nostri Iesu Christi, mense nouembris, ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae cepit.“²⁶⁹ Amiko je bio normanski vojskovođa koji je krenuo ratovati po istočnojadranskoj obali. Postoje pretpostavke da je normanski vojskovođa sklopio savez s dalmatinskim gradovima. Također, neki tvrde da je papa Grgur VII. poticao Normane na takvu ekspediciju zato što mu je zasmetala Krešimirova neovisnost. Na kraju, određeni autori tvrde da je Amiko krenuo na istočnojadransku obalu uz odobrenje Bizanta.²⁷⁰ Međutim, nijedna tvrdnja ne određuje okolnosti u kojima je nestao hrvatski kralj. Vjerojatno je Amiko, uz nečije pokroviteljstvo, započeo ekspediciju prema priobalnim gradovima, ali bez znanja Roberta Guiscarda (1015. – 1085.) koji mu je bio nadređeni. Gračanin pretpostavlja da su se možda priobalni gradovi odlučili na takav potez jer im je Petar Krešimir možda ugrozio autonomiju.²⁷¹ Takve bi pretpostavke odgovarale ranije iznesenu Ančičevu mišljenju. Prema drugoj pretpostavci, Gračanin tvrdi da radije treba pomišljati na dvorski prevrat, odnosno na činjenicu da je hrvatskim kraljem postao ban Zvonimir, iz čije strukture dvora zaključuje da su Krešimirovi službenici bili smijenjeni.²⁷² U okolnostima Krešimirove odsutnosti postavlja se pitanje tko će ga naslijediti. DMITAR Zvonimir bio je slavonski ban koji je stekao vojnu i političku moć te se uspio nametnuti kao novi vladar, dok je Stjepan, nećak „nestalog kralja“, sklonjen u samostan sv. Stjepana pod borovima u Splitu.²⁷³

14. DMITAR ZVONIMIR (1075. – 1089.)

Zvonimirovo je podrijetlo nepoznato, ali se smatra da potječe iz pobočne loze Trpimirovića, odnosno Svetoslavića. Spominje se u privatnoj ispravi iz 1070. godine kao ban za vrijeme Petra Krešimira IV.: „Croatie rege Cresimiro, bano Suinnimir“,²⁷⁴ što ga čini još

²⁶⁸ Klaić, 1899: 111; Smičiklas, 1882: 250; Šišić, 1925: 536.

²⁶⁹ U godini 1075. od utjelovljenja našega Gospodina Isusa Krista, tijekom mjeseca studenoga, kada je vojvoda Amiko zarobio kralja Hrvatske (CD I: 136).

²⁷⁰ Budak, 2018: 232; Klaić, 1975: 383; Margetić, 1987: 82-83.

²⁷¹ Gračanin, 2019: 65-67.

²⁷² Gračanin, 2019: 67.

²⁷³ Gračanin, 2019: 67.

²⁷⁴ CD I: 121.

jednim poznatim banom za vladavine Petra Krešimira. Zvonimir je još jedan hrvatski vladar čija je vlast popraćena diplomatskom građom. Ako je bio iz loze Svetoslavića, zacijelo je od Arpadovića dobio na upravljanje slavonski dukat.²⁷⁵ Budući da Petar Krešimir nije imao muškog nasljednika, trebao ga je naslijediti nećak Stjepan, međutim Zvonimir se, uz pomoć ugarskoga dvora, nametnuo kao novi vladar. Njegove veze s ugarskim dvorom bile su ojačane brakom s ugarskom princezom. Njegova supruga bila je Jelena Lijepa koja je bila kći ugarskoga kralja Bele I. (1060. – 1063.) i sestra Ladislava Arpadovića (1077. – 1095.).²⁷⁶

Zvonimir je legitimnost vlasti dobio od pape Grgura VII. koji je na taj način ostvario crkvenu reformu na hrvatskim prostorima. Zvonimirova obećanja prilikom krunidbe ovjekovječene su u ispravi u tzv. „Zvonimirovoj zavjernici“. Godine 1075. Grgur VII. poslao je poslanika Gebizona koji je u solinskoj bazilici sv. Petra i Mojsija okrunio Zvonimira i time mu potvrdio naslov kralja Hrvatske i Dalmacije.²⁷⁷ Također, poslanik je to mogao učiniti nakon što su narod i kler jednoglasno izabrali Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije. Takva ceremonija izbora i krunidbe slijedi rimski protokol koji se sačuvao u Bizantskom Carstvu.²⁷⁸ U jednom dijelu zavjernice navedeno je:

„Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, dei gratia Chroatie Dalmatieque dux a te, domine Gebizo, ex apostolice sedis legatione domini nostri pape Gregorii potestatem optinens in Salonitana basilica sancti Petri sinodali et concordia totius cleri et populi electione de Chroatorum Dalmatinorumque regni regimine per uexillum, ense, sceptrum et coronam inuestitus atque constitutus rex, tibi deuoueo, spondeo et polliceor me incommutabiliter completurum omnis, que mihi tua reuerenda iniungit sanctitas (...) Ego, inquam, Demetrius, qui et Suinimir, dei gratia et apostolice sedis dono rex ab hac hora in antea, sancto P. Et domino meo pape Gregorio suisque successoribus canonice intransibus ero fidelis.“²⁷⁹

(Ja, Demetrije, koji se zovem i Zvonimir, milošću Božjom knez Hrvatske i Dalmacije od tebe, gospodine Gebizone, poslanstvom iz apostolske stolice našega gospodina pape Grgura, želeći vlast u salonitanskoj bazilici sv. Petra sinodalnim i složnim izborom čitava klera i naroda o vlasti kraljevstva Hrvata i Dalmatinaca putem zastave, mača, žezla i krune²⁸⁰ pokriven i postavljen za kralja, tebi se zavjetujem, svečano jamčim i obećajem da ću nepromjenjivo opskrbiti sve, što mi tvoja svetost nalaže poštovati... Ja, kažem, Demetrije, koj (sam) i Zvonimir, kralj milošću Božjom i darom apostolske stolice od ovog časa i prije, bit ću vjeran svetom Petru i gospodinu svom papi Grguru i njegovim nasljednicima izabranim kanonski.)

Zvonimir priseže papi na vazalnu vjernost koja se može poistovjetiti s Branimirovom vjernošću prema papi dva stoljeća prije Zvonimira. Također, novi hrvatski kralj obvezao se na plaćanje danka papi te mu je darovao samostan sv. Grgura u Vrani. Osim toga, Zvonimir priseže da će se suprotstaviti prodaji ljudi, čime se jasno reflektiraju crkvene i društvene

²⁷⁵ Budak, 1994: 46.

²⁷⁶ Tijekom svog banovanja, uz pomoć ugarskog kralja Salomona (1063.-1074.) i Gejze uspješno je istjerao Urlika II., podanika njemačkog cara s područja tzv. Marke Dalmatinske u čijem se sastavu nalazio Kvarner, dio Hrvatskog primorje i dio Istre (Budak, 1994: 210).

²⁷⁷ Vjerojatno je iste godine održan crkveni sabor u Splitu, no njegovi zaključci nisu sačuvani, ali autori tvrde da je tada došlo do obnove ninske biskupije koja je ukinuta 928. godine (Raukar, 1997: 45-49).

²⁷⁸ Šanjek, 2008: 11.

²⁷⁹ CD I: 139-140.

²⁸⁰ Papa je Zvonimiru poslao znakove kraljevskog dostojanstva.

prilike njegova doba. Također, kralj je obećao pomoć u suzbijanju simonije, nikolaitizma te je htio spriječiti sklapanje nelegitimnih brakova.²⁸¹ Prema Raukaru, kralj je ovom prisegom pokazao „sposobnost uvažavanja ključnih promjena na europskom prostoru“, a jedna od takvih ključnih promjena predstavljalo je papinstvo.²⁸² Barada tvrdi da je do Zvonimirova krunjenja došlo 8. listopada 1076. kada se slavi dan sv. Demetrija, zbog čega je drugo Zvonimirovo ime bilo Dmitar (Demetar). Takav podatak ide u prilog ispravi koju je kralj izdao u svoje ime dan nakon krunidbe, odnosno 9. listopada, kojom potvrđuje Trpimirovu i Muncimirovu povelju.²⁸³ Da su hrvatski kralj i papa bili povezani vazalnom vjernošću, svjedoči i papina zaštita od istarskog ili kranjskog grofa Vecelina koji je u ime rimsko-njemačkog cara pokušao napasti Zvonimirov teritorij.²⁸⁴

Nadalje, Zvonimir uvelike nastavlja tradiciju svog prethodnika, odnosno potvrđuje i daruje samostane i crkve stoga je sačuvano dvanaest isprava izdanih u njegovo ime. Naravno, ni Petar Krešimir ni Zvonimir ne bi imali spomenuti utjecaj da nisu bili u dobrim odnosima s jednom od ključnih osoba onoga vremena, a to je splitski nadbiskup Lovro. Nadalje, osim uloge mecene, postoji zapis iz arhiva Splitskog kaptola koji prenosi da je Zvonimir obnašao funkciju suca, što ga čini još jednim tipičnim srednjovjekovnim vladarom.²⁸⁵

Jedan od najvažnijih spomenika koji govori o Zvonimirovom darivanju samostana sv. Lucije je Bašćanska ploča koja je pronađena u istoimenoj crkvi u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku. Ploča je pisana glagoljicom i bila je dijelom oltarne pregrade, a nastala je oko 1100. te je, prema spomenutom sadržaju, prije svega pravni i povijesni dokument jer je dijelom darovnice. Osim toga, ona je potvrda da je Zvonimir prvi zajamčeni hrvatski vladar koji je zavladao Kvarnerom i da spomenik na glagoljici sugerira njegovo podupiranje popova glagoljaša.

Između 1081. i 1085. godine Zvonimir je navodno postao saveznikom normanskog kneza Roberta Guiscarda u borbi protiv Bizanta. Bizantski car Aleksije I. Komnen (1081. – 1118.) saveznike je pronašao u Veneciji, čijim stanovnicima nije odgovarala normanska ekspanzija na moru. Venecija je doživjela poraz kod Krfa oko 1084., nakon čega se dužd Dominik Silvije povukao, a već je iduće godine bizantski car novom duždu Vitalu Falieru

²⁸¹ Više v. CD I: 140.

²⁸² Papinstvo je konačno ostvarilo ono što se u radu napominje, a to je politički autoritet, odnosno pravo na ustoličenje vladara i priznavanja posjeda (Raukar, 1997: 49).

²⁸³ Stipišić, 1997: 57-65.

²⁸⁴ CD I: 171.

²⁸⁵ Zvonimir je bio sudac u raspravi između njegova ujaka Streze i veleposjednika Petra Crnog iz Splita koji je podigao svoju zadužbinu u zaleđu. Kralj je presudio u korist svog ujaka (CD I: 166).

dodijelio naslov *dux Dalmatiae* i dao mu na upravu temu Dalmaciju, ali i određene trgovačke povlastice. Iste je godine rat završio nakon što je normanski knez preminuo.²⁸⁶

Zvonimirova je smrt, kao i ona njegova prethodnika, obavijena velom tajne. Budući da je *Ljetopis popa Dukljanina* sačuvan u trima varijantama, odnosno u latinskoj, talijanskoj i hrvatskoj redakciji, svaka od njih donosi nove podatke. Hrvatska redakcija donosi tzv. *Legendu o smrti kralja Zvonimira*. Naime, prema legendi su nevjerni Hrvati nasilno usmrtili Zvonimira na saboru kod „petih crkvi u Kosovi“ pored Knina jer nisu htjeli sudjelovati u križarskoj vojni. Godina 1089. službena je godina smrti kralja Zvonimira, a temelji se na ispravi Stjepana III., nećaka Petra Krešimira. Između ostalog, isprava govori o „nedavno preminulu kralju Zvonimiru“ i ne spominje njegovo ubojstvo. Osim toga, papa Urban II. tek je 1095. pozvao na Prvi križarski rat za oslobođenje Svete zemlje.²⁸⁷

15. NAKON SMRTI „POS LJEDNJEG KRALJA HRVATA“²⁸⁸

Budući da je Zvonimirov sin Radovan preminuo prije svog oca, hrvatsko plemstvo uzdignulo je na položaj kralja Stjepana III., odnosno nećaka Petra Krešimira.²⁸⁹ Iz njegova vremena sačuvano je nekoliko potvrđnica, ali se kralj nije dugo zadržao na prijestolju, stoga postoje pretpostavke da je preminuo oko 1090./91. godine.²⁹⁰ Toma Arhiđakon zapisao je da nakon Zvonimira „non fuit ulterius, qui in regno Chroatorum rite succedere debuisset“,²⁹¹ zbog čega se „cepit itaque inter omnes regni proceres magna discordia suboriri.“²⁹² Međutim, dodaje da je „his temporibus extitit quidam ex magnatibus Sclauonie, qui, cum a suis esset contribulibus multis laccessitus iniuriis multisque dampnis attritus, non sperans se posse aliter tantis resister malis, in Hungariam profectus est.“²⁹³ Prije nego što je Ladislav krenuo proširiti svoj autoritet, u Hrvatskome Kraljevstvu pojavili su se protukraljevi. Jedan od njih je bio

²⁸⁶ Usp. Budak, 1994: 46-47.

²⁸⁷ Bizantski car Aleksije I. Komnen je, prije 1095., uputio pozive Robertu Flandrijskog u borbi protiv Seldžuka i Pečenega. Doista, Robert se odazvao na poziv i položio vazalnu zakletvu, obećavši 500 flamanskih plemića pa se ne treba isključiti pomisao da je Zvonimir doista htio sudjelovati u nekoj vrsti križarskog rata prije nego su ti ratovi službeno započeli (Ostrogorski, 2006: 211).

²⁸⁸ Toma Arhiđakon zapisao je da je Zvonimir „fuit ultimus rex Chroatorum“ (HS, XVI, 16).

²⁸⁹ Zvonimir je imao kćer Klaudiju koja je bila udana za Vinihu, pripadnika plemena Lapčana, ali nije poznato što se s njom dogodilo (Budak, 1994: 48).

²⁹⁰ Goldstein, 1995: 434.

²⁹¹ Nije bilo nikoga, koji bi po propisanom redu trebao naslijediti kraljevstvo Hrvata (HS, XVII, 1).

²⁹² Počela se javljati velika nesloga među čitavim plemstvom kraljevstva (HS, XVII, 2).

²⁹³ U to vrijeme postojao je neki od velikaša Sklavonije koji je, jer je bio povrijeđen mnogim ozljedama od svojih iz plemena i istrošen mnogim daćama, ne nadajući se inače da bi mogao odolijevati tolikim zlima, krenuo (otišao) u Ugarsku (HS, XVII, 3).

Petar Snačić za kojeg se smatra da je bio ban za vrijeme Zvonimira.²⁹⁴ Osim njega, navodno se za kralja proglasio Slavac kojeg je starija historiografija smještala u razdoblje nakon smrti Petra Krešimira.²⁹⁵ Arpadovići su pak preko Jelene Lijepe polagali pravo na hrvatsko prijestolje.

Prema Tomi, neimenovani hrvatski velikaš uspio je nagovoriti ugarskog kralja Ladislava da krene u pohod. Ugarski kralj proširio je svoj autoritet od Drave do tzv. „Željeznih planina“ koje je Gunjača smjestio na planinu Kapelu.²⁹⁶ No ovdje se trebao zaustaviti jer su u Ugarsku provalili Kumani, a kraljev nećak Almoš određen je za novog kralja na hrvatskom teritoriju.²⁹⁷ Između 1091. i 1095. Arpadovići su osnovali Zagrebačku biskupiju i na taj način barem jedan dio hrvatskog prostora crkveno orijentirali prema Ugarskoj.²⁹⁸ Istovremeno su se priobalni gradovi i otoci osamostalili od hrvatske vlasti koja u trenutku bezvlasti nije bila efikasna, ali ne prije nego što su Bizant i Venecija na njih polagali pravo. Također, Basić tvrdi da su Splitsani samostalno pozvali Ladislava na hrvatsko prijestolje, što svjedoči o tome koliko su se interesi gradova razdvajali.²⁹⁹

Novi ugarski kralj Koloman (1095. – 1116.) porazio je kralja Petra Snačića na Gvozdu 1097. godine.³⁰⁰ Između 1101. i 1102. godine ugarski kralj sklopio je prijateljski ugovor s mletačkim duždem Vitalom Michielijem te ga je imenovao za „dužda Hrvatske i

²⁹⁴ U Supetarskom kartularu zapisana su imena banova, a među njima se spominje Petar koji je bio ban za vrijeme Zvonimira. Navodno je bio iz roda Snačića (Budak, 1994: 48).

²⁹⁵ Budak navodi da je Slavac pripadao rodu iz kojeg su potjecali morstici / morjani koji su upravljali neretljanskim otočjem, a granica njegove vlasti bila je rječica Žrnovnica pored Splita (Budak, 1994: 49).

²⁹⁶ „Alpes Ferreae“ (usp. Gunjača, 1978, IV: 99-157).

²⁹⁷ Ladislav je uputio pismu opatu montekasinskog samostana Oderiziju (1087. – 1105.) te spomenuo da je stekao gotovo čitavu Slavoniju (CD I: 197-198). Goldstein tvrdi da korišteni glagoli u pismu isključuju neprijateljsko kraljevo raspoloženje, što znači da je ugarski kralj stigao na hrvatski prostor na poziv hrvatskih plemića. Da se radilo o osvajanju, Ladislav bi u pismu koristio npr. glagol *capere* (Goldstein, 1995: 437-438).

Nije poznato pod čijim je autoritetom bila Slavonija prije Ladislavova pohoda. Neki autori smatraju da je područje između Drave i Gvozda bila ničija zemlja, dok drugi smatraju da je jedna dio Slavonije bio pod ugarskom vlašću već početkom X. st. jer su se na tom području razvile ugarske institucije koje nisu postojale u primorskoj Hrvatskoj – to su županati. Međutim, ugarska vlast nije se istovremeno proširila na svim područjima južno od Drave. Naime, neki su dijelovi pod ugarskom vlašću bili ranije te su kao takvi označavali svojevrsnu pripremu za pohod na ostatak hrvatskog prostora (Više v. Körmendi, 2019: 147-163).

²⁹⁸ Zagrebačka biskupija pripojena je Ostrogonu, a kasnije će biti podvrgnuta kaločko-bačkoj nadbiskupiji. Ladislav je za zagrebačkog biskupa postavio sebi odana čovjeka, čime su prekršene odredbe Lateranskog koncila iz 1059. godine. Međutim, takav čin nije zabrinjavao papu s kojim su Arpadovići s vremena na vrijeme bili u toplo-hladnim odnosima jer se Ladislav opravdao da time želi suzbiti idolopoklonstvo (Goldstein, 1995: 440). Körmendi navodi da je patron Zagrebačke biskupije tijekom cijeloga srednjeg vijeka bio kralj Sveti Stjepan, što se nije moglo dogoditi prije 1083. u vrijeme kada je kanoniziran. Smatra da se osnutak Zagrebačke biskupije dogodio između 1083. i 1091., što je označilo najavu Ladislavova pohoda (Körmendi, 2019: 154).

²⁹⁹ Basić, 2015: 454-456.

³⁰⁰ Ladislav je preminuo 1095., a naslijedio ga je nećak Koloman koji je odmah počeo njegovati dobre odnose s papom Urbanom II. Prema Ugarskoj kronici iz XIII. st., Koloman je poslao vojsku u Dalmaciju koja bi preuzela normansku princezu. No kod Gvozda se vojska sukobila s kraljem Petrom koji je u bitci izgubio život (Goldstein, 1995: 440-446).

Venecija je također željela iskoristiti labavu središnju vlast u Hrvatskoj, pa su prema Goldsteina, neki priobalni gradovi priznavali mletačko vrhovništvo (Goldstein, 1995: 446).

Dalmacije“.³⁰¹ Ne postoje konkretni podaci o tome što se na političkom planu događalo na hrvatskim prostorima sve do Kolomanove krunidbe u Biogradu 1102. godine. Nakon što je hrvatsko plemstvo dočekalo ugarskog kralja, pred njega je postavilo određene uvjete u zamjenu za priznanje hrvatske kraljevske titule. Zahtjevi hrvatske elite predstavljeni su u dokumentu tzv. *Pacta conventa* koji je poznatiji još i kao *Qualiter, Appendicula i Concordia*.³⁰² No on zacijelo ne potječe iz vremena kada je sklopljen, već se smješta u XIV. st. kada su bili aktualni ideološki i društveni obrasci kakvi se spominju u dokumentu.³⁰³ Stoga se isprava ne može koristiti kao vjerodostojan povijesni izvor, ali je do nekakva sporazuma između predstavnika (*comes*) dvanaest hrvatskih plemena i Kolomana očito došlo, unatoč tomu što nije poznata lokacija njegova sklapanja.³⁰⁴ Nadalje, Toma Arhiđakon opisuje kraljev pohod prema Splitu, a zatim po njegovu povratku u Kraljevstvo i prema Trogiru i Zadru. Prema Tomi, građani su novoga kralja primili s velikim počastima, a on im je zauzvrat potvrdio gradske slobode.³⁰⁵ Na umu valja imati da su gradovi bili zasebna središta pa im je Koloman pristupao pojedinačno, odnosno s taktikom i dinamikom različita intenziteta. Posrednikom između kralja i naroda bilo je crkveno osoblje (npr. splitski nadbiskup Krescencije, trogirski biskup Ivan).³⁰⁶

Iako je historiografija raspravljala da je novi, tj. strani vladar oduzeo samostalnost Hrvatskom Kraljevstvu, valja istaknuti da je sudbina Kraljevstva bila predodređena od trenutka kada su Arpadovići započeli polagati pravo na hrvatsko prijestolje i kada je Ladislav isplanirao svoj pohod. Također, polaganje prava na prijestolje od stranog vladara nije bilo neuobičajeno za srednji vijek i kasnija razdoblja. Hrvatsko Kraljevstvo ostalo je zasebnom jedinicom unutar Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva, a koliko su se samostalna prava zaista provodila od ugarskog dvora nije pitanje ovog rada.

16. ZAKLJUČAK

Diplomski rad pokušao je obuhvatiti određena latinska povijesna vrela koja su relevantna za razvoj srednjovjekovne hrvatske države. Pritom se, uz pregled recentnijih znanstvenih doprinosa, pozornost htjela skrenuti na neizostavnu važnost korištenja izvora u

³⁰¹ CD II: 2.

³⁰² CD II: 8-9.

³⁰³ Više v. Ančić, 2013: 155-199.

³⁰⁴ Najprije su predstavnici hrvatskih plemena priznali Kolomanovu kraljevsku titulu, ali ključno je bilo da to učine i priobalni gradovi. Koloman je darivao pojedince unutar gradova, što se očituje u materijalnim ostacima. Prije svega, u zvoniku samostana sv. Marije u Zadru i Kolomanovim novčićima (više od 2.000) u Lepurima (više v. Jakšić, 1998: 269-286).

³⁰⁵ HS, XVII, 6-8.

³⁰⁶ Basić, 2015: 454-456.

historiografskim istraživanjima, s obzirom na to da standardi historiografske objektivnosti ne dopuštaju pretpostavke i zaključke o nekim događajima bez konkretnih dokaza. Bez obzira na to što tema rada obuhvaća kontroverzan dio hrvatske povijesti upravo zbog malog broja izvora koji su fragmentarno „razbacani“, čitajući navode na izvornom latinskom jeziku, mogu se zaključiti neka razmatranja s obzirom na cilj rada.

Prije svega, širenjem franačke vlasti na hrvatske prostore krajem VIII. st. i početkom IX. st., pojavljuju se obavijesti u franačkim analima o slavenskoj eliti. Slaveni su prihvatili franačko vrhovništvo uz uvjet da biraju kneževe iz svoga reda, što je vidljivo u njihovim imenima koje navode franački analisti. Nadalje, teritorij je bio uređen po franačkom tipu uređenja, što se uočava u titulama slavenskih / hrvatskih kneževa kojima ih franački analisti oslovljavaju, ali i u područjima nad kojima imaju autoritet. Osim toga, slavenska se elita trebala pokrstiti po uzoru na svoje pokrovitelje, a tomu svjedoče epigrafski fragmenti na latinskom jeziku pronađeni uz ostatke crkvenih objekata.

S druge strane, razvoj franačke vlasti proturiječio je bizantskom caru čija su se pogranična područja nalazila na obalama Jadranskog mora. Napetosti između ovih dviju sila riješene su na način da je dogovoreno njihovo međusobno priznanje i podjela teritorija, što je u hrvatskoj historiografiji poznatije kao Aachenski mir iz 812. godine. Aachenski mir čini jednu od okosnica rasprava hrvatskih znanstvenika zbog toga što je trajno geopolitički podijelio hrvatsko zaleđe i priobalne gradove te otoke. Ipak, povijesna vrela vrlo se malo osvrću na spomenuti dogovor, već su fokusirana na opis nadmetanja dviju sila u kontroli pograničnih područja različitim sredstvima kao što su tituliranja, vojna pomoć i slično.

Nakon što dvije sile Aachenskog mira više nisu mogle kontrolirati područja pod njihovim vrhovništvom, ulogu „zaštitnika“ odredaba preuzela je Venecija kao bizantski podanik, a uz nju i njemački carevi koji su obnovili carsku vlast u Europi u X. stoljeću. O mletačkim pretenzijama svjedoče mletački kroničari koji iz svoje perspektive pišu o uspjesima svojih duždeva. Takve pretenzije nisu imale značajnijeg uspjeha sve do X. st., ali i njima se suprotstavljaju pojedinci koji su u hrvatskoj povijesti poznatiji kao „hrvatski narodni vladari“, pri čemu valja istaknuti da je riječ o domaćoj dinastiji. Prema navodima povijesnih vrela, hrvatski su se vladari na nekoliko načina približavali vrhovništvu nad područjem koje nije bilo u domeni njihova utjecaja. Ovisno o političkim prilikama u Konstantinopolu i Rimu, pristajali su uz, tada, utjecajnu silu koja će im pomoći u oblikovanju njihove vlasti. Ponekad su dobivali titule (eparh, konzul) od bizantskog cara, a ponekad od papinstva koje je imalo sve veći utjecaj u društvu i politici. O komunikaciji između hrvatskih vladara i papa svjedoče papinska pisma na latinskom jeziku kroz koje je vidljivo da su vladari dobivali crkveni

blagoslov za svoju vlast zbog čega su se mogli povezati s priobalnim gradovima i otocima koji su ostali čuvari kasnoantičkog poretka, odnosno latinske pismenosti, gradskog uređenja i slično. Sačuvana diplomatska građa svjedoči o darivanju crkvenih institucija u priobalnim gradovima različitim privilegijama i posjedima iz čega je vidljivo da je crkveno povezivanje dviju političkih jedinica bilo preduvjet proširenja vlasti hrvatskog vladara sa čime se oblikovao i njegov identitet.

LITERATURA

- Ančić, Mladen. 2020. Opatica Čika i kralj Petar Krešimir IV.: Bizant u susretu s Hrvatskim Kraljevstvom. U: *Abbatissa ingenuitate precipua: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija „95. Obljetnica Samostana benediktinki sv. Marije u Zadru (1066.-2016.)*, ur. Pavuša Vežić, Ivan Josipović, str. 13-52. Zadar: Printera Grupa d.o.o.
- Ančić, Mladen. 2018. The Treaty of Aachen: How many empires? U: *Imperial Spheres and the Adriatic. Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, uredili Mladen Ančić, Jonathan Shepard i Trpimir Vedriš, str. 25-43. London & New York: Routledge.
- Ančić, Mladen. 2017. Zadarska biskupija u okviru Splitske metropolije od 805. do 1154. godine. *Ars Adriatica*, (7), str. 29-46. Dostupno na <https://doi.org/10.15291/ars.1371> (13.08.2022.).
- Ančić, Mladen. 2016. Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske Kneževine. *Starohrvatska prosvjeta*, III (43), str. 217-238. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/224676> (09.01.2023.).
- Ančić, Mladen. 2013. Dva teksta iz sredine 14. stoljeća. Prilog poznavanju „društvenog znanja“ u Hrvatskom kraljevstvu. *Starohrvatska prosvjeta* III (40), str. 155-199. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/164151>.
- Ančić, Mladen. 2002. Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poretku. U: *Hrvatska u doba kneza Branimira*, ur. Batović, Šime, str. 43-65. Zadar: Matica Hrvatska.
- Ančić, Mladen. 2000a. U osvit novog doba Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod. U: *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*, ur. Ante Milošević, str. 70-150. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Ančić, Mladen. 2000b. Vrela. U: *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, ur. Ante Milošević, str. 252-298. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

- Ančić, Mladen. 1999. Imperij na zalasku. Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u IX. stoljeću. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41, str. 1-20. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/94732> (19.08.2022.).
- Ančić, Mladen. 1998. Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara. Hrvati i Karolinško carstvo u prvoj polovici IX. *HAM*, 3, str. 27-41.
- Barada, Miho. 1938. *Dvije naše vladarske isprave: diplomatsko-paleografska studija*. Zagreb: Nadbiskupske tiskare.
- Basić, Ivan. 2015. Sjeverna i srednja Dalmacija u ranom srednjem vijeku. U: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550. – o. 1150.)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus. Zagreb: Matica hrvatska, str. 427-462.
- Beuc, Ivan. 1985. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravno-povijesne studije*. Zagreb: Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom.
- Bralić, Ankica. 2010. *Latinske isprave hrvatskog kralja Petra Krešimira IV., Jezična analiza s diplomatskim osvrtom*. Magistarski rad, Zadar: Odjel za klasičnu filologiju.
- Brković, Milko. 2011. Diplomatička analiza Trpimirova i Muncimirove isprave: U počast Mihe Barade. *Povijesni prilozi* 30 (41), str. 85-129. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/76131> (09.11.2022.).
- Brković, Milko. 2001. Diplomatička analiza papinskih pisama druge polovice IX. stoljeća destinatarima u Hrvatskoj. *Radovi za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, 29-44. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/12171> (17.08.2022.).
- Budak, Neven. 2014. Hrvatska i Bizant u 10. stoljeću. *Tabula* 12, str. 51-63. Dostupno na: <https://doi.org/10.32728/tab.12.2014.05> (01.12.2022.).
- Budak, Neven. Raukar, Tomislav. 2005. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga.
- Budak, Neven. 1999. Was the Cult Of St. Bartholomew a Royal Option in Early Medieval Croatia? U: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways..., Festschrift in Honor of Janos M. Bak*, ur. Balazs Nagy, Marcell Sebok, str. 241-249. Budimpešta: CEU Press.
- Budak, Neven. 1994. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Bulić, Frane. 1901. Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5(1), str. 201-227.
- Burić, Tonči. 1988. Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina. *Starohrvatska prosvjeta* III (18), str. 91-117. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/95500> (13.03.2023.).

- Burić, Tonči. 1983. Kameni namještaj predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca. *Starohrvatska prosvjeta* III (13), str. 147-163
- Delonga, Vedrana. 1996. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Delonga, Vedrana. 1990. Kameni spomenici s Begovače u Biljanima Donjim kod Zadra. *Starohrvatska prosvjeta*. III (20), 85-110. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/95223> (02.08.2022.)
- Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 1, 1967. ur. Marko Kostrenčić. Zagreb: JAZU.
- Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 2. 1904. ur. Tadija Smičiklas. Zagreb: JAZU.
- Le Goff, Jacques. 1998. *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Prevela Gordana V. Popović. Zagreb: Golden marketing.
- Goldstein, Ivo. 2003. *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Goldstein, Ivo. 1995. *Hrvatski srednji vijek*. Zagreb: Novi Liber.
- Goldstein, Ivo. 1992. Bizant na Jadranu. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.
- Goldstein, Ivo. 1985. O Tomislavu i njegovom vremenu. U: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Vol. 18. No. 1, ur. Josip Lučić i dr., 23-55. Zagreb: Štamparski zavod Ognjen Prica.
- Gračanin, Hrvoje. 2020. Petar Krešimir IV. u središtu. *Juraj*, 8, 40-61, Šibenik: Print Centar (Educa d.o.o.)
- Gračanin, Hrvoje. 2018. Lower Pannonia before and after the Treaty of Aachen. U: *Imperial Spheres and the Adriatic. Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, uredili Mladen Ančić, Jonathan Shepard i Trpimir Vedriš, str. 207-224. London & New York: Routledge.
- Gračanin, Hrvoje. 2012. Guduskani/Guduščani – Gačani: promišljanja o etnonimu Gačani i horonimu Gacka u svjetlu ranosrednjovjekovnih narativa i suvremenih historiografskih tumačenja. U: *Gacka u srednjem vijeku*, uredili Hrvoje Gračanin i Željko Holjevac, 49-69. Zagreb & Otočac: Područni centar Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Gospiću.
- Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika, Toma Arhiđakon. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik: Olga Perić. 2003. Split: Književni krug.

- Hrvati i Karolinzi: petnaest godina poslije* (međunarodni znanstveni skup). 2015. Urednik: Ante Milošević. Split: Dalmacijapapir d. o. o.
- Hrvatska u vrijeme kneza Branimira*. 2018. Urednice: Maja Bunčić, Anita Dugonjić. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- Jakšić, Nikola. 1998. Materijalni odrazi Kolomanove vojne u Sjevernoj Dalmaciji. *Povijesni prilozi* 17 (17), str. 269-286. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/107119> (13.01.2023.).
- Jelovina, Dušan. 1999. Starohrvatska crkva Sv. Marte u Bijaćima. *Starohrvatska prosvjeta* III (26), str. 97-107
- Josipović, Ivan. 2012. Prijedlog za čitanje imena kneza Mislava na natpisu s Begovače. *Archaeologia Adriatica*, 6(1), 129-148. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/106608> (08.08.2022.).
- Jurković, Miljenko. 2000. Arhitektura karolinškog doba. U: *Hrvati i Karolinzi*, urednik Ante Milošević, 164-189. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia: Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Katičić, Radoslav. 1993. *Uz početke hrvatskih početaka: filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*. Split: Književni krug.
- Katić, Lovre. 1932. Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira. *Bogoslovna smotra*. 20(4), str. 403-432. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/44134> (11.08.2022.)
- Klaić, Vjekoslav. 1981. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Klaić, Nada. 1975. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Klaić, Nada. 1972. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kolar, Lucija. 2022. *Antroponomastička analiza isprava hrvatskog kralja Petra Krešimira IV.*. Diplomski rad, Sveučilište u Zadru (<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:944356>).
- Körmendi, Tamás. 2019. Pripreme i vojni pohod kralja (svetog) Ladislava I. u Hrvatsku. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 37, str. 147-163. Dostupno na: <https://doi.org/10.21857/yl4okflp09> (12.01.2023.)
- Levak, Maurizio. 2015. Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku. U: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku...* ur. Zrinka Nikolić Jakus, str. 371-396. Zagreb: Matica hrvatska
- Ljetopis popa Dukljanina*. 1950. Komentar: Vladimir Mošin. Prijevod latinske redakcije na hrvatski jezik: Stjepan Mencinger i Vjekoslav Štefanić. Zagreb: Matica hrvatska.

- O'Malley, John William. 2009. *A History of the Popes: From Peter to the Present*. London: Sheed & Ward.
- Margetić, Lujo. 2004. Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara. *Starine* 62 (poseban otisak), str. 1-42.
- Margetić, Lujo. 2000. *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Margetić, Lujo. 1994. Historia Salonitana i Historia Salonitana maior: neka pitanja. *Historijski zbornik* 47(1), str. 1-36.
- Matijević Sokol, Mirjana. 2010a. 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*. 25, str. 9-19.
- Matijević Sokol, Mirjana. Sokol, Vladimir. 2010b. Quedam Helena regina... *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. 43(1), 415-431. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/74588> (21.11.2022.)
- Matijević Sokol, Mirjana. 2009. Natpis kneza Muncimira u kontekstu ranosrednjovjekovne epigrafije. *Zbornik o Luji Marunu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.-2007.)*, Skradin – Knin, 7.-8. prosinca 2007., Šibenik – Zadar – Zagreb: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“ Šibenik, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Institut za arheologiju Zagreb, Sveučilište z Zadru Odjel za arheologiju, 149-158.
- Matijević Sokol, Mirjana. 1997. Latinski natpisi. U: *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost*, sv. I., ur. Supićić, Ivan, 239-256.
- Matijević Sokol, Mirjana. 1992. Starohrvatski Solin u kronici Tome Arhiđakona. *VAHD* 85, str. 83-90.
- Matijević Sokol, Mirjana. 1990. Pisma. U: *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII*. Split: Književni krug.
- McKitterick, Rosamond. 1983. *The Frankish Kingdoms under the Carolingians, 751 – 987*. London & New York: Longman.
- Milošević, Ante. 2002. *Crkva sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*. Ostalo
- Nikolić, Zrinka. 2005. Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 23, 1-24. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/7444> (15.12.2022.)

- Nikolić, Zrinka. 2003. *Rođaci i bližnji. Dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ortalli, Gherardo. 2004. Petar II. Orseolo – Dux Veneticorum et Dalmaticorum. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 46, 65-76. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/12071> (10.12.2022.)
- Ostrogorski, Georgije. 2006. *Povijest Bizanta 324.-1453*. Zagreb: Golden marketing.
- Perić, Olga. 1984. Jezični slojevi Trpimirove isprave. *Živa antika* 34, str. 165-170.
- Pirenne, Henri. 2005. *Povijest Europe – od seobe naroda do XVI. stoljeća*. Split: Marijan tisak.
- Rački, Franjo. 1877. *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Zagreb: Sumptibus Academiae Scientiarum et Artium.
- Rapanić, Željko. 2013. Kralj Trpimir, Venecijanci i Dalmatinci u traktatu teologa Gottschalka iz Orbaisa. *Povijesni prilozi*, 32(44), str. 27-70.
- Rapanić, Željko. 2000. Od grčkih kolonista do franačkih misionara. Povijesno kulturna slika hrvatskoga prostora. U: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, 32-69. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Rapanić, Željko. 1999. Ponovo o epitafu kraljice Jelene. *Opuscula archaeologica*, 23-24(1), 309-315. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/5507>; Rapanić, Željko. 1987. *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split: Logos.
- Rapanić, Željko. 1987. *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split: Logos.
- Raukar, Tomislav. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rendić-Miočević, Duje. 1982. Neke epigrafsko-onomastičke značajke epitafa kraljice Jelene. Resume: Quelques caracteristiques epigraphiques et onomastiques de l'epitaphe de la reine Helena. *Arheološki radovi i rasprave, VIII-IX*, 219-231.
- Shepard, Jonathan. 2018. Circles overlapping in the Upper Adriatic. U: *Imperial Spheres and the Adriatic. Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, uredili Mladen Ančić, Jonathan Shepard i Trpimir Vedriš, 1-23. London & New York: Routledge.
- Stipišić, Jakov. 1972. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Suić, Mate. 1984. Prilog tumačenju natpisa kraljice Jelene. *Starohrvatska prosvjeta* 3, 14, 15-39. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/97312>
- Šanjek, Franjo. 2008. Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku (7. – 12. st.). *Problemi sjevernog Jadrana* 9, str. 7-25. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/55017> (11.01.2023.)

- Šišić, Ferdo. 1990. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Šišić, Ferdo. 1916. *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do godine 1873*. Zagreb: Matica hrvatska
- Šišić, Ferdo. 1914. Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 13, 1, 1-93. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/52842> (27.11.2022.)
- Vedriš, Trpimir. 2015. Pokršćavanje i rana kristijanizacija Hrvata. U: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550. – o. 1150.)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus. Zagreb: Matica hrvatska, str. 173-200.
- Zekan, Mate. 1990. Predgovor. U: *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII*. Split: Književni krug.